

Kimya

8

1-ci hissə

DƏRS LİK

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin,*
sözləri *Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

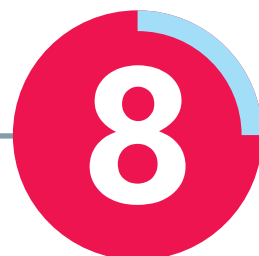
HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Elşad Abdullayev
Elmar İmanov
Elmir Manafov

Kimya

Ümumi təhsil müəssisələrinin 8-ci sinifləri üçün
kimya fənni üzrə dərslik (1-ci hissə)

1-ci hissə

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Creative Commons
Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0International
(CC BY-NC-SA 4.0)

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi trm@arti.edu.az
və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

Dərsləyinizlə tanış olun

Bölmənin ilk səhifəsi

Elm tarixindən, təbiətdən və ya texnologiya sahəsindən maraqlı məlumatlar təqdim olunur. Səhifədəki suallar əvvəlki bilikləri yada salmağa və onları bölmənin mövzuları ilə əlaqələndirməyə kömək edir. Bu hissədəki material bölmədə öyrədilən mövzular haqqında ilkin təsəvvür formalaşdırır.

Bölmədə öyrənəcəksiniz
Bölmədəki mövzular əsasında qazanılan bilik və bacarıqlar sadalanır.

2 Kimyəvi rabitə

Dövi cədvəlin 18-ci (VIIA) qrup elementləri – helium, neon, argon, kripton, ksenon və radon "təsirsiz qazlar" adlanırlar. Atmosferdə onların miqdarı az olsa da, helium hidrogen ilə bərabər Günəşin əsasını təşkil edir.

Təsirsiz qazlar rəngsiz, ləysiz, dadsız olub kimyəvi cəhətdən çox passivdir. Masalan, onlar yanmır. Hidrogen ilə doldurulmuş şara yanan çöp yaxınlaşdıqda partlayır; heliumla dolu şarda isə yanma baş vermir.

Təhlükəsiz olduğuna görə hava qarışdırma, adətən, heliumdan istifadə olunur.

Təsirsiz qazlar biratomlu olub, atomları isə bir-biri ilə və başqa atomlarla birləşmirlər. Bu səbəbdən onların olduğu mühit inert (təsirsiz) olur. Həmin mühitdən elektrik cərəyanı keçirdikdə müxtəlif rənglər amala gəlir. Bəzi avtomobillərdə olan ksenon lampalarında da oxşar hadisə müşahidə edilir.

- 1868-ci ildə alimlər heliumu kəşf etsələr də, onun biratomlu olduğunu izah edə bilmirdilər. 1916-cı ildə Gilbert Nyuton Luisin elmi açıqlamalarından sonra bəzi elementlərin niyə birləşməyə amala gəlmədikləri aydın oldu. G.N.Luisin kəşfi elm dünyasını həyəcanlandırdı və yeni elmi tədqiqatlar üçün qapı açdı.
1. Sizcə, Gilbert Nyuton Luis bunu necə izah edirdi?
2. Bu kəşfin təsirsiz qazların dövri cədvəldə sonuncu qrupda yerləşməsi ilə əlaqəsi varmı?

Bölmədə öyrənəcəksiniz

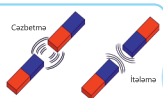
Atom və ionlar bir-birinə elektrostatik qüvvələr – kimyəvi rabitələr ilə birləşir. Kimyəvi rabitənin ion rabitəsi, kovalent rabitə və metal rabitəsi kimi növləri var. İon rabitəsi metal və qeyri-metal atomları, kovalent rabitə qeyri-metal atomları, metal rabitəsi isə metal atomları arasında yaranır.

- Maddələrin bəzi hallarda ion, atom, molekulyar və metal kristal quruluşuna amala gətirir.
- Maddələrin fiziki və kimyəvi xassələri onların quruluşlarından asılıdır.

2.2 İon rabitəsi

7-ci sinif "Fizika" dərslərindən bildiyiniz kimi, qarşılıqlı təsirdə olan magnitlərin eyniadlı qütbləri bir-birini itələyir, müxtəlifadlı qütbləri isə bir-birini cəzb edir.

- Əks yüklü ionları (kation və anionları) magnitin qütbləri kimi düşünsək, onların qarşılıqlı təsiri necə olar?
 - Hansı halda ionların birləşməsi baş verə bilər?
- Cavabınızı hansı ionlar üzərində izah edə bilərsiniz?

Açar sözlər: İon rabitəsi, bınar birləşmələr

Əvvəlki mövzuda atomların elektron alaraq və ya verərək xarici təbəqələrini təsirsiz qazların elektron təbəqəsinə tamamlaməsi ilə tanış oldunuz. Müəyyən olundu ki, xarici təbəqələrini 8 elektrona tamamlamaq üçün metal atomları xarici təbəqələrində olan elektronlarını verir, qeyri-metal isə elektron alır. Bu zaman metal atomları kationa, qeyri-metal atomları isə aniona çevrilir. Kation və anionların bir-birini cəzb etməsi nəticəsində onlar arasında **ion rabitəsi** amala gəlir.

Elektrostatik cəzbə qüvvəsinin təsiri nəticəsində kation və anionlar arasında yaranan kimyəvi rabitə **ion rabitəsi** adlanır.

İon rabitəsi natrium və xlor atomları arasında amala gəldikdə natrium atomları xlor atomlarına bir elektron verərək əmələ gələn Na⁺ və Cl⁻ ionları arasında elektrostatik cəzbə qüvvəsi yaranır.

Maraqoyatma

Bu hissədə tanış situasiya və ona aid suallar təqdim olunur. Dərsin fəaliyyət və izah mərhələlərinə hazırlıq məqsədi daşıyır. Situasiya təhlil olunur, suallara cavab verməklə mövzuya dair ilkin biliklər yada salınır.

İzahetmə

Yeni mövzu izah edilir.

Fəaliyyət

Qoyulmuş suala cavab tapmaq üçün yerinə yetirilən praktik tapşırıqdır. Bu fəaliyyət nəticəsində diqqət yeni mövzunun əsas anlayışlarına yönəldilir və proses bacarıqları inkişaf etdirilir.

Düşün – müzakirə et – paylaş

Təqdim olunan sual düşünmək və cavabları sinifdə müzakirə etmək üçün nəzərdə tutulur. Bu zaman fərziyyələrini əsaslandırmaq, müstəqil düşünmək və kommunikasiya bacarıqları inkişaf etdirilir.

Fəaliyyət

Cədvəldə qələvi metalların bəzi xassələri verilmişdir.

Qələvi metallar	Atom radiusu (pm)	Ərimə temperaturu (°C)
litium	76	180,5
natrium	102	97,8
kalium	138	63,5
rubidium	152	39,3
sezium	167	28,5

Müzakirə edin:

1. Qələvi metalların atom radiusu ilə onların ərimə temperaturu arasında hansı əlaqə vardır?
2. Radius artdıqca kationlar və elektronlar arasında cəzbə qüvvəsi necə dəyişir?
3. Litiumun ərimə temperaturunun natriumdan çox olmasını metal rabitəsi ilə əlaqələndirərək necə izah etmək olar?

• DÜŞÜN
• MÜZAKİRƏ ET
• PAYLAŞ

Azot atomlarının bir-biri ilə birləşməsini sxematik olaraq nəzərdə tutursunuz?
Bu molekulda atomlar arasında olan rabitələrin sayı H₂ və ya O₂ molekulları ilə eynidirmi? Cavabınızı necə əsaslandırardınız?

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Bu hissədəki sual və tapşırıqlar yeni anlayışları fərqli situasiyaya tətbiq etməyə və qazanılmış bilikləri dərinləşdirərək möhkəmləndirməyə kömək edir.

Bilirsinizmi?

Öyrədilən mövzuya dair təbiət, elm tarixi, gündəlik həyat, yaxud texnologiya sahəsindən maraqlı faktlar və məlumatlar təqdim edilir.

Bilir-sinizmi?

Almaz təbiətdə ən bərk maddə kimi bərklik etalonu hesab olunur. Almazı kəsmək üçün xüsusi texnologiyadan istifadə edilir.

Elm, texnologiya, həyat

Bölmədə öyrənilən biliklərin tarixi inkişafı, tətbiqi və ya mümkün inkişaf istiqamətlərinə dair oxu materialı təqdim olunur.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Qrafit və plastik kükürddən hansı daha aşağı ərimə temperaturuna malikdir? Cavabınızı əsaslandırın.
2. CO_2 otaq temperaturunda qaz halındadır, SiO_2 isə ərimə temperaturu yüksək olan bərk maddədir. Dövri cədvəldə karbon ilə silisiumun eyni qrupda olmasına baxmayaraq, bu fərqliliyin səbəbi nədir?

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Hansı kristal qəfəslər mövcuddur? Onlar bir-birindən nə ilə fərqlənir?
2. Müxtəlif kristal qəfəslər əmələ gətirən maddələrə misallar göstərin.
3. Molekulyar və qeyri-molekulyar maddələr nə deməkdir? Cavabınızı misallarla izah edin.
4. Molekulyar, yoxsa qeyri-molekulyar maddələrin ərimə temperaturları və bərkliyi yüksəkdir? Nə üçün?
5. CaCl_2 maddəsinin məhlulu elektrik cərəyanını yaxşı keçirir. Keçiriciliyin səbəbini izah edin.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Təqdim olunan sual və tapşırıqlar mövzunun mənimsənilmə səviyyəsini ölçür.

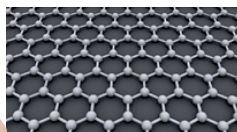
Elm, texnologiya, həyat

Müasir dövrün bəzi materialları

Qədim zamanlardan insanlar səhrlə xassələrə malik maddələr və ya əşyalar haqqında xəyallar qurur, nağıllar danışdılar. Müasir dövrdə isə bu xəyalların bir qismini maddələrin quruluşlarının dərinəndən öyrənilməsi və modifikasiyası (dəyişdirilməsi) ilə həyata keçirmək mümkün olmuşdur.

Qrafen

Qrafen, aerogel və forma yaddaşlı ərintilər belə maddələrə misaldır. Gələcəyin materialı olan qrafen 2004-cü ildə Andre Geim və Konstantin Novoselov tərəfindən kəşf edilib. Onlar bu kəşfə görə Nobel mükafatına layiq görülüblər. Qrafen ikiölçülü arı pətəyi şəklində düzülmüş taktəbəqəli karbon atomlarından ibarət olan yüngül materialdır. O, xüsusi elektrik və istilik keçiriciliyi, yüksək mexaniki möhkəmliyi və elastikliyi ilə tanınır. Qrafen şəffafdır və böyük səth sahəsinə malikdir ki, bu da onun elektronika, sensorlar və enerjisaxlama cihazlarının istehsal sahələrində tətbiqinə imkan verir. Təsəvvür edin ki, A4 vərəqi ölçüsündə qrafeni parçalamaq üçün onu yük maşını ilə dartmaq

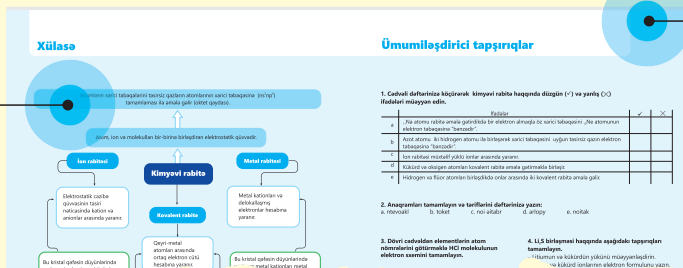

Qrafenin quruluşu

Xülasə

Bölmədə öyrədilən əsas anlayışları sxem və ya anlayışlar xəritəsi vasitəsilə əlaqəli və ümumiləşdirilmiş şəkildə yadda saxlamağa kömək edir.

Bölmə 1 Atomun quruluşu və dövri cədvəl

1.1	Atomun elektron örtüyü	8
1.2	Elektronların energetik səviyyələr üzrə paylanması	12
1.3	Dövri cədvəlin tarixi	16
1.4	Müasir dövri cədvəl	19
1.5	Elementlərin xassələrinin dövriliyi	25
	Elm, texnologiya, həyat	29
	Layihə	30
	Xülasə	32
	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	33

Bölmə 2 Kimyəvi rabitə

2.1	Kimyəvi rabitə. Oktet qaydası	36
2.2	İon rabitəsi	41
2.3	Kovalent rabitə.	44
2.4	Metal rabitəsi	49
2.5	Kristal qəfəsin tipləri	53
	Elm, texnologiya, həyat.	58
	Layihə	60
	Xülasə	62
	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	63

Bölmə 3 Kimyəvi reaksiyaların təsnifatı

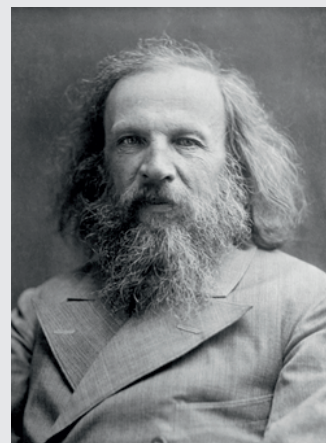
3.1	Kimyəvi tənliklər	66
3.2	Maddə kütləsinin saxlanması qanunu	68
3.3	Kimyəvi tənliklərin əmsallaşdırılması.	72
3.4	Birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə reaksiyaları.	75
3.5	Homogen və heterogen reaksiyalar	78
	Elm, texnologiya, həyat	81
	Layihə	83
	Xülasə	84
	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	85
	Sözlük	87

bölmə 1

Atomun quruluşu və dövri cədvəl

Məşhur rus alimi Dmitri Mendeleyev Fransa və Almaniya da bir çox avropalı alimlərlə birlikdə çalışmışdır. 32 yaşında Sankt-Peterburq Universitetinin professoru adını almışdır.

Kimyəvi elementlərin fiziki və kimyəvi xassələrinin dəyişməsi qanunauyğunluqlarına əsaslanaraq 1869-cu ildə tərtib etdiyi "Elementlərin dövri cədvəli" onun ən böyük elmi tədqiqatı hesab edilir. Mendeleyevin tərtib etdiyi dövri cədvəlin o günə qədər mövcud olan cədvəllərdən əsas fərqi ondan ibarət idi ki, o, kəşf olunmamış bəzi elementlərin mövcudluğunu təxmin etmiş və həmin elementlər üçün dövri cədvəldə boş xanalar qoymuşdu. Bir neçə il sonra isə həmin elementlərin kəşfinə görə Mendeleyev dünyada məşhur kimyaçı alim kimi tanınmışdı.

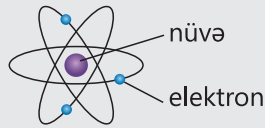
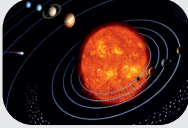
- Mendeleyevin özü heç bir element kəşf etməmişdir. Lakin amerikalı fiziklər 1955-ci ildə atomunun proton sayı 101 olan yeni element kəşf etmiş və onu Mendeleyevin şərəfinə "Mendelevium" adlandırmışlar.
- 1. Hansı kimyəvi elementləri tanıyırsınız?
- 2. Elementlərin cədvəl şəklində sistemləşdirilməsinin hansı üstünlükləri var?

Bölmədə öyrənəcəksiniz

- Orbital elektronun atomda hər hansı bir anda tapılma ehtimalının yüksək olduğu fəza bölgəsidir
- Orbitallar qruplaşaraq yarımsəviyyələr, onlar isə öz növbəsində elektron təbəqələrini əmələ gətirir
- Dövri cədvəldə elementlər atom nömrələrinin (nüvə yükünün) artması ilə düzülüb
- Dövri cədvəl 18 qrup və 7 dövrədən ibarətdir
- Dövri cədvəldə qruplar üzrə yuxarıdan aşağıya doğru elementlərin atom radiusu artdığı üçün onların metallıq xassəsi artır, qeyri-metallıq xassəsi isə azalır
- Dövri cədvəldə dövrlər üzrə soldan sağa doğru elementlərin atom radiusu azaldığı üçün onların metallıq xassəsi azalır, qeyri-metallıq xassəsi isə artır

1.1 Atomun elektron örtüyü

Atomda olan elektronların nüvə ətrafında paylanmasını 7-ci sinif dərslərində planetlər sistemi ilə müqayisə etmişdik.

Planetlər Günəşin ətrafında öz orbitləri üzrə necə dövr edirsə, elektronlar da nüvənin ətrafında müxtəlif elektron təbəqələri üzrə dövr edir.

- **Atomun müxtəlif elektron təbəqələrində hərəkət edən elektron sayları eyni, yoxsa müxtəlif olur?**
- **Nüvəyə yaxın olan elektronun enerjisi nüvədən uzaqda olan elektronun enerjisindən az, yoxsa çox olur? Fikrinizi əsaslandırın.**

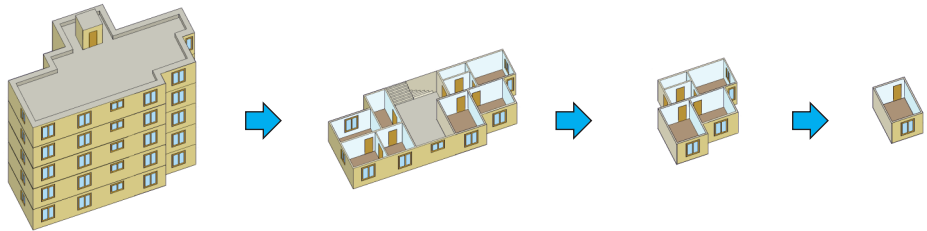
Açar
sözlər

orbital, yarımsəviyyə, elektron təbəqəsi, energetik səviyyə

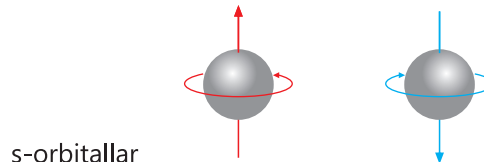
Bildiyiniz kimi, atom müsbət yüklü nüvədən və onun ətrafında dövr edən mənfi yüklü elektronlardan ibarətdir. Bu elektronlar nüvənin ətrafında təsadüfi şəkildə yerləşmir. Onlar müəyyən elektron təbəqələri üzrə nizamlı şəkildə paylanır. Hər elektron təbəqəsi öz

növbəsində daha kiçik sahələrə – **yarımsəviyyələrə** bölünür. Yarımsəviyyələr isə **orbitallar** adlanan daha konkret sahələrdən ibarətdir. Orbital, elektronun hər hansı bir anda tapılma ehtimalının yüksək olduğu fəza bölgəsidir. Elektronun harada yerləşdiyini dəqiq müəyyən etmək mümkün olmasa da, onun harada olma ehtimalının daha çox olduğunu hesablamaq və bu sahəni təsvir etmək mümkündür. Bu sahələrə bəzən **elektron buludları** da deyilir. Yəni orbital elektronun hərəkət etdiyi konkret bir trayektoriya deyil, əksinə, onun müəyyən ehtimalla rast gəlinə biləcəyi fəza sahəsidir. Hər orbitalda eyni anda maksimum iki elektron yerləşə bilər. Bu elektronlar bir-birinin əksinə hərəkət edir.

Bu quruluşu daha aydın başa düşmək üçün atomu çoxmərtəbəli bir binaya bənzətmək olar. Binaanın hər bir mərtəbəsi atomun elektron təbəqəsini, bu mərtəbədəki mənzillər yarımsəviyyələri, mənzillərin içindəki otaqlar orbitalları, elektronlar isə həmin otaqlarda yaşayan insanları təmsil edir.

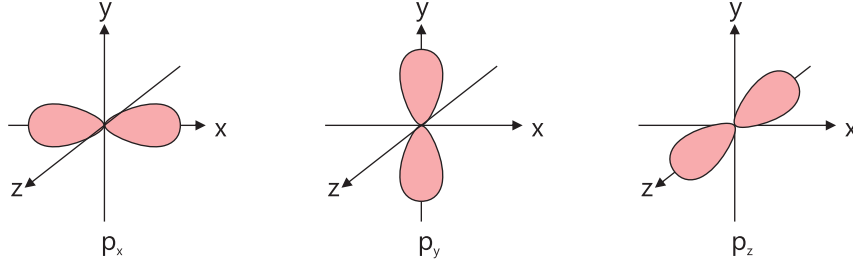

Elektron orbitalları fərqli formalarda olur. Ən sadə orbital **s-orbital** adlanır. s-orbitalı kürə formasında olub, nüvənin ətrafında simmetrik bir ehtimal bölgəsi yaradır. Elektron bu kürənin daxilində hər bir sahədə ola bilər, lakin nüvəyə yaxın olan sahələrdə olma ehtimalı daha yüksəkdir. **s-yarımsəviyyəsində** bir s-orbitalı olur.

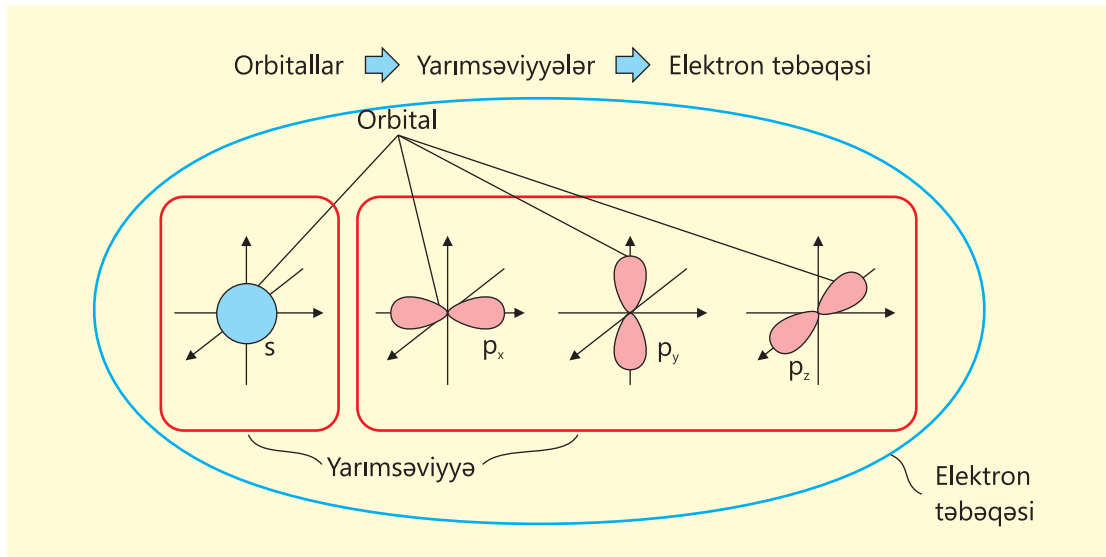
s-orbitalından əlavə, atomda **p-orbitalları** da mövcuddur. Bu orbitallar s-orbitalı ilə müqayisədə mürəkkəb quruluşa malikdir. p-orbitalları qantel formasında olan iki ehtimal sahəsindən ibarətdir. Elektron bu sahələrdən birində ola bilər. Orbitalın mərkəzində, yəni nüvəyə tam yaxın nöqtədə elektronun olma ehtimalı sıfırdır. Hər **p-yarımşəviyyəsində** üç orbital mövcuddur. Onlar p_x (x oxu boyunca), p_y (y oxu boyunca) və p_z (z oxu boyunca) olmaqla üç istiqamətə yönəlir.

p-orbitallar

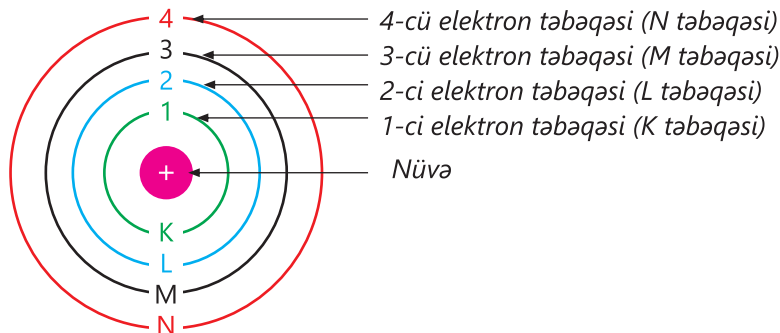

Əlavə olaraq atomda daha mürəkkəb quruluşlu **d-** və **f-orbitallar** olur. **d-yarımşəviyyəsi** beş, **f-yarımşəviyyəsi** isə yeddi orbitaldan ibarətdir.

Bir orbitalda maksimum iki elektron olduğundan s-yarımşəviyyəsi ən çoxu 2, p-yarımşəviyyəsi 6, d-yarımşəviyyəsi 10, f-yarımşəviyyəsi isə 14 elektrondan təşkil olunur.

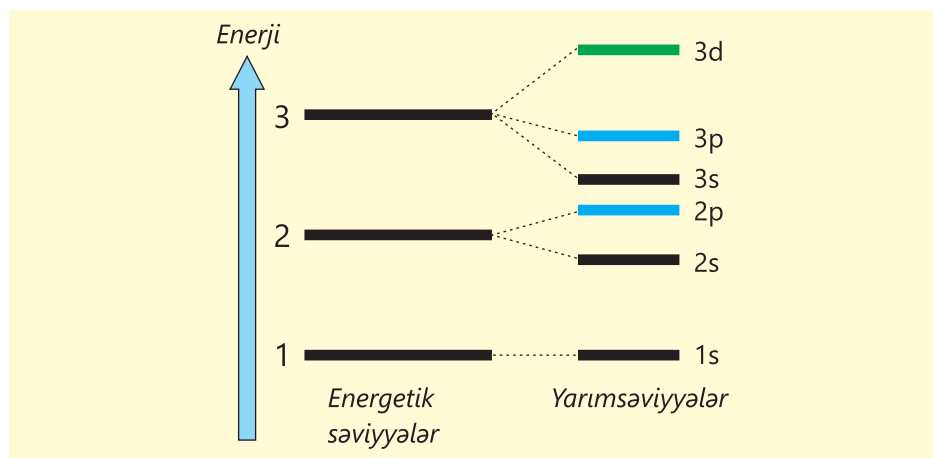

Elektron təbəqələri rəqəmlər (1, 2, 3, 4 və s.) və ya hərflər (K, L, M, N və s.) ilə ifadə oluna bilər.

Müxtəlif təbəqələrdə yerləşmiş elektronların enerjiləri bir-birindən fərqlənir. Nüvəyə ən yaxın yerləşən elektronların enerjisi ən az, nüvədən ən uzaqda yerləşən elektronların enerjisi isə ən çox olur. Enerjiləri fərqli olduğuna görə elektron təbəqələrinə **energetik səviyyələr** də deyilir.

1-ci energetik səviyyədə yalnız s-, 2-ci energetik səviyyədə s- və p-, 3-cü energetik səviyyədə s-, p- və d-yarımşəviyyələri var. Müxtəlif energetik səviyyələrin eyni yarımşəviyyələrini fərqləndirmək üçün onların qarşısında energetik səviyyənin nömrəsi qeyd olunur. Məsələn, 1s, 2s, 3s, 2p, 3p və s.

Energetik səviyyələrdə olan yarımşəviyyələri, orbitalları və elektron sayını aşağıda verilmiş cədvəldəki kimi ümumiləşdirə bilərik.

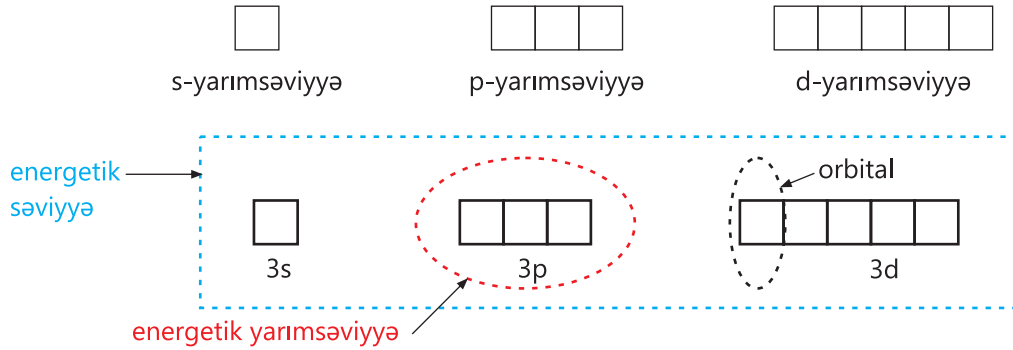
Energetik səviyyə	Yarımşəviyyə	Orbital	Ümumi orbital sayı	Maksimal elektron sayı
1	s	1	1	2
2	s	1	4	8
	p	3		
3	s	1	9	18
	p	3		
	d	5		

Elektronların nüvə ətrafında paylanmasını əyani göstərmək üçün onların qrafik təsvirlərindən istifadə olunur. Bu zaman hər orbital bir kvadrat xana ilə göstərilir.

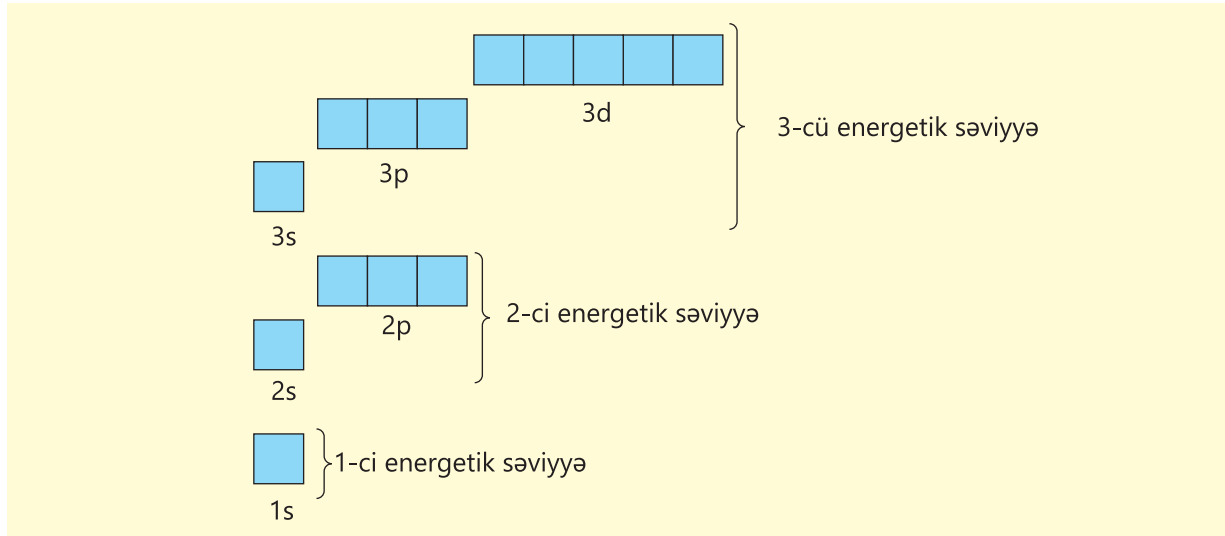
Müzakirə edin:

1. Bu halda s-, p- və d-yarımşəviyyələri necə ifadə olunur?
2. 1-ci, 2-ci və 3-cü energetik səviyyələrin qrafik təsviri necə olar?

Orbitalları qrafik təsvir etdikdə onlar xanalar formasında göstərilir. Bu halda s-yarım səviyyə – 1, p-yarım səviyyə – 3, d-yarım səviyyə isə 5 xanadan ibarət olur.

1-ci, 2-ci və 3-cü energetik səviyyələrin sxematik təsviri isə aşağıdakı kimi olur:

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

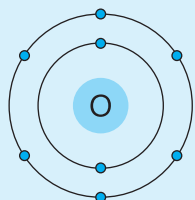
1. Atomda 1p və 2d yarım səviyyəsi varmı?
2. Energetik səviyyənin nömrəsini n ilə işarə etdikdə bu energetik səviyyədə olan orbitalların ümumi sayı və elektron sayı üçün hansı düsturu təklif edərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Nə üçün elektron təbəqələrinə həm də energetik səviyyələr deyilir?
2. s- və p-orbitallar bir-birindən nə ilə fərqlənir? p_x , p_y və p_z orbitallarının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri hansılardır?
3. 2-ci energetik səviyyədə neçə yarım səviyyə və orbital var? Bu orbitallarda maksimum neçə elektron ola bilər? Fikrinizi əsaslandırın.

1.2 Elektronların energetik səviyyələr üzrə paylanması

Oksigen atomunun modeli təsvir olunmuşdur.

- Bu atomun 1-ci və 2-ci energetik səviyyələrində hansı yarımşəviyyələr var və bu yarımşəviyyələrdə neçə elektron olur?
- Oksigen atomunda elektronların yerləşdiyi yarımşəviyyələrin simvollarından (s, p, d və s.) və bu yarımşəviyyələrin elektron sayından istifadə etməklə bu atomun energetik səviyyələrinin ifadəsi üçün hansı formulu təklif edərdiniz?

Açar sözlər

elektron formulu, elektron konfigurasiyası, tam elektron formulu, qısa elektron formulu, xarici təbəqə, cütləşməmiş elektron

Atomda elektronların paylanması energetik səviyyələr, yarımşəviyyələr və orbitalların enerjisi ilə bağlıdır. Əvvəlcə enerjisi az olan orbitallar elektronlarla dolur. Elektronların yarımşəviyyələrini doldurma sxemindən (şəkil 1) görüldüyü kimi, elektronların yarımşəviyyələr üzrə paylanması $1s\ 2s\ 2p\ 3s\ 3p\ 4s\dots$ ardıcılığı ilə baş verir. Hər yarımşəviyyədə olan elektron saylarını yarımşəviyyələrini ifadə edən hərflərin qüvvətinə yazdıqda (məsələn, $1s^2, 2s^1, 3p^3$ və s.) atomun **elektron formulu (elektron konfigurasiyası)** formalaşır.

Maksimal olaraq s-yarımşəviyyəsində 2 və p-yarımşəviyyəsində 6 elektronun olmasını nəzərə alsaq, 7 elektronu olan azot və 16 elektronu olan kükürd atomlarının energetik səviyyələr üzrə elektronlarının paylanması və elektron formulu aşağıdakı kimi olur:

Element	Atomunda elektron sayı	Energetik səviyyələr üzrə elektronların paylanma sxemi		Elektron formulu
N azot	7			$1s^2 2s^2 2p^3$
S kükürd	16			$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^4$

Şəkil 1. Elektronların yarımşəviyyələrini doldurma sxemi

Azot atomu üçün ikinci, kükürd atomu üçün üçüncü elektron təbəqəsi sonuncu olub **xarici təbəqə**, elektron formulunun cədvəldəki kimi yazılışı isə atomun **tam elektron formulu** adlanır.

1

Fəaliyyət

Cədvəldə bəzi elementlərin atomlarında elektronların sayları verilmişdir.

Atom	Helium	Bor	Flüor	Natrium	Silisiüm	Arqon	Kalsium
Elektron sayı	2	5	9	11	14	18	20

Müzakirə edin:

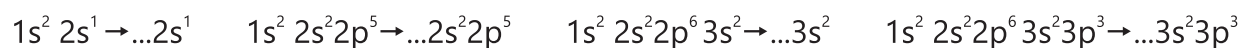
1. Bu elementlərin atomlarında elektronların energetik səviyyələr üzrə paylanma sxemi necə olar?

2. Bu atomların tam elektron formulları necə ifadə olunur?

Elektron formulları atomda olan elektronların sayına əsasən tərtib edilir. Neytral atomlarda elektron sayı proton sayına bərabər olduğu üçün onların proton sayına əsasən elektron formulları yazıla bilər. 1 – 20 protonu olan atomların elektron formulları aşağıdakı kimidir:

Atom	Elektron formulu (elektron konfigurasiyası)	Atom	Elektron formulu (elektron konfigurasiyası)
${}_1\text{H}$	$1s^1$	${}_{11}\text{Na}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^1$
${}_2\text{He}$	$1s^2$	${}_{12}\text{Mg}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2$
${}_3\text{Li}$	$1s^2 2s^1$	${}_{13}\text{Al}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^1$
${}_4\text{Be}$	$1s^2 2s^2$	${}_{14}\text{Si}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^2$
${}_5\text{B}$	$1s^2 2s^2 2p^1$	${}_{15}\text{P}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^3$
${}_6\text{C}$	$1s^2 2s^2 2p^2$	${}_{16}\text{S}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^4$
${}_7\text{N}$	$1s^2 2s^2 2p^3$	${}_{17}\text{Cl}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^5$
${}_8\text{O}$	$1s^2 2s^2 2p^4$	${}_{18}\text{Ar}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6$
${}_9\text{F}$	$1s^2 2s^2 2p^5$	${}_{19}\text{K}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^1$
${}_{10}\text{Ne}$	$1s^2 2s^2 2p^6$	${}_{20}\text{Ca}$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^2$

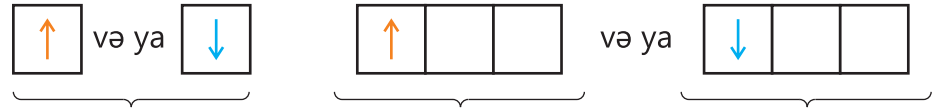
Bəzən elektron formulları yazılarkən yalnız sonuncu təbəqə təsvir olunur. Elektron formullarının bu formada yazılışı atomun **qısa elektron formulu** və ya **qısa elektron konfigurasiyası** adlanır. Elektron formulunun sonu s-yarım səviyyəsi ilə bitən elementlərin qısa elektron formulu yazılarkən s-yarım səviyyəsi, p-yarım səviyyəsi ilə bitən elementlərdə isə sonuncu s- və p-yarım səviyyəsi göstərilir. Məsələn:

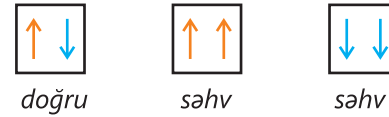
• DÜŞÜN
• MÜZAKİRƏ ET
• PAYLAŞ

${}_9\text{F}^-$, ${}_{12}\text{Mg}^{2+}$ və ${}_{16}\text{S}^{2-}$ ionlarının elektron formullarını tərtib edin. Bu ionların elektron formulları proton sayı neçə olan neytral atomların elektron formulu ilə eynidir? Nə üçün?

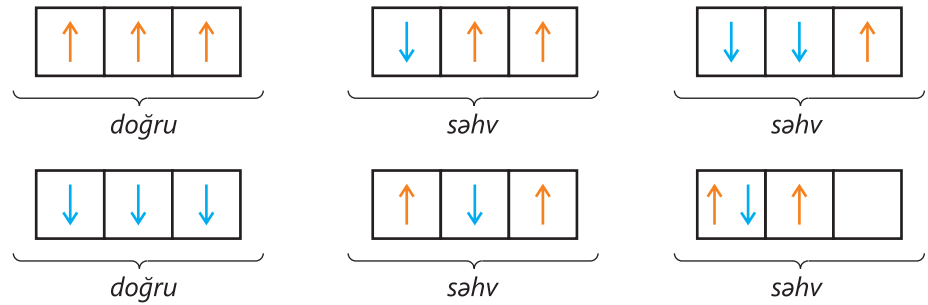
Elektron təbəqələrini grafik olaraq təsvir etdikdə orbitallarda olan elektronlar orbitalları ifadə edən xanaların daxilində kiçik oxlar kimi göstərilir. Orbitalda bir elektron olduqda bu, **cütləşməmiş elektron** adlanır və aşağıdakı kimi ifadə olunur:

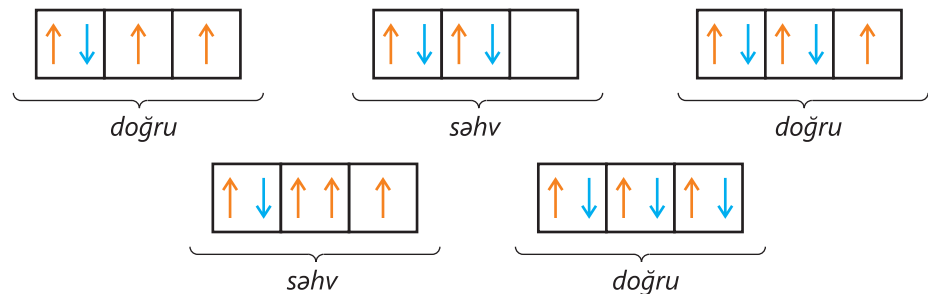
s orbitalında iki elektron olduqda bu elektronlar bir-birinə əks istiqamətdə hərəkət etdiyindən onlar xanaların daxilində əks istiqamətli oxlar ilə ifadə olunur.

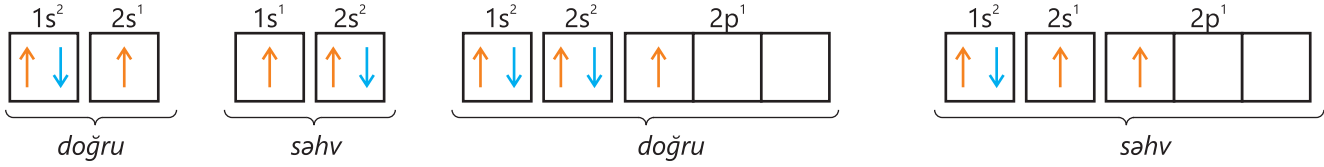
Elektronlar p-yarımşəviyyəsində olan orbitallarda əvvəlcə tək-tək və eyni istiqamətdə yerləşir. Ona görə də 2 və ya 3 elektronu olan p-yarımşəviyyələrin elektronlar ilə dolması grafik təsvir edildikdə xanalara oxlar tək-tək və eyni istiqamətli olmaqla daxil edilir.

p-yarımşəviyyəsində 4 və daha çox elektron olduqda bu yarımşəviyyələrin elektronlar ilə dolmasını grafik təsvir edərkən xanalara əvvəlcə 3 ox tək-tək və eyni istiqamətli olmaqla daxil edilir, sonra digər oxlar əks istiqamətli cüt şəklində xanalara yazılır.

Bir yarım səviyyə elektronlarla tam dolmadan digər yarım səviyyəyə elektron dola bilməz. Yəni s-yarım səviyyəsində 2 elektron olduqdan sonra elektron digər s- və ya p-yarım səviyyəsini doldurur. Məsələn:

2

Fəaliyyət

${}_5\text{B}$, ${}_6\text{C}$, ${}_7\text{N}$, ${}_{10}\text{Ne}$, ${}_{12}\text{Mg}$, ${}_{15}\text{P}$ və ${}_{17}\text{Cl}$ atomlarının elektron formullarını qrafik olaraq təsvir edin.

Müzakirə edin:

1. Bu atomlardan hansıların xarici təbəqəsində eyni sayda elektron var?
2. Atomunda 1 cütləşməmiş elektron olan elementlər hansılardır?
3. Verilmiş atomlardan hansıların xarici energetik səviyyəsi tam dolmuşdur?

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Qısa elektron formulu $\dots 2s^2 2p^5$ olan X elementi və 3-cü energetik səviyyəsinin p-yarım səviyyəsi

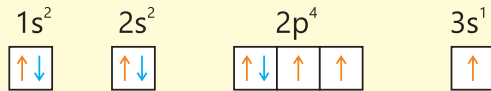
kimi olan Y elementinin atomunda proton sayını müəyyən edin.

2. Cədvəli dəftərinizə köçürün və tamamlayın.

İon	Elektron sayı	İonu əmələ gətirən atomun elektron formulu
${}_9\text{X}^-$	a	
${}_{12}\text{Y}^{2+}$	a	
Z^{2-}	a + 8	

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Elektronların yarım səviyyələr üzrə paylanması doğru göstərilmişdirmi? Nə üçün belə düşünürsünüz?

2. ${}_8\text{O}$, ${}_{11}\text{Na}$ və ${}_{15}\text{P}$ atomlarını cütləşməmiş elektronlarının (I) və xarici təbəqələrindəki elektronların (II) sayının artma sırası ilə düzün.

3. Qısa elektron formulu $\dots 2s^2 2p^6$ olan atom və ionları müəyyən edin.

I. ${}_{11}\text{Na}^+$ II. ${}_{17}\text{Cl}^-$ III. ${}_{13}\text{Al}$ IV. ${}_{10}\text{Ne}$ V. ${}_9\text{F}^-$

1.3 Dövri cədvəlin tarixi

Dəmir, qurğuşun, qızıl, kükürd kimi elementlər bir neçə min il əvvəl məlum olsa da, elementlərin əksəriyyəti XVIII əsrdən sonra kəşf olunmuşdur. Sadəcə, XIX əsrdə 50-dən çox element kəşf edilmişdir. Elementlərin sayı artdıqca öyrənilməsini asanlaşdırmaq üçün onların sistemləşdirilməsi ehtiyacı ortaya çıxmışdır.

- Siz elementlərin sistemləşdirilməsi üçün nə təklif edərdiniz?
- Hansı elementləri eyni bir qrup halında birləşdirərdiniz?

Açar
sözlər

triadalar qanunu,
oktavalı qanunu,
elementlərin dövri cədvəli

Y.Döbereynər
(1780-1849)

Hazırda elmə 118 kimyəvi element məlumdur. Məlum olan elementlərin 92-si təbiətdə mövcuddur, digərləri isə süni yolla əldə edilmişdir. XIX əsrə qədər bir çox elementlərin varlığı bilinse də, onların sistemləşdirilməsi aparılmamışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri bu elementlərin fiziki və kimyəvi xassələri haqqında kifayət qədər məlumatın olmaması idi. XIX əsrdən etibarən bir sıra alimlər elementlərin sistemləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif təkliflər irəli sürmüşlər.

İlk dəfə alman kimyaçısı Yohan Döbereynər bəzi elementləri üçlü qruplar halında sıralamış və buna "Triadalar qanunu" adını vermişdir. Bu qanuna görə, o, oxşar xassəli 3 element götürmüş, ortadakı elementin kütlə ədədi təqribən birinci və üçüncü elementlərin kütlə ədədləri cəminin yarısına bərabər olmuşdur.

20 Ca kalsium 40	40	3 Li litium 7	7	17 Cl xlor 35	35
38 Sr stronsium 88	$\frac{40 + 137}{2} \approx 88$	11 Na natrium 23	$\frac{7 + 39}{2} = 23$	35 Br brom 80	$\frac{35 + 127}{2} \approx 80$
56 Ba barium 137	137	19 K kalium 39	39	53 I yod 127	127

Fəaliyyət

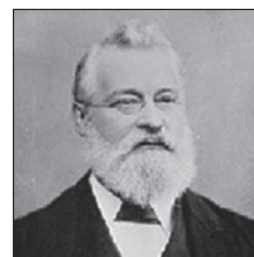
Aşağıdakı elementləri Y.Döbereynərin "triada"sı kimi düşünərək ortadakı elementin təqribi kütlə ədədini müəyyən edin.

16 S kükürd 32	34 Se selen ?	52 Te tellur 127
-------------------------	------------------------	---------------------------

Flüor-19 (F), fosfor-31 (P), dəmir-56 (Fe), arsen-75 (As), stibium-122 (Sb), barium-137 (Ba) elementlərindən hansı "triada"nı təklif edərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

1867-ci ildə ingilis alimi Con Nyuland məlum elementləri atomlarının kütlələrinin artma sırası ilə düzmüş və hər səkkizinci elementin birinci element ilə oxşar xassəli olduğunu müəyyən etmişdir. Nyuland bu qanunu musiqi notlarına bənzətədiyi üçün ona "Oktavalar qanunu" adını vermişdir.

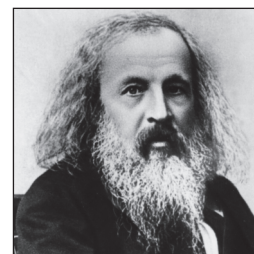
H	F	Cl	Co/Ni	Br	Pd	I	Pt/Ir
Li	Na	K	Cu	Rb	Ag	Cs	Tl
G	Mg	Ca	Zn	Sr	Cd	Ba/V	Pb
Bo	Al	Cr	Y	Ce/La	U	Ta	Th
C	Si	Ti	In	Zn	Sn	W	Hg
N	P	Mn	As	Di/Mo	Sb	Nb	Bi
O	S	Fe	Se	Ro/Ru	Te	Au	Os

C.Nyuland
(1837-1898)

L.Meyer
(1830-1895)

D.Mendeleyev
(1834-1907)

Həmin dövrdə C.Nyulandın işləri o qədər də ciddi qəbul olunmamışdır. Ancaq illər sonra onun bir çox fikirlərinin həqiqəti əks etdirdiyi məlum olmuşdur.

Y.Döbereynər və C.Nyulanddan sonra elementlərin sistemləşdirilməsi ilə bağlı alman kimyaçısı Lotar Meyer və rus kimyaçısı Dmitri Mendeleyevin işləri böyük əks-səda doğurmuşdur. L.Meyer təklif etdiyi cədvəli 1870-ci ildə nəşr edilən bir jurnalda yayımlamışdır.

D.Mendeleyev isə elementlərin sistemləşdirilməsi ilə bağlı gördüyü işləri ilk dəfə 1869-cu ildə bir alman jurnalında nəşr etdirmişdir.

D.Mendeleyev və L.Meyerin tərtib etdiyi cədvəllər bir-birinə çox bənzəyirdi. Hər iki alim elementləri atomlarının kütlələrinin artma sırası ilə düzmüş və sıralanmış elementlərin xassələrində dövrü oxşarlıqlar olduğunu müəyyən etmişdilər. Bu dövrdə Mendeleyevin tərtib etdiyi cədvəl daha çox rəğbət qazanmış, Meyerin dərc olunan cədvəli isə bir çox alim tərəfindən tənqid olunmuşdu. Buna səbəb bu cədvəlin D.Mendeleyevin daha əvvəl nəşr olunan cədvəlinə oxşar olması idi. Əslində isə Meyer bu cədvəli 1864-cü ildə ilk dəfə öz kitabında dərc etmişdi.

Mendeleyev tərtib etdiyi cədvəldə:

✓ məlum elementləri üfüqi olaraq atom kütlələrinin artmasına görə sıralamış;

✓ 63 elementdən ibarət cədvəldə 12 üfüqi sıra (dövr) və 8 şaquli sütun (qrup) istifadə etmiş;

- ✓ eyni şəquli sūtunda olan elementlərin bir sıra fiziki və kimyəvi xassələrinin oxşarlığını müəyyən etmiş;
- ✓ ilk dəfə kimya elminə elementlər ailəsi (qrup) anlayışını gətirmiş;
- ✓ bəzi yerləri boş buraxmaqla daha sonra kəşf ediləcək elementlər üçün yer saxlamış və bu elementlər haqqında bəzi fikirlər də söyləmişdir.

Dövri cədvəldə yeri boş buraxılan qallium (Ga), germanium (Ge), skandium (Sc), hafnium (Hf) və s. kimi elementlər daha sonralar kəşf olunmuş və D.Mendeleyevin təxminləri düzqün çıxmışdır.

			Ti = 50	Zr = 90	? = 180.	Hafnium
			V = 51	Nb = 94	Ta = 182	
			Cr = 52	Mo = 96	W = 186.	
			Mn = 55	Rh = 104,4	Pt = 197,4.	
			Fe = 56	Ru = 104,4	Ir = 198	
			Ni = 59	Pd = 106,6	Os = 199.	
			Cu = 63,4	Ag = 108	Hg = 200	
H = 1	Be = 9,4	Mg = 24	Zn = 65,2	Cd = 112		
	B = 11	Al = 27,4	? = 68	U = 116	Au = 197?	
	C = 12	Si = 28	? = 70	Sn = 118		
	N = 14	P = 31	As = 75	Sb = 122	Bi = 210?	
	O = 16	S = 32	Se = 79,4	Te = 128?		
	F = 19	Cl = 35	Br = 80	I = 127		
Li = 7	Na = 23	K = 39	Rb = 85,4	Cs = 133	Tl = 204	
		Ca = 40	Sr = 87,6	Ba = 137	Pb = 207	
		? = 45	Ce = 92			
		?Er = 56	La = 94			
		?Yt = 60	Di = 95			
		?In = 75,6	Th = 118?			

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

- C.Nyulandın tərtib etdiyi cədvəl əsasən oxşar xassəli elementlərə misallar göstərin. Bu cədvəl əsasən kükürd xassələrinə görə hansı elementlərə oxşar hesab olunur?

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Y.Döbereynernin təklif etdiyi "triada"larda hansı qanunauyğunluq müşahidə olunur? Bunu bir misal üzərində izah edin.
2. D.Mendeleyev və L.Meyerin tərtib etdikləri cədvəllərin əsas oxşarlığı nədir? D.Mendeleyevin tərtib etdiyi cədvəlin hansı xüsusiyyətləri qeyd oluna bilər?

1.4 Müasir dövri cədvəl

Mendeleyev elementləri atomlarının kütləsinə görə sıralayarkən bəzi elementlərin bu qaydaya uyğun olmadığını da müşahidə etmişdir. Məsələn, qızıl atomunun kütləsi platin, iridium (Ir), osmium (Os) və civa atomlarının kütləsindən kiçik olduğu halda, cədvəldə qızıl bu elementlərdən sonra yerləşdirilmişdir. O bunun bəzi elementlərin atomlarının kütləsinin düzgün hesablanmadığından irəli gəldiyini düşünürdü.

			Ti = 50	Zr = 90	? = 180,
			V = 51	Nb = 94	Ta = 182
			Cr = 52	Mo = 96	W = 186
			Mn = 55	Rh = 104,4	Pt = 197,4
			Fe = 56	Ru = 104,4	Ir = 198
			Ni = 59	Pd = 106,6	Os = 199
			Cu = 63,4	Ag = 108	Hg = 200
			Zn = 65,2	Cd = 112	Au = 197?
			Be = 9,4	Mg = 24	Al = 27,4
			B = 11	Si = 28	? = 70
			C = 12	P = 31	As = 75
			N = 14	S = 32	Se = 79,4
			O = 16	Cl = 35	Br = 80
			F = 19	K = 39	Rb = 85,4
			Li = 7	Na = 23	Ca = 40
					Sr = 87,6
					? = 45
					Ce = 92
					?Er = 56
					La = 94
					?Yt = 60
					Di = 95
					?In = 75,6
					Th = 118?
					Cs = 133
					Tl = 204
					Ba = 137
					Pb = 207

- Sizcə, bu, elementlərin atomlarının kütləsinin düzgün hesablanmadığından irəli gəlirmi?
- Kütlə ədədinin proton və neytron saylarının cəmi olduğunu nəzərə alaraq elementlərin xassələrinə görə cədvəldə qruplaşdırılması üçün hansı parametrlər daha vacib ola bilər?
- İzotopların kimyəvi xassələrinin eyni olduğunu nəzərə alaraq bunu necə əsaslandırardınız?

Açar
sözlər

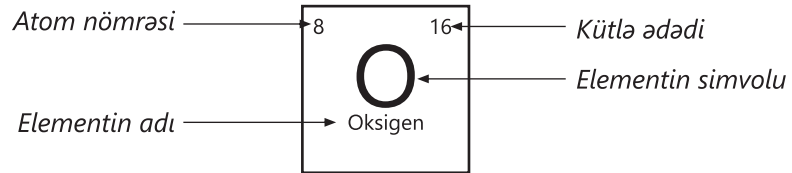
atom nömrəsi, qrup, əsas qrup, əlavə qrup, dövr, s-elementləri, p-elementləri

XX əsrin əvvəllərində təsirsiz qazların kəşfindən sonra Henri Mozlinin araşdırmaları müasir dövri cədvəlin meydana gəlməsinə səbəb oldu. H.Mozli elektronlarla bombardman etdiyi atomların yaydığı şüaların dalğa uzunluğuna əsasən onların elektron və proton saylarını göstərən **atom nömrələrini** kəşf etdi. O, müəyyən etdi ki, elementlərin xassələri atomların kütləsindən yox, atom nömrəsindən asılıdır. Beləliklə, H.Mozli dövri cədvəldə elementlərin atomların kütləsinə görə deyil, atom nömrələrinə (nüvə yükünə) görə düzülməli olduğunu irəli sürdü və müasir dövri cədvəlin əsasını qoydu.

Elementlərin dövri cədvəli

Elementlərin dövrü cədvəli																		18																											
<table><tr><td>1 H 1,01 Hidrogen</td><td colspan="16">2</td><td>2 He 4,00 Helium</td></tr></table>																		1 H 1,01 Hidrogen	2																2 He 4,00 Helium										
1 H 1,01 Hidrogen	2																2 He 4,00 Helium																												
<table><tr><td>3 Li 6,94 Litium</td><td>4 Be 9,01 Berillium</td><td colspan="12"></td><td>5 B 10,81 Bor</td><td>6 C 12,01 Karbon</td><td>7 N 14,00 Azot</td><td>8 O 16,00 Oksigen</td><td>9 F 19,00 Flüor</td><td>10 Ne 20,18 Neon</td></tr></table>																		3 Li 6,94 Litium	4 Be 9,01 Berillium													5 B 10,81 Bor	6 C 12,01 Karbon	7 N 14,00 Azot	8 O 16,00 Oksigen	9 F 19,00 Flüor	10 Ne 20,18 Neon								
3 Li 6,94 Litium	4 Be 9,01 Berillium													5 B 10,81 Bor	6 C 12,01 Karbon	7 N 14,00 Azot	8 O 16,00 Oksigen	9 F 19,00 Flüor	10 Ne 20,18 Neon																										
<table><tr><td>11 Na 22,99 Natrium</td><td>12 Mg 24,31 Magneziyum</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td><td>11</td><td>12</td><td>13 Al 26,98 Alüminium</td><td>14 Si 28,09 Silisium</td><td>15 P 30,97 Fosfor</td><td>16 S 32,07 Kükürd</td><td>17 Cl 35,45 Xlor</td><td>18 Ar 39,95 Arqon</td></tr></table>																		11 Na 22,99 Natrium	12 Mg 24,31 Magneziyum	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13 Al 26,98 Alüminium	14 Si 28,09 Silisium	15 P 30,97 Fosfor	16 S 32,07 Kükürd	17 Cl 35,45 Xlor	18 Ar 39,95 Arqon										
11 Na 22,99 Natrium	12 Mg 24,31 Magneziyum	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13 Al 26,98 Alüminium	14 Si 28,09 Silisium	15 P 30,97 Fosfor	16 S 32,07 Kükürd	17 Cl 35,45 Xlor	18 Ar 39,95 Arqon																												
<table><tr><td>19 K 39,10 Kalium</td><td>20 Ca 40,08 Kalsium</td><td>21 Sc 44,96 Skandium</td><td>22 Ti 47,87 Titan</td><td>23 V 50,94 Vanadium</td><td>24 Cr 51,99 Xrom</td><td>25 Mn 54,94 Mangan</td><td>26 Fe 55,85 Dəmir</td><td>27 Co 58,93 Kobalt</td><td>28 Ni 58,69 Nikel</td><td>29 Cu 63,55 Mis</td><td>30 Zn 65,38 Sink</td><td>31 Ga 69,72 Qalium</td><td>32 Ge 72,63 Germanium</td><td>33 As 74,92 Arsen</td><td>34 Se 78,97 Selen</td><td>35 Br 79,90 Brom</td><td>36 Kr 83,79 Kripton</td></tr></table>																		19 K 39,10 Kalium	20 Ca 40,08 Kalsium	21 Sc 44,96 Skandium	22 Ti 47,87 Titan	23 V 50,94 Vanadium	24 Cr 51,99 Xrom	25 Mn 54,94 Mangan	26 Fe 55,85 Dəmir	27 Co 58,93 Kobalt	28 Ni 58,69 Nikel	29 Cu 63,55 Mis	30 Zn 65,38 Sink	31 Ga 69,72 Qalium	32 Ge 72,63 Germanium	33 As 74,92 Arsen	34 Se 78,97 Selen	35 Br 79,90 Brom	36 Kr 83,79 Kripton										
19 K 39,10 Kalium	20 Ca 40,08 Kalsium	21 Sc 44,96 Skandium	22 Ti 47,87 Titan	23 V 50,94 Vanadium	24 Cr 51,99 Xrom	25 Mn 54,94 Mangan	26 Fe 55,85 Dəmir	27 Co 58,93 Kobalt	28 Ni 58,69 Nikel	29 Cu 63,55 Mis	30 Zn 65,38 Sink	31 Ga 69,72 Qalium	32 Ge 72,63 Germanium	33 As 74,92 Arsen	34 Se 78,97 Selen	35 Br 79,90 Brom	36 Kr 83,79 Kripton																												
<table><tr><td>37 Rb 85,47 Rubidium</td><td>38 Sr 87,62 Stronsium</td><td>39 Y 88,91 İttrium</td><td>40 Zr 91,22 Sirkonium</td><td>41 Nb 92,91 Niobium</td><td>42 Mo 95,95 Molibden</td><td>43 Tc 98,00 Texnesium</td><td>44 Ru 101,07 Rutenium</td><td>45 Rh 102,91 Rodium</td><td>46 Pd 106,42 Palladium</td><td>47 Ag 107,87 Gümüş</td><td>48 Cd 112,41 Kadmium</td><td>49 In 114,82 İndium</td><td>50 Sn 118,71 Qalay</td><td>51 Sb 121,76 Sibium</td><td>52 Te 127,60 Tellur</td><td>53 I 126,90 Yod</td><td>54 Xe 131,29 Ksenon</td></tr></table>																		37 Rb 85,47 Rubidium	38 Sr 87,62 Stronsium	39 Y 88,91 İttrium	40 Zr 91,22 Sirkonium	41 Nb 92,91 Niobium	42 Mo 95,95 Molibden	43 Tc 98,00 Texnesium	44 Ru 101,07 Rutenium	45 Rh 102,91 Rodium	46 Pd 106,42 Palladium	47 Ag 107,87 Gümüş	48 Cd 112,41 Kadmium	49 In 114,82 İndium	50 Sn 118,71 Qalay	51 Sb 121,76 Sibium	52 Te 127,60 Tellur	53 I 126,90 Yod	54 Xe 131,29 Ksenon										
37 Rb 85,47 Rubidium	38 Sr 87,62 Stronsium	39 Y 88,91 İttrium	40 Zr 91,22 Sirkonium	41 Nb 92,91 Niobium	42 Mo 95,95 Molibden	43 Tc 98,00 Texnesium	44 Ru 101,07 Rutenium	45 Rh 102,91 Rodium	46 Pd 106,42 Palladium	47 Ag 107,87 Gümüş	48 Cd 112,41 Kadmium	49 In 114,82 İndium	50 Sn 118,71 Qalay	51 Sb 121,76 Sibium	52 Te 127,60 Tellur	53 I 126,90 Yod	54 Xe 131,29 Ksenon																												
<table><tr><td>55 Cs 132,91 Seziyum</td><td>56 Ba 137,33 Barium</td><td>57 * La 138,91 Lantan</td><td>72 Hf 178,49 Hafnium</td><td>73 Ta 180,95 Tantal</td><td>74 W 183,84 Volfraam</td><td>75 Re 186,21 Renium</td><td>76 Os 190,23 Osmium</td><td>77 Ir 192,22 İridium</td><td>78 Pt 195,08 Platin</td><td>79 Au 196,97 Qızıl</td><td>80 Hg 200,59 Cıva</td><td>81 Tl 204,38 Tallium</td><td>82 Pb 207,20 Qurğuşun</td><td>83 Bi 208,98 Bismut</td><td>84 Po 209 Polonium</td><td>85 At 210 Astat</td><td>86 Rn 222 Radon</td></tr></table>																		55 Cs 132,91 Seziyum	56 Ba 137,33 Barium	57 * La 138,91 Lantan	72 Hf 178,49 Hafnium	73 Ta 180,95 Tantal	74 W 183,84 Volfraam	75 Re 186,21 Renium	76 Os 190,23 Osmium	77 Ir 192,22 İridium	78 Pt 195,08 Platin	79 Au 196,97 Qızıl	80 Hg 200,59 Cıva	81 Tl 204,38 Tallium	82 Pb 207,20 Qurğuşun	83 Bi 208,98 Bismut	84 Po 209 Polonium	85 At 210 Astat	86 Rn 222 Radon										
55 Cs 132,91 Seziyum	56 Ba 137,33 Barium	57 * La 138,91 Lantan	72 Hf 178,49 Hafnium	73 Ta 180,95 Tantal	74 W 183,84 Volfraam	75 Re 186,21 Renium	76 Os 190,23 Osmium	77 Ir 192,22 İridium	78 Pt 195,08 Platin	79 Au 196,97 Qızıl	80 Hg 200,59 Cıva	81 Tl 204,38 Tallium	82 Pb 207,20 Qurğuşun	83 Bi 208,98 Bismut	84 Po 209 Polonium	85 At 210 Astat	86 Rn 222 Radon																												
<table><tr><td>87 Fr 223 Fransium</td><td>88 Ra 226 Radium</td><td>89 ** Ac 227 Aktinium</td><td>104 [261] Rf Rezerfordium</td><td>105 [263] Db Dubnium</td><td>106 [266] Sg Siborqium</td><td>107 [264] Bh Borium</td><td>108 [269] Hs Hassium</td><td>109 [268] Mt Meytnerium</td><td>110 [271] Ds Darmştaidium</td><td>111 [280] Rg Rentgenium</td><td>112 [285] Cn Kopernikium</td><td>113 [284] Nh Nihonium</td><td>114 [289] Fl Flerovium</td><td>115 [288] Mc Moskovium</td><td>116 [293] Lv Livermorium</td><td>117 [294] Ts Tennesis</td><td>118 [294] Og Oqanesson</td></tr></table>																		87 Fr 223 Fransium	88 Ra 226 Radium	89 ** Ac 227 Aktinium	104 [261] Rf Rezerfordium	105 [263] Db Dubnium	106 [266] Sg Siborqium	107 [264] Bh Borium	108 [269] Hs Hassium	109 [268] Mt Meytnerium	110 [271] Ds Darmştaidium	111 [280] Rg Rentgenium	112 [285] Cn Kopernikium	113 [284] Nh Nihonium	114 [289] Fl Flerovium	115 [288] Mc Moskovium	116 [293] Lv Livermorium	117 [294] Ts Tennesis	118 [294] Og Oqanesson										
87 Fr 223 Fransium	88 Ra 226 Radium	89 ** Ac 227 Aktinium	104 [261] Rf Rezerfordium	105 [263] Db Dubnium	106 [266] Sg Siborqium	107 [264] Bh Borium	108 [269] Hs Hassium	109 [268] Mt Meytnerium	110 [271] Ds Darmştaidium	111 [280] Rg Rentgenium	112 [285] Cn Kopernikium	113 [284] Nh Nihonium	114 [289] Fl Flerovium	115 [288] Mc Moskovium	116 [293] Lv Livermorium	117 [294] Ts Tennesis	118 [294] Og Oqanesson																												
<table><tr><td>58 140,12 Ce Serium</td><td>59 140,91 Pr Prazeodimium</td><td>60 144,24 Nd Neodim</td><td>61 145,00 Pm Prometium</td><td>62 150,36 Sm Samarium</td><td>63 151,96 Eu Yevropium</td><td>64 157,25 Gd Qadolinium</td><td>65 158,93 Tb Terbium</td><td>66 162,50 Dy Disporzium</td><td>67 164,93 Ho Holmium</td><td>68 167,26 Er Erbium</td><td>69 168,93 Tm Tulium</td><td>70 173,05 Yb İtterbiyum</td><td>71 174,97 Lu Lütetium</td></tr><tr><td>90 232,04 Th Torium</td><td>91 [237] Pa Protaktinium</td><td>92 238,03 U Uran</td><td>93 [237] Np Neptunium</td><td>94 [244] Pu Plutonium</td><td>95 [243] Am Amerisium</td><td>96 [247] Cm Kürüm</td><td>97 [247] Bk Berklium</td><td>98 [251] Cf Kalifornium</td><td>99 [252] Es Eynşteynium</td><td>100 [257] Fm Fermium</td><td>101 [258] Md Mendeleyevium</td><td>102 259,10 No Nobelium</td><td>103 260,10 Lr Lourensium</td></tr></table>																		58 140,12 Ce Serium	59 140,91 Pr Prazeodimium	60 144,24 Nd Neodim	61 145,00 Pm Prometium	62 150,36 Sm Samarium	63 151,96 Eu Yevropium	64 157,25 Gd Qadolinium	65 158,93 Tb Terbium	66 162,50 Dy Disporzium	67 164,93 Ho Holmium	68 167,26 Er Erbium	69 168,93 Tm Tulium	70 173,05 Yb İtterbiyum	71 174,97 Lu Lütetium	90 232,04 Th Torium	91 [237] Pa Protaktinium	92 238,03 U Uran	93 [237] Np Neptunium	94 [244] Pu Plutonium	95 [243] Am Amerisium	96 [247] Cm Kürüm	97 [247] Bk Berklium	98 [251] Cf Kalifornium	99 [252] Es Eynşteynium	100 [257] Fm Fermium	101 [258] Md Mendeleyevium	102 259,10 No Nobelium	103 260,10 Lr Lourensium
58 140,12 Ce Serium	59 140,91 Pr Prazeodimium	60 144,24 Nd Neodim	61 145,00 Pm Prometium	62 150,36 Sm Samarium	63 151,96 Eu Yevropium	64 157,25 Gd Qadolinium	65 158,93 Tb Terbium	66 162,50 Dy Disporzium	67 164,93 Ho Holmium	68 167,26 Er Erbium	69 168,93 Tm Tulium	70 173,05 Yb İtterbiyum	71 174,97 Lu Lütetium																																
90 232,04 Th Torium	91 [237] Pa Protaktinium	92 238,03 U Uran	93 [237] Np Neptunium	94 [244] Pu Plutonium	95 [243] Am Amerisium	96 [247] Cm Kürüm	97 [247] Bk Berklium	98 [251] Cf Kalifornium	99 [252] Es Eynşteynium	100 [257] Fm Fermium	101 [258] Md Mendeleyevium	102 259,10 No Nobelium	103 260,10 Lr Lourensium																																

Dövri cədvəldə hər xanada elementin bəzi məlumatları verilir.

Dövri cədvəldə hər bir şaquli sütuna **qrup** deyilir. Bu cədvəldə 18 şaquli sütun var və bu sütunlar qruplar formasında IUPAC-a görə 1-dən 18-ə qədər nömrələnir.

1																	18														
1 H 1,01 Hidrogen	2																	2 He 4,00 Helium													
3 Li 6,94 Litium	4 Be 9,01 Berillium																	5 B 10,81 Bor	6 C 12,01 Karbon	7 N 14,00 Azot	8 O 16,00 Oksigen	9 F 19,00 Flüor	10 Ne 20,18 Neon								
11 Na 22,99 Natrium	12 Mg 24,31 Magneziyum	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13 Al 26,98 Alüminium	14 Si 28,09 Silisium	15 P 30,97 Fosfor	16 S 32,07 Kükürd	17 Cl 35,45 Xlor	18 Ar 39,95 Arqon														
19 K 39,10 Kalium	20 Ca 40,08 Kalsium	21 Sc 44,96 Skandium	22 Ti 47,87 Titan	23 V 50,94 Vanadium	24 Cr 51,99 Xrom	25 Mn 54,94 Mangan	26 Fe 55,85 Demir	27 Co 58,93 Kobalt	28 Ni 58,69 Nikel	29 Cu 63,55 Mis	30 Zn 65,38 Sink	31 Ga 69,72 Qallium	32 Ge 72,63 Germanium	33 As 74,92 Arsen	34 Se 78,97 Selen	35 Br 79,90 Brom	36 Kr 83,79 Kripton														
37 Rb 85,47 Rubidium	38 Sr 87,62 Stronsium	39 Y 88,91 İttrium	40 Zr 91,22 Sirkonium	41 Nb 92,91 Niobium	42 Mo 95,95 Molibden	43 Tc 98,00 Texnesium	44 Ru 101,07 Rutenium	45 Rh 102,91 Rodium	46 Pd 106,42 Palladium	47 Ag 107,87 Gümüş	48 Cd 112,41 Kadmium	49 In 114,82 İndium	50 Sn 118,71 Qalay	51 Sb 121,76 Sibium	52 Te 127,60 Tellur	53 I 126,90 Yod	54 Xe 131,29 Ksenon														
55 Cs 132,91 Seziyum	56 Ba 137,33 Barium	57 La 138,91 Lantan	58 Ce 140,12 Serium	59 Pr 140,91 Prazeodimium	60 Nd 144,24 Neodimium	61 Pm 145,00 Prometium	62 Sm 150,36 Samarium	63 Eu 151,96 Yevropium	64 Gd 157,25 Qadolinium	65 Tb 158,93 Terbium	66 Dy 162,50 Disporzium	67 Ho 164,93 Holmium	68 Er 167,26 Erbium	69 Tm 168,93 Tulium	70 Yb 173,05 İterbiyum	71 Lu 174,97 Lütetium	72 Hf 178,49 Hafnium	73 Ta 180,95 Tantal	74 W 183,84 Volfraam	75 Re 186,21 Renium	76 Os 190,23 Osmium	77 Ir 192,22 İridium	78 Pt 195,08 Platin	79 Au 196,97 Qızıl	80 Hg 200,59 Cıva	81 Tl 204,38 Tallium	82 Pb 207,20 Qurğuşun	83 Bi 208,98 Bismut	84 Po 209 Polonium	85 At 210 Astat	86 Rn 222 Radon
87 Fr 223 Fransium	88 Ra 226 Radium	89 Ac 227 Aktinium	104 Rf 261 Rezerfordium	105 Db 263 Dubnium	106 Sg 266 Siborqium	107 Bh 264 Borium	108 Hs 269 Hassium	109 Mt 268 Meytnerium	110 Ds 271 Darmstadtium	111 Rg 280 Rentgenium	112 Cn 285 Kopernikium	113 Nh 284 Nihonium	114 Fl 289 Flerovium	115 Mc 288 Moskovium	116 Lv 293 Livermorium	117 Ts 294 Tennesin	118 Og 294 Oqanesson														

2-ci grup

7-ci grup

Dövri cədvəldə hər bir üfüqi sıraya **dövr** deyilir. Cədvəldə cəmi 7 dövr var. Birinci dövr hidrogen (H), digər dövrlər isə qələvi metallarla (Li, Na, K, Rb və s.) başlayır və təsirsiz qazla (He, Ne, Ar, Kr və s.) bitir.

4-cü dövr

1, 2 və 3-cü dövrlər yalnız əsas qrup elementlərindən, 4, 5, 6 və 7-ci dövrlər isə həm əsas, həm də əlavə qrup elementlərindən təşkil olunur. Çünki əlavə qrupların (3-12-ci qrupların) elementləri 4-cü dövrdən başlayır. Bu səbəbdən 1, 2 və 3-cü dövrlər **kiçik dövrlər**, 4, 5, 6 və 7-ci dövrlər **böyük dövrlər** adlanır.

Dövrlər	Xüsusiyyəti	Element sayı
1	kiçik dövr	2
2	kiçik dövr	8
3	kiçik dövr	8
4	böyük dövr	18
5	böyük dövr	18
6	böyük dövr	32
7	böyük dövr	32

Fəaliyyət

Aşağıdakı cədvəli dəftərinizə köçürün və "Elementlərin dövrü cədvəli"ndən istifadə etməklə tamamlayın.

Element	Atom nömrəsi	Yerləşdiyi dövrün nömrəsi	1-dən 18-ə nömrələnmiş qrupun nömrəsi	Rum rəqəmləri ilə ifadə olunmuş qrupun nömrəsi
Helium				
Oksigen				
Natrium				
Fosfor				
Mis				
	4			
	7			
	10			
	13			
	17			
	25			
	27			
	32			
	42			
	80			

Müzakirə edin:

1. Bu elementlərdən hansılar kiçik dövrlərdə, hansılar böyük dövrlərdə yerləşir?

2. Atom nömrələri 1 – 20 aralığında olan elementlərin dövrü cədvəldə yeri və elektron formulu arasında hansı uyğunluq var?

Elementlərin dövrü cədvəldə yeri və elektron formulu arasında uyğunluq var. Bu uyğunluğu ilk dövrlər üçün aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik.

																		1s ²					
...2s ² 2p ¹						...2s ² 2p ²						...2s ² 2p ³						...2s ² 2p ⁴		...2s ² 2p ⁵		...2s ² 2p ⁶	
...3s ² 3p ¹						...3s ² 3p ²						...3s ² 3p ³						...3s ² 3p ⁴		...3s ² 3p ⁵		...3s ² 3p ⁶	

1

1,01

H

Hidrogen

2

3

6,94

Li

Litium

4

9,01

Be

Berillium

11

22,99

Na

Natrium

12

24,31

Mg

Magneziyum

19

39,10

K

Kalium

20

40,08

Ca

Kalsium

37

85,47

Rb

Rubidium

38

87,62

Sr

Stronsium

55

132,91

Cs

Seziyum

56

137,33

Ba

Barium

87

[223]

Fr

Fransium

88

[226]

Ra

Radium

89

[227]

Ac

Aktinium

104

[261]

Rf

Rezerfordium

105

[263]

Db

Dubnium

106

[266]

Sg

Siborium

107

[264]

Bh

Borium

108

[269]

Hs

Hassium

109

[268]

Mt

Meytnerium

110

[271]

Ds

Darmstadtium

111

[280]

Rg

Rentgenium

112

[283]

Cn

Kopernikium

113

[284]

Nh

Nihonium

114

[289]

Fl

Flerovium

115

[288]

Mc

Moskoviüm

116

[293]

Lv

Livermorium

117

[294]

Ts

Tennesin

118

[294]

Og

Oqanesson

1s¹

...2s¹

...2s²

...3s¹

...3s²

...4s¹

...4s²

13

14

15

16

17

18

5

10,81

B

Bor

6

12,01

C

Karbon

7

14,00

N

Azot

8

16,00

O

Oksigen

9

19,00

F

Flüor

10

20,18

Ne

Neon

13

26,98

Al

Alüminium

14

28,09

Si

Silisium

15

30,97

P

Fosfor

16

32,07

S

Kükürd

17

35,45

Cl

Xlor

18

39,95

Ar

Arqon

31

69,72

Ga

Qalium

32

72,63

Ge

Germanium

33

74,92

As

Arsen

34

78,97

Se

Selen

35

79,90

Br

Brom

36

83,79

Kr

Kripton

37

85,47

Rb

Rubidium

38

87,62

Sr

Stronsium

39

88,91

Y

İttrium

40

91,22

Zr

Sirkonium

41

92,91

Nb

Niobium

42

95,95

Mo

Molibden

43

98,00

Tc

Texnesium

44

101,07

Ru

Rutenium

45

102,91

Rh

Rodium

46

106,42

Pd

Palladium

47

107,87

Ag

Gümüş

48

112,41

Cd

Kadmium

49

114,82

In

İndium

50

118,71

Sn

Qalay

51

121,76

Sb

Stibium

52

127,60

Te

Tellur

53

126,90

I

Yod

54

131,29

Xe

Ksenon

55

132,91

Cs

Seziyum

56

137,33

Ba

Barium

57

*

La

Lantan

72

178,49

Hf

Hafnium

73

180,95

Ta

Tantal

74

183,84

W

Volfraam

75

186,21

Re

Renium

76

190,23

Os

Osmium

77

192,22

Ir

İridium

78

195,08

Pt

Platin

79

196,97

Au

Qızıl

80

200,59

Hg

Cıva

81

204,38

Tl

Tallium

82

207,20

Pb

Qurğuşun

83

208,98

Bi

Bismut

84

[209]

Po

Polonium

85

[210]

At

Astat

86

[222]

Rn

Radon

87

[223]

Fr

Fransium

88

[226]

Ra

Radium

89

**

Ac

Aktinium

104

[261]

Rf

Rezerfordium

105

[263]

Db

Dubnium

106

[266]

Sg

Siborium

107

[264]

Bh

Borium

108

[269]

Hs

Hassium

109

[268]

Mt

Meytnerium

110

[271]

Ds

Darmstadtium

111

[280]

Rg

Rentgenium

112

[283]

Cn

Kopernikium

113

[284]

Nh

Nihonium

114

[289]

Fl

Flerovium

115

[288]

Mc

Moskoviüm

116

[293]

Lv

Livermorium

117

[294]

Ts

Tennesin

118

[294]

Og

Oqanesson

Göründüyü kimi, eyni qrupa daxil olan elementlərin elektron formulu oxşardır. Bu səbəbdən onların bəzi fiziki və kimyəvi xassələri bir-birinə oxşayır. Ona görə də belə elementlərə "elementlər ailəsi" də deyilir. Hər qrupun elektron formulunu ümumi şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar.

Qruplar	Qrupun ümumi adı	Qısa elektron formulu
1	IA	qələvi metallar
2	IIA	qələvi torpaq metalları
13	IIIA	torpaq metalları
14	IVA	-
15	VA	-
16	VIA	xalkogenlər
17	VIIA	halogenlər
18	VIIIA	təsirsiz qazlar

Elementlər dövrü cədvəldə sonuncu elektronun hansı orbitalı əmələ gətirməsindən asılı olaraq da təsnif edilir. Atom nömrəsi 1 – 20 olan elementlərin xarici təbəqələrindəki sonuncu elektronları s- və ya p-orbitallar əmələ gətirdiyindən bu elementlər **s-** və **p-elementlərinə** ayrılır.

1 H 1,01 Hidrogen	2 He 4,00 Helium	s-elementləri										13 B 10,81 Bor	14 C 12,01 Karbon	15 N 14,00 Azot	16 O 16,00 Oksigen	17 F 19,00 Flüor	18 Ne 20,18 Neon
3 Li 6,94 Litiy	4 Be 9,01 Berillium	p-elementləri										13 Al 26,98 Alüminium	14 Si 28,09 Silisium	15 P 30,97 Fosfor	16 S 32,07 Kükürd	17 Cl 35,45 Xlor	18 Ar 39,95 Arqon
11 Na 22,99 Natriy	12 Mg 24,31 Magneziy	3 Sc 44,96 Skandium	4 Ti 47,87 Titan	5 V 50,94 Vanadium	6 Cr 51,99 Xrom	7 Mn 54,94 Mangan	8 Fe 55,85 Dəmir	9 Co 58,93 Kobalt	10 Ni 58,69 Nikel	11 Cu 63,55 Mis	12 Zn 65,38 Sink	31 Ga 69,72 Qaliy	32 Ge 72,63 Germanium	33 As 74,92 Arsen	34 Se 78,97 Selen	35 Br 79,90 Brom	36 Kr 83,79 Kripton

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Atom nömrəsi 1 – 20 olan elementlərin elektron formulu və dövrü cədvəldə yeri arasında uyğunluqdan istifadə edərək, atom nömrəsinə əsasən, elementin dövrü cədvəldə yerinin müəyyən olunması üçün hansı qaydanı təklif edərdiniz? Qaydanızı ${}_4\text{Be}$, ${}_9\text{F}$, ${}_{13}\text{Al}$, ${}_{16}\text{S}$ və ${}_{19}\text{K}$ elementləri nümunəsində yoxlayın.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

- 5-ci qrup elementlərini rum rəqəmləri ilə (əsas və əlavə qrup göstərilməklə), IVA qrup elementlərini isə 1-dən 18-ə qədər nömrələməklə ifadə olunmuş qruplarını müəyyən edin.
- Elementlərin dövrü cədvəlindən istifadə etməklə hidrogen, brom, karbon, dəmir, kalium və flüor elementlərini qruplaşdırın: a. eyni qrupda olanlar; b. eyni dövrdə olanlar.

1.5 Elementlərin xassələrinin dövriliyi

Elementlərin dövri cədvəli ilə tanış olduqda eyni qrupa daxil olan elementlərin elektron formulunun təkrarlandığını, eyni dövrdə olan elementlərin elektron formulunun isə müəyyən qayda üzrə dəyişdiyini müəyyən etdik.

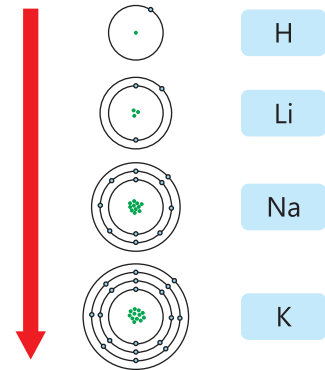
- Bu, elementlərin qrup və dövr üzrə xassələrində hansı qanunauyğunluğa səbəb ola bilər?
- Nə üçün elementlərin sistemləşdirilməsi ilə tərtib edilən cədvəl "Elementlərin dövri cədvəli" deyilir?

Atom radiusu

Atom radiusu nüvədən ən uzaqdakı elektrona qədər olan məsafədir.

Elementlərin bir çox xassələri onların atom radiusundan asılıdır. Çünki atom radiusu elementin elektron alıb-verməsinə müəyyən edir. Bu səbəbdən atom radiusunun qiyməti elementin bir sıra xassələrini də müəyyən edir.

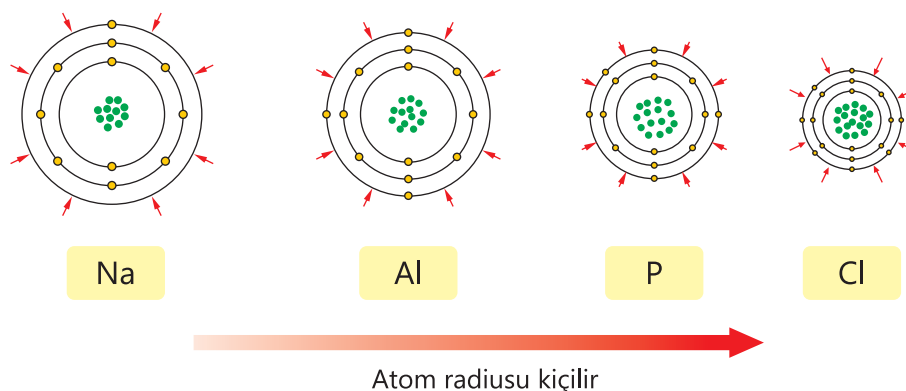
Elementlərin dövri cədvəlində qruplar üzrə yuxarıdan aşağıya doğru atomda energetik səviyyələrin sayı artdığı üçün A qrup elementlərinin atom radiusu da artır.

	H							He
	Li	Be	B	C	N	O	F	Ne
	Na	Mg	Al	Si	P	S	Cl	Ar
	K	Ca	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr
	Rb	Sr	In	Sn	Sb	Te	I	Xe
	Cs	Ba	Tl	Pb	Bi	Po	At	Rn

Atom radiusu artır

Dövrələr üzrə soldan sağa doğru atomlarda energetik səviyyələrin sayı sabit qalır, nüvənin yükü və xarici təbəqədə olan elektronların sayı isə artır. Ona görə də bu istiqamətdə nüvə elektronları özünə daha çox cəzb edir və nəticədə A qrup elementlərində atom radiusu kiçilir.

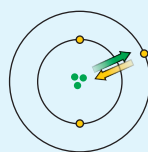
Metallıq və qeyri-metallıq xassəsi

Metallıq xassəsi atomun elektron vermək, qeyri-metallıq xassəsi isə elektron almaq qabiliyyətidir.

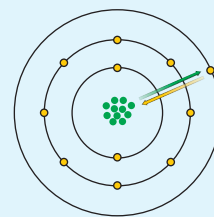
Fəaliyyət

1. Atom radiusunun artması metallıq, yoxsa qeyri-metallıq xassəsinin artmasına səbəb olar? Nə üçün?
2. Metallıq və qeyri-metallıq xassələri qruplar və dövrələr üzrə necə dəyişər?
3. Elementlərin dövrə cədvəlində bor və astat (At) elementlərini birləşdirən şərti diaqonal çəksək, bu diaqonal metalları və qeyri-metalları necə ayırır?

Elementlərin metallıq və qeyri-metallıq xassələri atom radiusundan asılıdır. Dövrə cədvəldə qruplar üzrə yuxarıdan aşağıya doğru atom radiusu artdığı üçün ən uzaqda yerləşən elektronla nüvənin əlaqəsi zəifləyir və xarici təbəqədə olan elektronlar nüvə tərəfindən zəif cəzb olunur.

Elektron nüvəyə yaxın olduğu üçün güclü cəzb olunur.

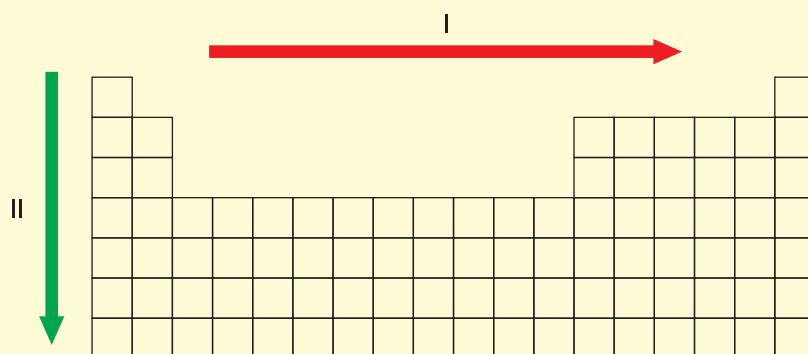

Elektron nüvədən uzaq olduğu üçün zəif cəzb olunur.

Metallar																		Metallar			
Qeyri-metallar																		Qeyri-metallar			
H																	He				
Li	Be															B	C	N	O	F	Ne
Na	Mg															Al	Si	P	S	Cl	Ar
K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr				
Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I	Xe				
Cs	Ba	La	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi	Po	At	Rn				
Fr	Ra	Ac	Rf	Db	Sg	Bh	Hs	Mt	Ds	Rg	Cn	Nh	Fl	Mc	Lv	Ts	Og				

Natrium, kalium və fosfor elementlərinin atom radiusunu müqayisə edin. Cavabınızı əsaslandırın. Nə üçün natrium və kalium metal, fosfor isə qeyri-metaldır?

1. I və II istiqamətlər üzrə xassələrin (a , b , c) dəyişməsinə müəyyən edin. Fikrinizi əsaslandırın.

a. metallıq xassəsi b. atom radiusu c. qeyri-metallıq xassəsi

2. Qısa elektron formulu verilmiş elementlərin atom radiusunu müqayisə edin. Fikrinizi əsaslandırın.

1. ... $2s^2 2p^3$ və ... $2s^2 2p^5$

II. ... $2s^2$ və ... $3s^2$

Elm, texnologiya, həyat

"Süni" elementlər

D.Mendeleyevin tərtib etdiyi "Elementlərin dövrü cədvəli"ndə həmin dövrdə məlum olan və təbiətdə tapılan 63 element yer alırdı. 1937-ci ilə qədər isə molibdendən (Mo) sonrakı boşluq alimləri çox maraqlandırır. Boş xanalara uyğun elementlər təbiətdə mövcud deyildi. Bu elementlərin "süni" yolla alınması istiqamətində görülmə işlər üçün italyalı alim Emilio Seqrenin tədqiqatları bir başlanğıc oldu. O, Kaliforniyadan İtaliyaya gətirdiyi molibden nümunəsini deuterium atomları ilə öz laboratoriyasında bombardman etdi. Nəticədə təbiətdə olmayan yeni bir element yarandı. Bu element texnesium (Tc) adlandırıldı. Qədim yunan dilində "technetos" süni deməkdir.

Texnesiumun ardınca başqa "süni" elementlər də alındı. Onlar, əsasən, təbiətdə tapılan elementlərin sürətləndirilmiş proton, neytron və kiçik atom nüvələri ilə bombardmanı nəticəsində əldə olunurdu. Məsələn, uran-238 nüvəsini neytronlarla bombardman etdikdə plutonium əldə edilmişdi. Hazırda kəşf olunmuş elementlərin sayı 118-dir.

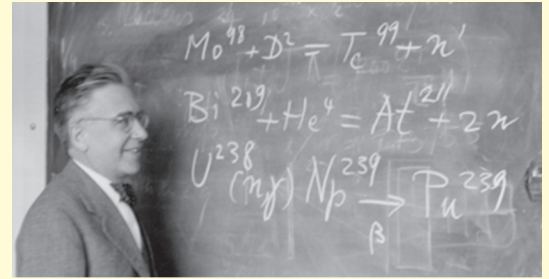
Lakin "süni" elementlərin əksəriyyəti radioaktiv olduqları üçün parçalanır. Bəzən onların "yaşama" müddəti 1 millisaniyədən az olur. Belə elementlərin atomlarını xüsusi texniki vasitələrlə təyin etmək olur.

Daha çox "yaşama" müddəti olan "süni" elementlərin geniş istifadə sahəsi var. Texnesium tibdə ürək, sümük və xərçəng xəstəliklərinin diaqnostikasında tətbiq edilir.

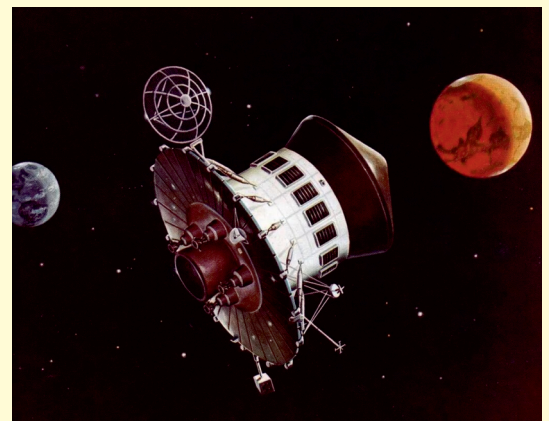
Onun yarısının parçalanmasına 6 saat vaxt sərf olduğundan insan bədənindən daha tez kənarlaşır. Plutonium-238 izotopu isə Marsa göndərilən "Voyager" missiyasında, Plutona gedən "New Horizons" missiyasında termoelektrik generator güc mənbəyi kimi istifadə olunub.

Amerisium-241 izotopundan məişət üçün olan duman detektorlarında geniş istifadə edilir. Onun yarısının parçalanmasına 432 il sərf olunur və vaxtın belə çox olması onun daha uzun müddət istifadəsinə imkan yaradır.

"Qısa ömürlü" olan elementlərin, əsasən, elmi nəticələri daha çox maraq doğurur və bu sahədə yeniliklər elmdə yeni üfüqlər açır.

Emilio Seqre

Dövri cədvəldə qanunauyğunluğun müəyyən edilməsi

Təsəvvür edin ki, Lotar Meyerin laboratoriyasında köməkçi tədqiqatçılardan birisiniz və onun planlaşdırdığı tədqiqatın bir hissəsini həyata keçirirsiniz. Əsas tapşırığınız D.Mendeleyevin yeni təqdim etdiyi "Dövri cədvəl"dəki elementlər arasında dövriliklərin və qanunauyğunluqların tədqiqidir.

Sizə təqdim olunan məlumatlar (elementlərin atom nömrələri, kütlə ədədləri və atomların radiusu) aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Element	Atom nömrəsi	Kütlə ədədi	Atom radiusu (pm)	Atom həcmi (pm ³)
H	1	1	37,1	
He	2	4	31	
Li	3	7	152	
Be	4	9	112	
B	5	11	85	
C	6	12	77,2	
N	7	14	70	
O	8	16	73	
F	9	19	72	
Ne	10	20	71	
Na	11	23	186	
Mg	12	24	160	
Al	13	27	143	
Si	14	28	117,6	
P	15	31	110	
S	16	32	103	
Cl	17	35	100	
Ar	18	40	98	
K	19	39	227	
Ca	20	40	197	

1. Cədvəli dəftərinizə köçürün.
2. Verilən məlumatlar əsasında atomların həcmələrini hesablayın və cədvəlin müvafiq xanalarına yazın. Bu zaman atomları küre formasında fərz edərək onun həcmi üçün $V = \frac{4}{3} \pi r^3$ formulundan istifadə edin (burada r – atomun radiusudur).
3. Elementlərin kütlə ədədləri ilə atomlarının həcmi arasındakı asılılığı göstərən qrafik qurun (qrafik 1).
4. Elementlərin atom nömrələri ilə atomların həcmi arasındakı asılılığı göstərən qrafik qurun (qrafik 2).

Qurduğunuz asılılıq əsasında və "Elementlərin dövri cədvəli"ndən istifadə etməklə aşağıdakı sualları cavablandırın.

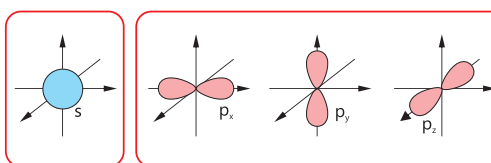
- *Qrafik 1 və qrafik 2-də hansı ümumi qanunauyğunluq müşahidə olunur?*
- *Dövrələr və ya qruplar üzrə hər hansı dövrilik müşahidə edilirmi? Əgər müşahidə edilirsə, hansı dövrilik?*
- *Qrafik 1 və qrafik 2-dən hansı daha dəqiqdir? Müşahidələrinizə əsasən dövri cədvəldə elementlər atom nömrələrinə, yoxsa kütlə ədədlərinə uyğun düzülməlidir?*

Nəticələrinizi ümumiləşdirib L.Meyerə təqribən 100 sözlük hesabat təqdim edin.

Atom

Nüvədən və onun ətrafında dövr edən elektronlardan ibarətdir

Elektronlar
orbitalar
əmələ gətirir

Orbitalar
yarımsəviyyələri,
yarımsəviyyələr isə
energetik səviyyələri
əmələ gətirir.

Energetik səviyyə	Yarımsəviyyə	Orbital	Ümumi orbital sayı	Maksimal elektron sayı
1	s	1	1	2
2	s	1	4	8
	p	3		
3	s	1	9	18
	p	3		
	d	5		

Atomun energetik səviyyələri, yarımsəviyyələri və orbitalında olan elektronlar şərti olaraq elektron formulları (elektron konfigurasiyaları) ilə göstərilir.

Elementlərin dövrü cədvəli

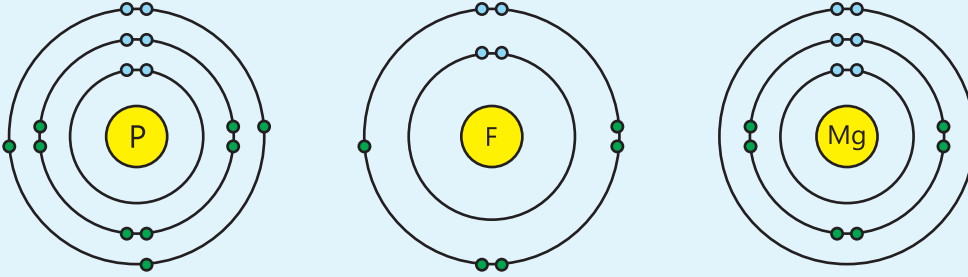
18 şaquli sütundan (qrupdan) və 7 sıradan (dövrdən) ibarətdir. Qruplar 1-dən 18-ə qədər nömrələnir. Hər dövr qələvi metallarla (birinci dövr hidrogenlə) başlayır və təsirsiz qazla bitir.

Elementlərin xassələri onların atom nömrələrindən asılıdır.

Xassə/parametr	Dövr üzrə soldan sağa	Qrup üzrə yuxarıdan aşağıya
Atom radiusu	azalır	artır
Metallıq	azalır	artır
Qeyri-metallıq	artır	azalır

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

1. P, F və Mg atomlarının modelləri verilmişdir.

- Dəftərinizə hər üç atomun tam və qısa elektron formullarını yazın.
- Mg atomunun s-orbitallarında olan elektron sayını müəyyən edin.
- F atomunda tək elektronların sayını müəyyən edin.
- P atomunun xarici təbəqəsində olan elektron sayını müəyyən edin.
- Mg atomu 2 elektron verdikdən sonra əmələ gətirdiyi ionun yükünü müəyyən edin və dəftərinizdə bu ionun modelini çəkin.
- P atomu 3 elektron aldıqdan sonra əmələ gətirdiyi ionun elektron formulunu müəyyən edin.

2. Aşağıda atomların qısa elektron formulu verilmişdir:

I. ...2s¹

II. ...2s²2p⁴

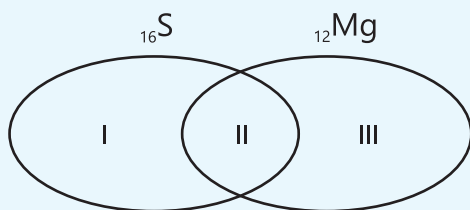
III. ...4s¹

- Elementlərin atom radiuslarını müqayisə edin. Fikrinizi əsaslandırın.
- Hansı element metal, hansı isə qeyri-metaldır?
- Elementlərin metallıq xassələrini müqayisə edin. Fikrinizi əsaslandırın.

3. p-yarımşəviyyəsində olan 3 elektronun (p³) yerləşməsi hansı hallarda doğru verilmişdir?

4. İfadələri Eyler-Venn diaqramı üzrə ayırın.

- s-elementidir
- p-elementidir
- Sonuncu energetik təbəqəsində 2 elektron yerləşir
- Əsas qrup elementidir
- Atomunda 2 tək elektron var

5. Atom və ya ionların elektron formulunu tərtib edin.

Atom və ya ion	Proton sayı	Yükü
X	16	-2
Y	10	0
Z	11	+1
T	13	+3

6. Atomda hansı yarımşəviyyələr mövcud deyil?

- I. 1p II. 2s III. 2d IV. 3p V. 3d

7. Cədvəlin hansı sətirlərinə ✓ işarəsi düzgün yazılmışdır?

İfadə	Doğru	Yanlış
a. Müasir dövrü cədvəldə elementlər atomlarının kütləsinin artma sırasına görə düzülmüşdür	✓	
b. Atomun ikinci energetik səviyyəsində maksimum 8 elektron ola bilər		✓
c. Eyni əsas qrupda yerləşən elementlərin xassələri oxşardır		✓
d. B qruplarının sayı A qruplarının sayından çoxdur	✓	
e. $_{11}\text{Na}$ atomunun 3-cü energetik səviyyəsində 3 elektron var		✓
f. Bütün dövrlər qələvi metallarla başlayır və təsirsiz qazla bitir	✓	

bölmə 2

Kimyəvi rabitə

Dövri cədvəlin 18-ci (VIIIA) qrup elementləri – helium, neon, arqon, kripton, ksenon və radon “təsirsiz qazlar” adlanır. Atmosferdə onların miqdarı az olsa da, helium hidrogen ilə bərabər Günəşin əsasını təşkil edir.

Təsirsiz qazlar rəngsiz, iysiz, dadsız olub kimyəvi cəhətdən çox passivdir.

Məsələn, onlar yanmır. Hidrogen ilə doldurulmuş şara yanan çöp yaxınlaşdıqda partlayır, heliumla dolu şarda isə yanma baş vermir.

Təhlükəsiz olduğuna görə hava şarlarında, adətən, heliumdan istifadə olunur.

Təsirsiz qazlar biratomlu olur, atomları bir-biri ilə və başqa atomlarla birləşmir. Bu səbəbdən onların olduğu mühit inert (təsirsiz) olur. Həmin mühitdən elektrik cərəyanı keçirdikdə müxtəlif rənglər əmələ gəlir. Bəzi avtomobillərdə olan ksenon lampalarda da oxşar hadisə müşahidə edilir.

		18	
2		4,00	
		He	
		Helium	
10		20,18	
		Ne	
		Neon	
36		39,95	
		Ar	
		Argon	
84		83,79	
		Kr	
		Krypton	
136		131,29	
		Xe	
		Ksenon	
222		[222]	
		Rn	
		Radon	
294		[294]	
		Og	
		Oqanesson	

- 1868-ci ildə alimlər heliumu kəşf etsələr də, onun biratomlu olduğunu izah edə bilmirdilər. 1916-cı ildə Gilbert Nyuton Luisin elmi açıqlamalarından sonra bəzi elementlərin niyə birləşmə əmələ gətirmədikləri aydın oldu. G.N.Luisin kəşfi elm dünyasını həyəcanlandırdı və yeni elmi tədqiqatlar üçün qapı açdı.

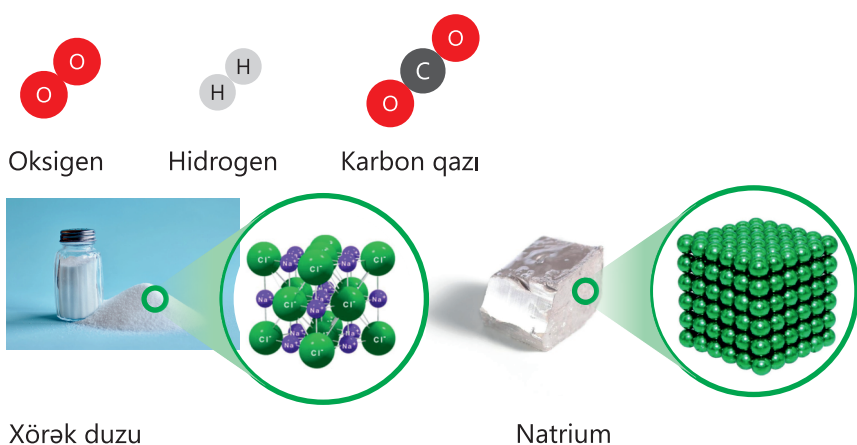
- 1. Sizcə, Gilbert Nyuton Luis bunu necə izah edirdi?
- 2. Bu kəşfin təsirsiz qazların dövri cədvəldə sonuncu qrupda yerləşməsi ilə əlaqəsi varmı?

Bölmədə öyrənəcəksiniz

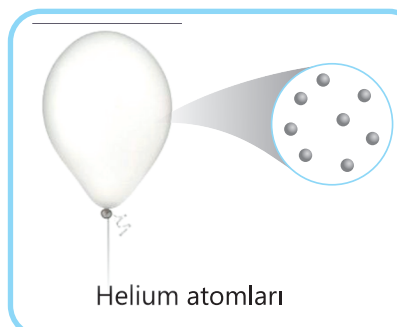
- Atom və ionlar bir-birinə elektrostatik qüvvələr – kimyəvi rabitələr ilə birləşir
- Kimyəvi rabitənin ion rabitəsi, kovalent rabitə və metal rabitəsi kimi növləri var
- İon rabitəsi metal və qeyri-metal atomları, kovalent rabitə isə qeyri-metal atomları arasında yaranır
- Metal rabitəsi metal kationları arasında delokallaşmış elektronlar hesabına yaranır
- Maddələr bərk halda ion, atom, molekul və metal kristal qəfəslər əmələ gətirir
- Maddələrin fiziki və kimyəvi xassələri onların quruluşlarından asılıdır

2.1 Kimyəvi rabitə. Oktet qaydası

Maddələr – elementlər və kimyəvi birləşmələr, əsasən, atomların bir-biri ilə birləşməsindən əmələ gəlir. Məsələn, oksigen molekulu iki oksigen atomunun, hidrogen molekulu iki hidrogen atomunun, karbon qazı molekulu bir karbon və iki oksigen atomunun birləşmə məhsuludur. Natrium parçası çoxlu sayda natrium atomlarının birləşməsindən ibarət olur. Xörək duzunun tərkibi isə natrium (Na^+) və xlorid (Cl^-) ionlarından ibarətdir.

Helium, neon və digər təsirsiz qazlarda isə atomlar bir-biri ilə birləşmir.

- Digər elementlərin atomlarından fərqli olaraq helium, neon və s. təsirsiz qazların atomları nə üçün bir-biri ilə birləşmir?
- Bunu atomların elektron konfigurasiyalarını müqayisə etməklə necə əsaslandırmaq olar?

Açar sözlər kimyəvi rabitə, oktet qaydası, dublet qaydası

Elementlərin eyni növ atomlardan, kimyəvi birləşmələrin isə ən azı iki fərqli atomdan təşkil olunduğunu bilirsiniz. Kimya elminin ən mühüm vəzifələrindən biri atomların, ionların bir-biri ilə birləşmə formalarını, əmələ gələn quruluşları tədqiq edərək öyrənməkdir. Element və kimyəvi birləşmələrdə atomlar, ionlar, molekullar bir-birinə müxtəlif üsullarla yapışqanın əşyaları birləşdirdiyi kimi birləşir. Bu zaman “yapışqan” rolunu elektrostatik qüvvələr oynayır. Bu elektrostatik qüvvələr isə **kimyəvi rabitələr** adlanır.

Atom və ionları bir-birinə birləşdirən elektrostatik qüvvələr **kimyəvi rabitələr** adlanır.

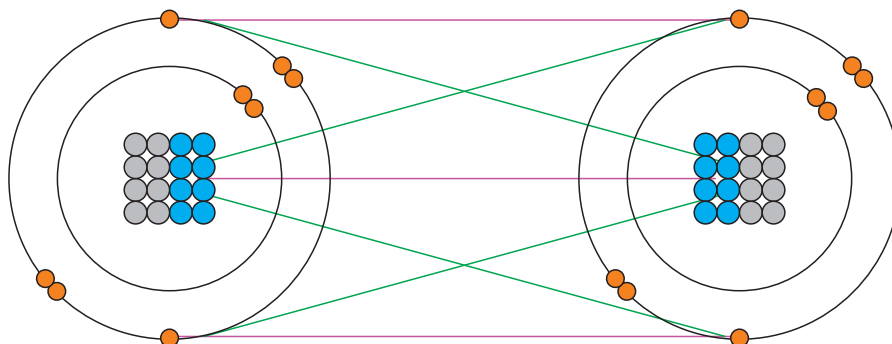
1

Fəaliyyət

Kimyəvi rabitələr necə yaranır?

Şəkində iki atom təsvir olunub. Mavi kürələr protonun, boz kürələr neytronun, narıncı kürələr isə elektronun təsviridir. Mavi və boz kürələr birlikdə atomun nüvəsini təşkil edir. Bənövşəyi və yaşıl xətlər isə elektrostatik qüvvələri göstərir.

- – proton
- – elektron
- – neytron

Müzakirə edin:

1. Zərrəciklərin cəzb edilməsinə hansı xətlər uyğundur? Nə üçün belə düşünürsünüz?
2. Zərrəciklərin itələnməsinə hansı xətlər uyğundur? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Hansı halda bu atomların birləşməsi baş verər?

Atomlar qarşılıqlı təsirdə olduqda eyni elektrostatik yüklü zərrəciklər bir-birini itələyir, əks yüklü olanlar isə cəzb edir. Zərrəciklər arasında təsir edən qüvvələrdən cazibə qüvvələri üstün olduqda atomlar arasında kimyəvi rabitə yaranır.

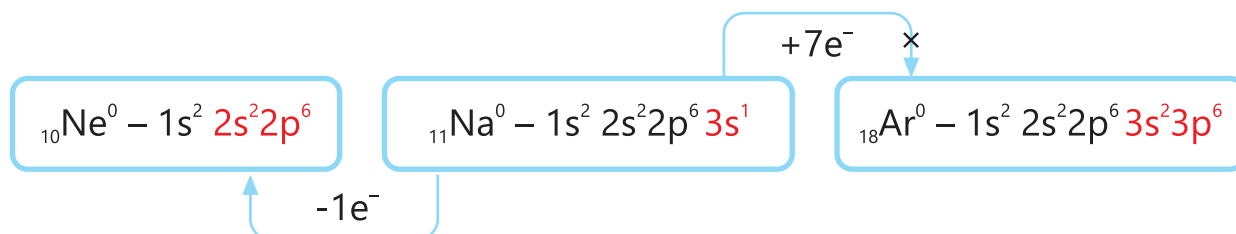
Kimyəvi rabitənin əmələgəlmə səbəbi atomların stabil hala keçməsidir. Atomun xarici təbəqəsində 8 elektron olduqda (ns^2np^6 elektron quruluşu yarandıqda) bu onun ən stabil halı hesab edilir. Məsələn, təsirsiz qazların xarici təbəqəsi tamamlandığı üçün onların atomları stabil olur və rabitə əmələ gətirmir. Bu səbəbdən helium, neon və digər təsirsiz qazlar molekulardan deyil, atomlardan təşkil olunur. Digər elementlər də kimyəvi rabitə əmələ gətirdikdə atomlarının xarici təbəqələrini elektron alış-verişi və ya ortaq istifadəsi ilə dövri cədvəldə özlərinə ən yaxın olan təsirsiz qazın atomunun xarici təbəqəsinə "bənzədir". Bu, **oktet qaydası** adlanır.

Atomların xarici elektron təbəqələrini təsirsiz qazların atomlarının xarici təbəqəsinə (ns^2np^6) tamamlamasına **oktet qaydası** deyilir. "Okta" yunanca "səkkiz", "oktet" "səkkizlik" deməkdir.

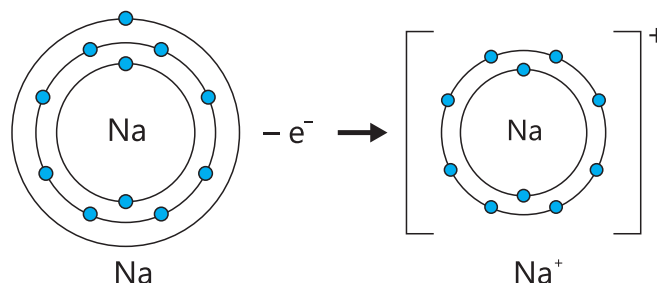
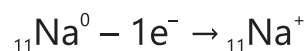
Oktet qaydasını natrium və xlor atomlarına tətbiq edək. Natrium dövrü cədvəlin 3-cü dövr 1-ci qrupunda yerləşir. Natriuma daha yaxın olan təsirsiz qazlar neon (2-ci dövr 18-ci qrup) və arqondur (3-cü dövr 18-ci qrup).

1																2																13																14																15																16																17																18																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
1 H Hydrogen																2 He Helium																3 B Bor																4 C Karbon																5 N Azot																6 O Oksijen																7 F Flüor																8 Ne Neon																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
3 Li Litium																4 Be Berillium																9 Al Alüminium																10 Si Silisium																11 P Fosfor																12 S Kükürd																13 Cl Xlor																14 Ar Argon																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
11 Na Natrium																12 Mg Magnezyum																19 K Kalium																20 Ca Kalsium																21 Sc Skandium																22 Ti Titan																23 V Vanadium																24 Cr Xrom																25 Mn Mançan																26 Fe Demir																27 Co Kobalt																28 Ni Nikel																29 Cu Mis																30 Zn Sink																31 Ga Qalium																32 Ge Germanium																33 As Arsen																34 Se Selen																35 Br Brom																36 Kr Kripton																																																																																																																																																																																																															
37 Rb Rubidium																38 Sr Stronsium																39 Y İtrium																40 Zr Sirkonium																41 Nb Niobium																42 Mo Molibden																43 Tc Texnesium																44 Ru Rutenium																45 Rh Rodium																46 Pd Palladium																47 Ag Gümüş																48 Cd Kadmium																49 In İndium																50 Sn Qalay																51 Sb Sibium																52 Te Tellur																53 I Yod																54 Xe Ksenon																																																																																																																																																																																																																																															
55 Cs Sezyum																56 Ba Barium																57 La Lantan																58 Ce Serkoniyum																59 Pr Prandiyum																60 Nd Neydyum																61 Pm Prometiyum																62 Sm Smitiyum																63 Eu Evropiyum																64 Gd Gadolinium																65 Tb Terbiyum																66 Dy Diyamiyum																67 Ho Holmiyum																68 Er Erbium																69 Tm Tulmiyum																70 Yb Ytterbiyum																71 Lu Lütetsiyum																72 Hf Hafniyum																73 Ta Tantal																74 W Volfraim																75 Re Renium																76 Os Osmium																77 Ir İridium																78 Pt Platin																79 Au Qızıl																80 Hg Cıva																81 Tl Tallium																82 Pb Qurğuşun																83 Bi Bismut																84 Po Polonium																85 At Astat																86 Rn Radon															
87 Fr Fransium																88 Ra Radium																89 Ac Aktinium																90 Th Torium																91 Pa Protaktiniy																92 U Uran																93 Np Neyptun																94 Pu Plutoni																95 Am Amerik																96 Cm Kür																97 Bk Berkelium																98 Cf Kaliforni																99 Es Einstein																100 Fm Fermi																101 Md Mendelev																102 Lv Livermor																103 Ts Tenness																104 Og Oqanesson																																																																																																																																																																																																																																															

Natrium atomunun xarici təbəqəsinin neon atomunun xarici təbəqəsinə "bənzəməsi" üçün onun atomu 1 elektron verməli, arqon atomunun xarici təbəqəsinə "bənzəməsi" üçün 7 elektron almalıdır. Lakin natrium arqona nisbətən neona daha yaxındır. Ona görə onun atomu bir elektron verməklə öz xarici təbəqəsini neon atomunun xarici elektron təbəqəsinə "bənzədir".

Natrium atomu 1 elektron verərək müsbət yüklənir və kationa çevrilir:

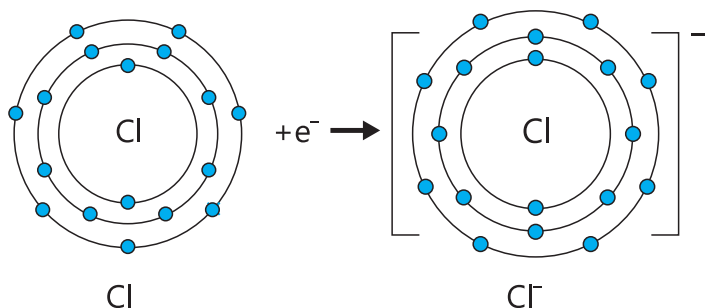
1																	18
1 1,01 H Hydrogen	2											13	14	15	16	17	2 4,00 He Helium
3 6,94 Li Lityum	4 9,01 Be Berilyum											5 10,81 B Bor	6 12,01 C Karbon	7 14,00 N Azot	8 16,00 O Oksijen	9 19,00 F Fiyor	10 20,18 Ne Neon
11 22,99 Na Natrium	12 24,31 Mg Magnezyum	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13 26,98 Al Aluminyum	14 28,09 Si Silisyum	15 30,97 P Fosfor	16 32,07 S Kükürd	17 35,45 Cl Xlor	18 39,95 Ar Argon
19 39,10 K Kalium	20 40,08 Ca Kalsiyum	21 44,96 Sc Skandiyum	22 47,87 Ti Titan	23 50,94 V Vanadyum	24 51,99 Cr Xrom	25 54,94 Mn Mangan	26 55,85 Fe Demir	27 58,93 Co Kobalt	28 58,69 Ni Nikel	29 63,55 Cu Mis	30 65,38 Zn Sirk	31 69,72 Ga Galliyum	32 72,63 Ge Germaniyum	33 74,92 As Arsen	34 78,97 Se Selen	35 79,90 Br Brom	36 83,79 Kr Kripton
37 85,47 Rb Rubidyum	38 87,62 Sr Stronsiyum	39 88,91 Y Itriyum	40 91,22 Zr Sirkonyum	41 92,91 Nb Niobyum	42 95,95 Mo Molibden	43 98,00 Tc Teknesiyum	44 101,07 Ru Ruteniyum	45 102,91 Rh Rodiyum	46 106,42 Pd Palladyum	47 107,87 Ag Gümüş	48 112,41 Cd Kadmium	49 114,82 In Indiyum	50 116,71 Sn Qalay	51 121,76 Sb Stibiyum	52 127,60 Te Tellur	53 126,90 I Yod	54 131,29 Xe Ksenon
55 132,91 Cs Sezilyum	56 137,33 Ba Barilyum	57 138,91 * La Lantan	58 175,48 Hf Hafnium	59 180,95 Ta Tantal	60 183,84 W Volfraim	61 186,21 Re Renilyum	62 190,23 Os Osmiyum	63 192,22 Ir Iridiyum	64 195,08 Pt Platin	65 196,97 Au Qızıl	66 200,59 Hg Civa	67 204,38 Tl Talliyum	68 207,20 Pb Kurğuşun	69 208,98 Bi Bismut	70 [209] Po Polonyum	71 [210] At Astat	72 [222] Rn Radon
87 [223] Fr Fransiyum	88 [226] Ra Radyum	89 [227] * Ac Aktinyum	90 [261] Rf Razerfordiyum	91 [263] Db Dubnilyum	92 [266] Sg Siborgiyum	93 [264] Bh Borilyum	94 [269] Hs Hassiyum	95 [268] Mt Meytneriyum	96 [271] Ds Darmstadtilyum	97 [280] Rg Rentgenilyum	98 [285] Cn Koenigilyum	99 [284] Nh Nihonyum	100 [289] Fl Floryoviyum	101 [288] Mc Moskoviyum	102 [293] Lv Livermoryum	103 [294] Ts Tennesis	104 [294] Og Oganessonyum

Diagram illustrating the building up of noble gas configurations:

- $_{10}\text{Ne}^0 - 1s^2 2s^2 2p^6$
- $_{17}\text{Cl}^0 - 1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^5$
- $_{18}\text{Ar}^0 - 1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6$

Arrows indicate the addition of electrons:

- From Ne to Cl: $+7e^-$
- From Cl to Ar: $+1e^-$

$${}_{17}\text{Cl}^0 + 1\text{e}^- \rightarrow {}_{17}\text{Cl}^-$$

Atomlar xarici təbəqələrini təsirsiz qazların xarici təbəqəsinə necə "bənzədir"?

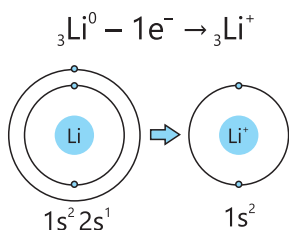
Maqnezium ($_{12}\text{Mg}$) və kükürd ($_{16}\text{S}$) atomları nümunəsində oktet qaydasını izah edin və bu atomların xarici təbəqələrinin təsirsiz qazların atomlarının xarici təbəqəsinə "bənzəməsi" sxemini qurun.

Müzakirə edin:

1. Maqnezium və kükürd atomları üçün bu proses nə ilə fərqləndi?
2. Litium ($_{3}\text{Li}$) atomu üçün oktet qaydası tətbiq oluna bilərmi?
3. Litium atomunun xarici təbəqəsinin təsirsiz qazların atomlarının xarici təbəqəsinə "bənzəməsi" sxemini necə təklif edərdiniz?

Dövri cədvəlin əvvəlində yerləşən bəzi elementlər ($_{1}\text{H}$, $_{3}\text{Li}$, $_{4}\text{Be}$ və s.) heliuma ($_{2}\text{He}$) daha yaxın yerləşdiyinə görə kimyəvi rabitə əmələ gəldikdə onların atomları xarici təbəqələrini helium atomunun xarici təbəqəsinə ($1s^2$) "bənzədir".

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Ona görə bu atomlar üçün oktet qaydasının xüsusi forması – **dublet qaydası** tətbiq olunur. "Dublet" "ikilik" deməkdir.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Dövri cədvəldən istifadə etməklə kalsium, hidrogen, bor və alüminium elementlərindən dublet qaydasına uyğun kimyəvi sabillik qazanan atomları müəyyənləşdirin.
2. Na^+ ionu ilə neon atomunun oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəli təhlilini aparın.
3. Oktet qaydasını elementlərin metallıq və qeyri-metallıq xassələri ilə əlaqələndirin. Cavabınızı natrium və xlor misalında izah edin.

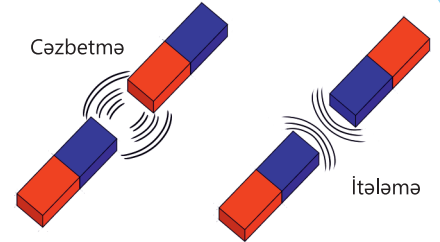
Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Atomun kimyəvi sabilliyi nə deməkdir? Cavabınızı bir nümunə üzərində izah edin.
2. Flüor və alüminium atomlarının xarici təbəqələrinin oktet qaydasına uyğun tamamlanma sxemini tərtib edin.
3. Hansı elementlərin atomları elektron alaraq elektron quruluşu baxımından arqon atomuna "oxşaya" bilər? İki nümunə göstərin.

2.2 İon rabitəsi

7-ci sinif "Fizika" dərsliyindən bildiyiniz kimi, qarşılıqlı təsirdə olan maqnitlərin eyniadlı qütbləri bir-birini itələyir, müxtəlifadlı qütbləri isə bir-birini cəzb edir.

- **Əks yüklü ionları (kation və anionları) maqnitin qütbləri kimi düşünsək, onların qarşılıqlı təsiri necə olar?**
- **Hansı halda ionların birləşməsi baş verə bilər?**
- **Cavabınızı hansı ionlar üzərində izah edə bilərsiniz?**

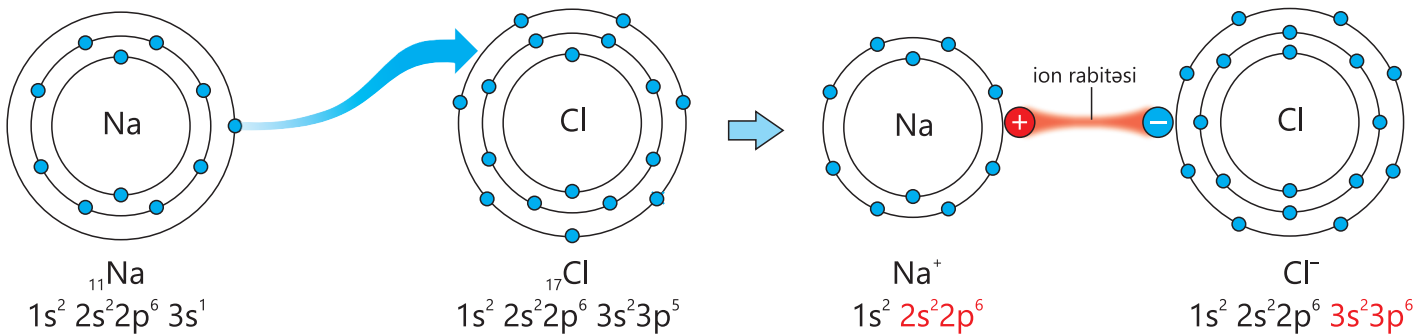

Əvvəlki mövzuda atomların elektron alaraq və ya verərək xarici təbəqələrini təsirsiz qazların atomlarının elektron təbəqəsinə tamamlaması ilə tanış oldunuz. Müəyyən olundu ki, xarici təbəqələrini 8 elektrona tamamlamaq üçün metal atomları xarici təbəqələrində olan elektronlarını verir, qeyri-metallar isə elektron alır. Bu zaman metal atomları kationa, qeyri-metal atomları isə aniona çevrilir. Kation və anionların bir-birini cəzbətməsi nəticəsində onlar arasında **ion rabitəsi** əmələ gəlir.

Açar sözlər ion rabitəsi, binar birləşmələr

Elektrostatik cazibə qüvvəsinin təsiri nəticəsində kation və anionlar arasında yaranan kimyəvi rabitə **ion rabitəsi** adlanır.

Natrium xlorid əmələ gələrkən natrium atomu xlor atomuna bir elektron verir. Əmələ gələn Na^+ və Cl^- ionları arasında elektrostatik cəzbətmə nəticəsində isə ion rabitəsi yaranır.

- DÜŞÜN
- MÜZAKİRƏ ET
- PAYLAŞ

Maqnezium ($_{12}\text{Mg}$) və flüor ($_9\text{F}$) atomları arasında əmələ gələn ion rabitəsinin atom modelləri ilə təsvir olunmuş sxemi necə olar?

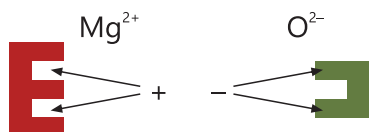
İon rabitəli birləşmələrin formulları necə tərtib olunur?**Ləvazimat:** yaşıl və qırmızı rəngli kağızlar, qayçı, flomaster.**Təlimat:****Addım 1.**

Aşağıdakı cədvəli dəftərinizə köçürün.

Anion \ Kation	F ⁻	O ²⁻	N ³⁻
K ⁺			
Mg ²⁺			
Al ³⁺			

Addım 2.

Rəngli kağızlardan cədvəldə verilmiş hər iona aid lazım olan miqdarda fiqurlar kəsin. Fiqurların üzərinə flomasterlə simvolları yazın. Qırmızı rəngli kağızlar kationların, yaşıl rəngli kağızlar isə anionların göstəricisi olsun. Kationların yükünü boşluqlar, anionların yükünü isə çıxıntılar kimi göstərin. Məsələn, Mg²⁺ və O²⁻ ionlarını təmsil edən fiqurlar aşağıdakı kimi olmalıdır:

Addım 3.

İonlar arasında əmələ gələn birləşməni təsvir etmək üçün bu fiqurları bir-birinin boşluqlarını dolduracaq formada tamamlayın. Məsələn, Mg²⁺ və O²⁻ ionları arasında birləşmənin (MgO) əmələ gəlməsi aşağıdakı kimi təsvir olunur.

Addım 4. Əmələ gələn maddələrin formulunu cədvəlin müvafiq boş xanalarına yazın.

Müzakirə edin:

1. Yüklərinin mütləq qiyməti bərabər olan ionlar arasında hansı oxşarlıq var? Bu ionlar hansı nisbətdə birləşir?
2. Yüklərinin mütləq qiyməti bərabər olmayan ionlar birləşdikdə ion sayları ilə mütləq qiymətlər arasında hansı nisbət olur?
3. Müşahidə olunan bütün halları nəzərə alaraq kationlar və anionlar arasında əmələ gələn birləşmələrin formullarının tərtibi üçün hansı qaydanı təklif edərdiniz?

Binar (iki elementin əmələ gətirdiyi) ion rabitəli birləşmənin formulunun tərtib edilməsi iki üsulla həyata keçirilir:

I üsul:

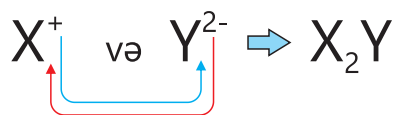
- a. Kationlar formulun solunda, anionlar isə sağında yazılır.
- b. Kationun yükünün mütləq qiyməti ilə anionun yükünün mütləq qiymətinin ƏKOB-u hesablanır.
- c. ƏKOB yüklərin mütləq qiymətinə bölünüb müvafiq simvolların indeksinə yazılır. Nisbət "1" olduqda indeksə heç nə yazılmır.

Məsələn:

X^+ və Y^{2-} ionlarından əmələ gələn birləşmənin formulunu tərtib etdikdə 1 və 2-nin ƏKOB-u hesablanır. ƏKOB 2 olduğu üçün indekslər $2:1=2$ və $2:2=1$ olur. 2 müvafiq olaraq X-in indeksinə yazılır, Y-in indeksinə isə heç nə yazılmır. Birləşmənin formulu X_2Y olur.

II üsul:

- Kationlar formulun solunda, anionlar isə sağında yazılır.
- Kationun yükünün mütləq qiyməti anionun indeksinə, anionun yükünün mütləq qiyməti kationun indeksinə yazılır. İonun yükünün mütləq qiyməti "1" olduqda indeksə heç nə yazılmır.
- İndeksleri sadələşdirmək mümkündürsə, ixtisar olunaraq sadə formada yazılır.

Hər iki metoddan istifadə bizə eyni nəticəni verir. Lakin I metod daha dəqiq metoddur.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

- Atom modelləri istifadə olunmaqla kalium ($_{19}K$) və oksigen ($_{8}O$) atomları arasında yaranan ion rabitəsinin mexanizmini təsvir edin.
- Ca_3X_2 birləşməsinin anionu ilə Na^+ ionunun əmələ gətirdiyi birləşmənin formulunu müəyyən edin.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

- İon rabitəsi nədir və necə yaranır?
- A və B elementləri metal, X və Y elementləri isə qeyri-metallardır. Hansı element atomları arasında ion rabitəsi əmələ gələ bilər?
- Cədvəli dəftərinizə köçürün və iki elementin əmələ gətirdiyi ion rabitəli birləşmənin formulunun tərtib edilməsi qaydasından istifadə edərək maddələrin formulunu müvafiq xanalara yazın.

Anion \ Kation	Cl^-	S^{2-}	N^{3-}
Na^+			
Mg^{2+}			
Al^{3+}			

2.3 Kovalent rabitə

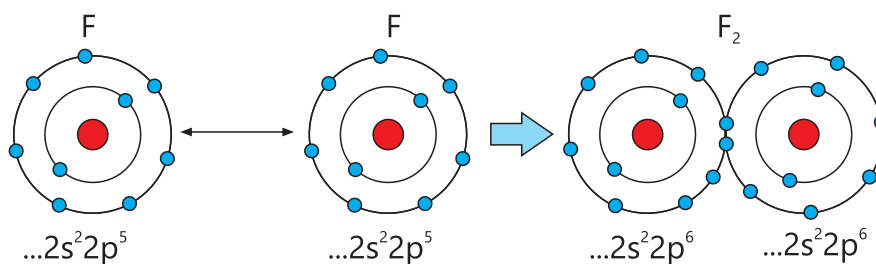
Sevil və bacısı Leyla kitab mağazasında iki maraqlı kitab görürlər. Lakin onların ayrılıqda hər birinin pulu bu kitabların ikisini də almağa çatmır. Sevil deyir: "Yaxşı ki bacıyıq. Birgə istifadə etsək, iki kitabın ikisinə də sahib oluruq".

- **Sevil və Leylanın bu davranışı atomlar arasında ion rabitəsinin yaranma mexanizmi ilə oxşardır mı? Nə üçün belə düşünürsünüz?**
- **Flüor və hidrogen atomlarının birləşməsini bu hadisəyə bənzədərək sxematik olaraq necə təsvir edərdiniz?**

Açar
sözlər

kovalent rabitə,
ortaq elektron cütü

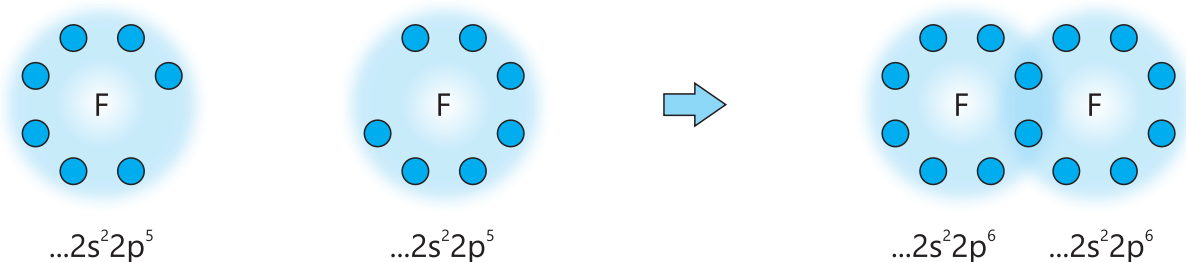
Əvvəlki mövzuda metal və qeyri-metalların atomları arasında kimyəvi rabitə əmələ gələn zaman, oktet qaydasına uyğun olaraq, elektron alış-verişin necə baş verdiyini öyrəndik. Öyrəndik ki, qeyri-metalların atomları birləşdikdə elektronun bir atomdan digər atoma keçidi baş vermir. Məsələn, iki flüor atomunun birləşməsi zamanı ion rabitəsi əmələ gələ bilməz. Çünki hər iki atom öz xarici təbəqəsini bir elektron almaqla 8 elektrona qədər tamamlamalıdır. Ona görə də atomların birləşməsi zamanı hər iki flüor atomu oktet qaydasına uyğun olaraq öz tək elektronundan birgə istifadə edir və **ortaq elektron cütü** əmələ gəlir.

Ortaq elektron cütü flüor atomları arasında rabitə əmələ gətirməklə onları bir-biri ilə birləşdirir. Belə rabitəyə **kovalent rabitə** deyilir.

Qeyri-metal atomları arasında ortaq elektron cütü hesabına yaranan rabitə **kovalent rabitə** adlanır.

Flüor atomları arasında kovalent rabitənin əmələ gəlməsini aşağıdakı sxem şəklində də göstərmək olar.

Kovalent rabitə simvollar arasında xətt ilə göstərilir.

1

Fəaliyyət

Kovalent rabitənin əmələgəlmə sxemi necə tərtib olunur?

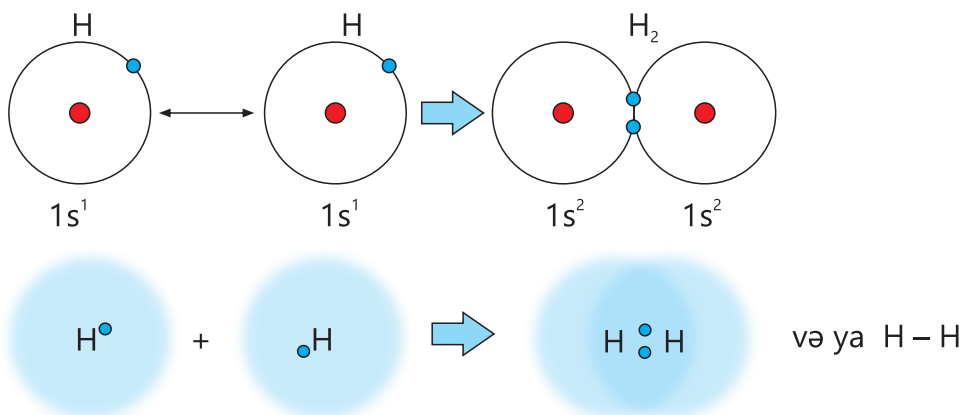
Flüor atomları arasında ortaq elektron cütü hesabına kovalent rabitənin əmələ gəlməsinə oxşar aşağıdakı atomlar arasında da rabitənin əmələgəlmə sxemini tərtib edin.

- hidrogen atomları
- hidrogen ilə flüor atomları
- oksigen atomları

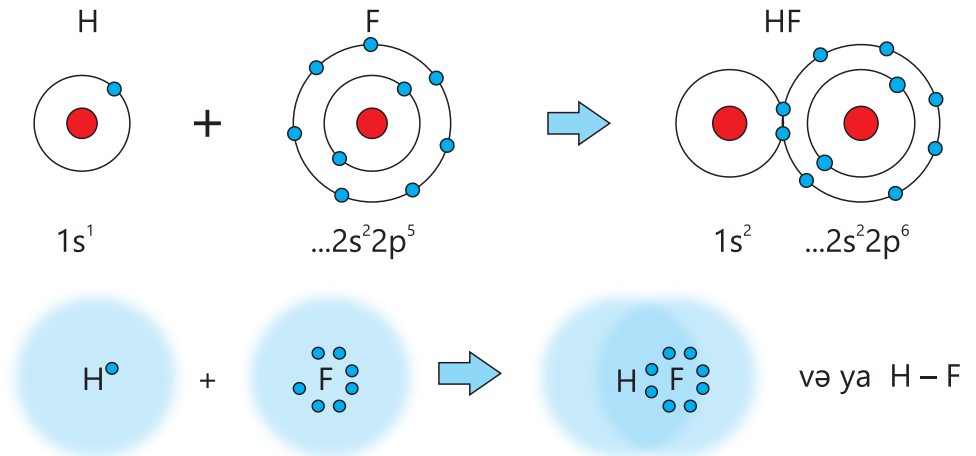
Müzakirə edin:

- Bu atomlar arasında kovalent rabitənin əmələ gəlməsi bir-birindən nə ilə fərqlənir?
- Hidrogen və oksigen atomları arasında rabitənin əmələ gəlməsi necə baş verər?

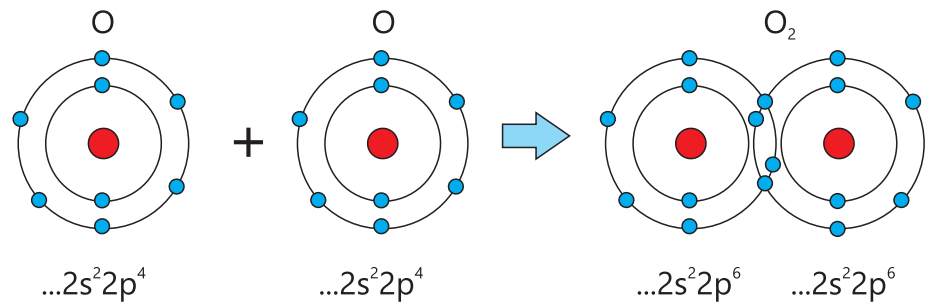
H₂ molekulu da F₂ molekulu kimi əmələ gəlir. Lakin bu zaman hidrogen atomları dublet qaydasına uyğun olaraq hər biri ortaq istifadəyə 1 elektron verməklə öz xarici təbəqəsini tamamlayır.

Hidrogen və flüor atomları birləşdikdə isə hidrogen atomu dublet, flüor atomu isə oktet qaydasına uyğun olaraq öz xarici təbəqələrini ortaq elektron cütü hesabına tamamlayır.

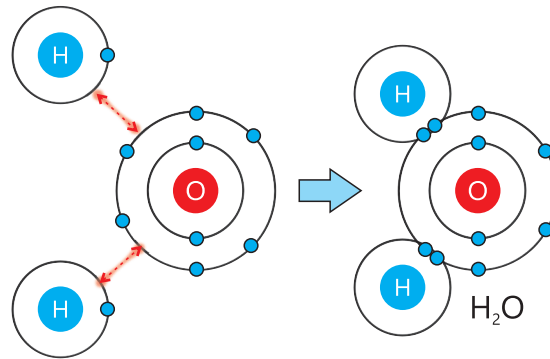
Oksigen atomlarının öz xarici təbəqələrini tamamlaması üçün iki elektrona ehtiyacı var. Bu səbəbdən iki oksigen atomu bir-biri ilə birləşdikdə hər atom ümumi istifadə üçün iki tək elektronunu verir.

• DÜŞÜN
• MÜZAKİRƏ ET
• PAYLAŞ

Azot atomlarının bir-biri ilə birləşməsini sxematik olaraq necə təsvir edərdiniz? Bu molekulda atomlar arasında olan rabitələrin sayı H_2 və ya O_2 molekulları ilə eynidirmi? Cavabınızı necə əsaslandırardınız?

Hidrogen və oksigen atomları birləşdikdə hidrogen atomu ilə oksigen atomunun bir elektronu qoşalaşır. Bu zaman hidrogen atomu öz xarici təbəqəsini tamamlayır. Xarici təbəqəsində 7 elektron olan oksigen atomu isə xarici təbəqəsini tamamlamaq üçün öz elektronlarını başqa hidrogen atomu ilə qoşalaşdırır, nəticədə su molekulu əmələ gəlir.

2

Fəaliyyət

Qeyri-metallardan əmələ gələn binar maddələrin formulları necə tərtib olunur?

Addım 1.

Hidrogen və oksigenlə əmələ gələn maddənin formulunun (H_2O) tərtibi üçün qayda təklif edin.

Addım 2.

H_2O molekulunun əmələ gəlməsinə uyğun olaraq azot atomunun neçə hidrogen atomu birləşdirdiyini müəyyənə bilərsiniz. Bu molekulun əmələgəlmə sxemini tərtib edin.

Addım 3.

Tərtib olunan qaydanı azot və hidrogendən əmələ gələn maddə üçün də tətbiq edin.

Müzakirə edin:

1. Tərtib etdiyiniz qayda azot və hidrogendən əmələ gələn maddə üçün ödənilirmi?

2. Bu qaydanı tətbiq etməklə aşağıdakı elementlərdən təşkil olunan binar maddələrin formulları necə olar?

- Karbon və hidrogen
- Silisiy və oksigen
- Karbon və kükürd
- Fosfor və xlor

Qeyri-metallardan təşkil olunmuş əksər binar maddələrin formulları aşağıdakı kimi tərtib edilir:

1. Maddənin molekulunu əmələ gətirən element atomlarının sayı müəyyən olunur.

Bunun üçün:

- element atomlarının xarici təbəqəsinin 8 elektrona qədər tamamlanması üçün lazım olan elektronların sayı müəyyən edilir;
- bu sayların ƏKOB-u hesablanır;
- ƏKOB-u bu elektron saylarına bölməklə elementlərin atom sayı müəyyənə bilərsiniz.

2. Dövri cədvəldə solda olan elementin, eyni qrupda olduqda isə aşağıda olan elementin simvolu, əsasən, solda, digəri isə sağda yazılır.

3. Hər bir elementin atom sayı müvafiq olaraq onun simvolunun indeksinə yazılır.

Qeyd edilən qaydanı hidrogen və oksigendən əmələ gələn maddənin formulunun tərtibi üçün də tətbiq edə bilərsiniz.

1 Hidrogenin və oksigenin atomlarının sayı müəyyən olunur:

${}_1H : 1s^1 \Rightarrow$ 1 elektrona ehtiyac var;

${}_8O : 1s^2 2s^2 2p^4 \Rightarrow$ 2 elektrona ehtiyac var.

$\text{ƏKOB} (1; 2) = 2$

$n(H) = \text{ƏKOB} : n(e) = 2 : 1 = 2$

$n(O) = \text{ƏKOB} : n(e) = 2 : 2 = 1$

2 Hidrogen dövri cədvəldə daha solda olduğu üçün onun simvolu solda, oksigenin simvolu isə sağda yazılır.

3 Hidrogenin indeksinə "2" yazılır, oksigen atomlarının sayı 1 olduğu üçün onun indeksinə heç nə yazılmır.

H_2O

Daha sadə formada maddənin molekulunu əmələ gətirən element atomlarının xarici təbəqəsini 8-ə tamamlaması üçün lazım olan elektronların sayını çarpaz şəkildə elementlərin indeksinə də yazmaq olar. Bu zaman indeksləri sadələşdirmək mümkündürsə, onlar ixtisar edilərək sadə formada yazılır.

Kovalent rabitə ortaq elektron cütü hesabına əmələ gəlir və bu halda elektron alış-verişi baş vermir. İon rabitəsi əmələ gəldikdə isə elektron alış-verişi baş verir və atomlar ionlara çevrilir. Bu hadisələri ümumi şəkildə riyazi olaraq ifadə etmək üçün **oksidləşmə dərəcəsi** anlayışından istifadə edilir. Oksidləşmə dərəcəsi atomlar kimyəvi rabitə yaratdıqda nə qədər elektronun paylaşıldığını və ya alış-veriş edildiyini göstərən riyazi anlayışdır. İon rabitəli birləşmələrdə ionun yükü oksidləşmə dərəcəsi kimi qəbul edilir.

Kovalent rabitəli birləşmələrdə isə oksidləşmə dərəcəsi ortaq elektron cütünü əmələ gətirən elektronların sayı ilə müəyyən olunur. Bu birləşmələrdə oksidləşmə dərəcəsi bir atom ion olsaydı, onun xəyali yükünü bizə bildirən rəqəm kimidir. Kovalent rabitəni əmələ gətirən elementlərdən, əsasən, dövrü cədvəldə sol və aşağı tərəfdə olanların oksidləşmə dərəcəsi müsbət, sağ və yuxarı tərəfdə yerləşənlərin isə mənfi qəbul edilir.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

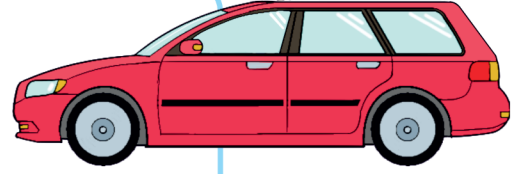
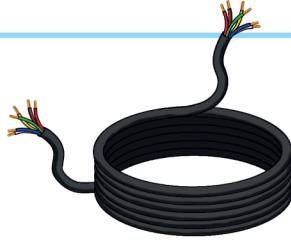
1. Xlor atomları arasında rabitə necə əmələ gəlir? Bu rabitənin əmələ gəlməsini aşağıdakı atomlar arasında rabitənin əmələ gəlməsi ilə müqayisə edin.
 - a. Natrium və xlor atomları
 - b. Hidrogen və xlor atomları
2. Kükürd ilə hidrogendən əmələ gələn maddənin formulu necə olar? Bu maddənin molekulunun əmələ gəlməsini sxematik olaraq necə təsvir edərdiniz?
3. ${}_9\text{X}$, ${}_{20}\text{Y}$ və ${}_{16}\text{Z}$ atomlarından hansılar arasında kovalent rabitə əmələ gəlir? Cavabınızı əsaslandırın. Əmələ gələn maddənin formulu necə olar?

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Kovalent rabitə nədir və atomlar arasında necə yaranır?
2. HF və H_2 molekulalarında rabitənin əmələ gəlməsini sxematik olaraq necə təsvir etmək olar?
3. F_2 və O_2 molekulalarında rabitənin əmələ gəlməsinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edin.
4. Nə üçün oksigen hidrogenlə H_2O , azot isə hidrogenlə NH_3 tərkibli molekul əmələ gətirir?

2.4 Metal rabitəsi

Naqillər və avtomobillərin gövdəsi metallardan hazırlanır. Bu məqsədlə, əsasən, mis, alüminium və dəmirdən istifadə olunur.

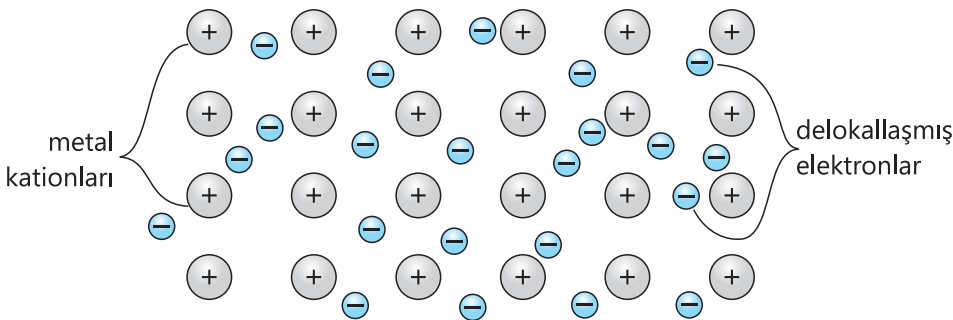
- Naqillərdə və avtomobil gövdəsində metallardan hansı xassələrinə görə istifadə edilir?
- Naqillərdə və avtomobil gövdəsində metalları əvəz edə bilən başqa hansı materialdan istifadə etmək mümkündür? Mümkündürsə, hansı xassələrinə görə? Mümkün deyilsə, nə üçün?

7-ci sinif "Kimya" dərsliyində metalların elektrik və istilik keçiriciliyi, metal parıltısı, bərklik, plastiklik, istidən genişlənmə kimi mühüm xassələri olduğunu öyrənmisiniz. Bu xassələr onları digər maddələrdən fərqləndirir və metalların müxtəlif sahələrdə istifadəsinə imkan yaradır. Metalların özünəməxsus xassələrinin olmasının səbəbi onlarda kovalent rabitə və ion rabitəsindən fərqlənən **metal rabitəsinin** olmasıdır.

Metalların elektronları nüvə tərəfindən zəif cəzb olunduğundan onlar asanlıqla atomdan ayrılır və delokallaşmış (yarımsərbəst) olur. Atomlar isə müsbət yüklü iona çevrilir. Delokallaşmış elektronlar metal kationlarını cəzb edərək onlar arasında güclü rabitənin yaranmasına səbəb olur.

Açar
sözlər

metal rabitəsi,
delokallaşmış elektronlar

Metal parçasını üfüqi və şaquli hərəkətdə olan "qatlar" kimi təsəvvür edək. Delokallaşmış elektronlar isə "elektron dənizi"ni xatırladır.

Metal kationları və delokallaşmış elektronlar hesabına yaranan rabitəyə **metal rabitəsi** deyilir.

1

Fəaliyyət

Cədvəldə qələvi metalların bəzi xassələri verilmişdir.

Qələvi metallar	Atom radiusu (pm)	Ərimə temperaturu (°C)
litium	76	180,5
natrium	102	97,8
kalium	138	63,5
rubidium	152	39,3
sezium	167	28,5

Müzakirə edin:

1. Qələvi metalların atom radiusu ilə onların ərimə temperaturu arasında hansı əlaqə var?
2. Atom radiusu artdıqca kationlar və elektronlar arasında cazibə qüvvəsi necə dəyişər?
3. Litiumun ərimə temperaturunun natriumdan çox olmasını metal rabitəsi ilə əlaqələndirərək necə izah etmək olar?

Kiçik radiuslu metallarda ion və elektronlar arasında cəzbətmə güclü olduğuna görə daha güclü metal rabitəsi əmələ gəlir. Güclü metal rabitəli metalların ərimə və qaynama temperaturları, əsasən, yüksək olur. Məsələn, dövrü cədvəlin 1-ci qrupunda yuxarıdan aşağıya doğru eyni qrupda olan metalların atom radiusları artdığından onların əmələ gətirdiyi metal rabitəsi zəifləyir. Nəticədə ərimə və qaynama temperaturlarının, əsasən, azalması müşahidə edilir.

2

Fəaliyyət

Alüminium və mis metallarından hansı elektrik cərəyanını daha yaxşı keçirir?

Ləvazimat: 6V batareya, ampermetr, nazik naqillər, tutqac, eyni ölçüdə götürülmüş alüminium və mis lövhələr.

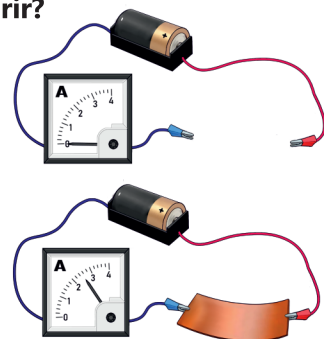
Bu təcrübədə alüminium və misin keçiricilikləri müqayisə ediləcək.

Təlimat:

Addım 1. Mis lövhədən istifadə edərək şəkildə göstəriləyi kimi dövrə qurun.

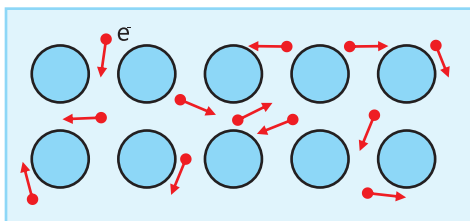
Ampermetrin göstəricisini dəftərinizə qeyd edin.

Addım 2. Mis lövhəni alüminium lövhə ilə əvəz edin. Ampermetrin göstəricisini dəftərinizə qeyd edin.

Müzakirə edin:

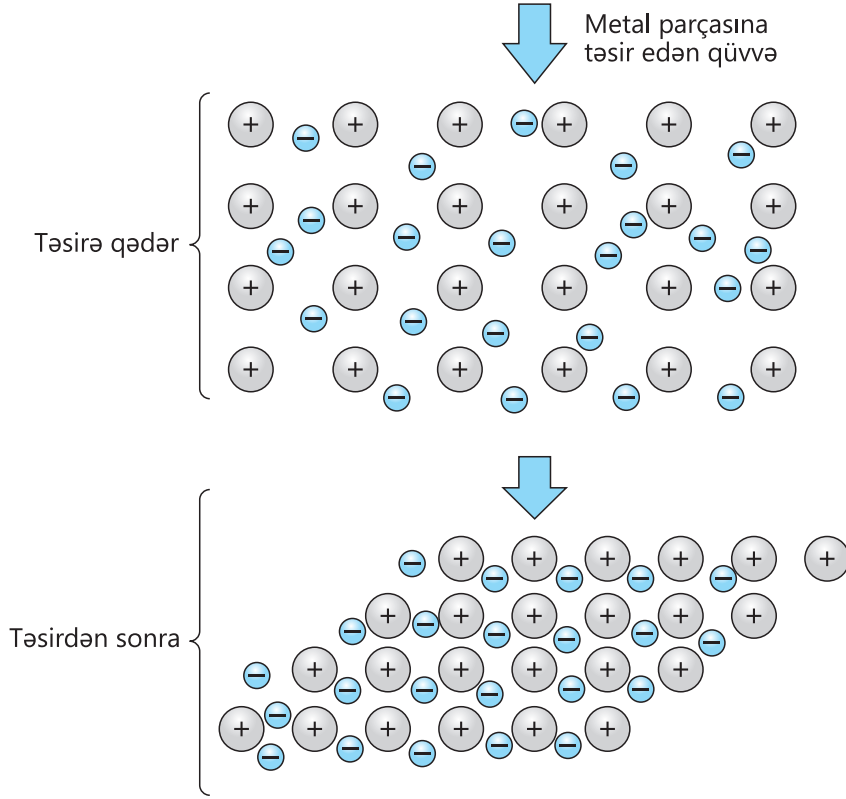
1. Hansı metal elektrik cərəyanını daha yaxşı keçirdi?
2. Təcrübənin nəticəsini necə izah edərdiniz?
3. Sizcə, qızılın, yoxsa gümüşün elektrik keçiriciliyi daha yüksək olar?

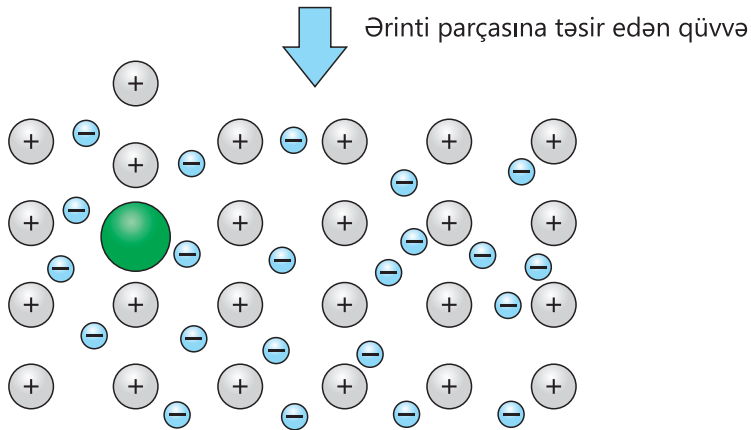
Metal parçası cərəyan mənbəyinə qoşulduqda delokallaşmış "elektron dənizi" elektrik keçiriciliyinə səbəb olur. İstiliyin metal parçasının bir tərəfindən digər tərəfinə ötürülməsi də bu elektronlar hesabına baş verir.

Metal parçasına mexaniki təsir olduqda (əydikdə, zərbə vurduqda, müəyyən forma verdikdə və s.) onu təşkil edən "qatlar"da yerdəyişmə baş verir və metal parçası öz formasını dəyişir.

Lakin qüvvətli metal rabitəsi bəzən onun qopmasına imkan vermir. Nəticədə əmələ gələn forma qorunur. Bu da metalların plastik olmasına səbəb olur.

Metalların ərintilərini hazırlamaqla onların xassələri dəyişdirilir və müəyyən məqsədə uyğunlaşdırılır. Məsələn, ərinti hazırlandıqda metala az miqdarda atom radiusu böyük olan başqa metal əlavə edilərsə, bu atomlar "qatlar"ın hərəkətinə mane olur və plastiklik azalır. Nəticədə ərinti metaldan daha bərk olur.

Çox az dəyişiklik müşahidə olunur.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Elektron cihazların daxilində elektrik siqnallarının keçiriciliyindən ötrü qızıl məftillərin işlədilməsinin səbəbi nədir?
2. Mis məftilin yüksək saflıqda olması onun elektrik keçiriciliyinə necə təsir edər?

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Metal rabitəsi nədir və necə yaranır?
2. İon və metal rabitələrinin əmələ gəlməsində metal kationları iştirak edir. Bu rabitələr bir-birindən yaranma mexanizminə görə nə ilə fərqlənir?
3. Nə üçün metallar elektrik cərəyanını keçirir?
4. Metalların məftil, lövhə, boru və s. formalara salınması onların hansı xassələri, həmin xassələr isə metal rabitəsi ilə necə əlaqəlidir?

2.5 Kristal qəfəsin tipləri

Şəkillərdə nümunə kimi platin parçası, almaz, şəkər və xörək duzu göstərilib. Bu maddələrin bir-biri ilə həm oxşar və həm də fərqli cəhətləri var.

Platin

Almaz

Şəkər

Xörək duzu

- Maddələr arasında hansı oxşarlıqlar var?
- Maddələr arasında hansı fərqliliklər var?
- Bu maddələr hansı kimyəvi rabitələr nəticəsində əmələ gəlib? Oxşarlıq və fərqliliklərini onları əmələ gətirən rabitələrə görə necə izah etmək olar?

Kimyəvi rabitələr maddələrin xassələrinə təsir edir. Maddəni əmələ gətirən rabitələrə görə onun bəzi xassələrini müəyyən etmək, yaxud əksinə, xassələrinə görə hansı rabitə hesabına əmələ gəldiyini bilmək olar.

Açar sözlər

kristal maddələr, amorf maddələr, kristal qəfəs, ion kristal qəfəsi, atom kristal qəfəsi, molekul kristal qəfəsi, metal kristal qəfəsi, molekulyar maddələr, qeyri-molekulyar maddələr

Fəaliyyət

Müxtəlif rabitəli maddələr xassələrinə görə bir-birindən necə fərqlənir?

Ləvazimat: xörək duzu, kalium bromid, şəkər, distillə suyu, mis lövhə, qum, 6V batareya, 6V lampa, məftillər, tutqac, 5 ədəd kimyəvi stəkan.

Təlimat:

Addım 1. Cədvəli dəftərinizə köçürün və boş xanaları tamamlayın.

Maddə	Kimyəvi formulu	Əmələ gəldiyi kimyəvi rabitə	Ərimə temperaturu (°C)
Buz			0
Xörək duzu			801
Şəkər			186
Qum			1713
Kalium bromid			734
Mis			1084

Addım 2. Cədvəli dəftərinizə köçürün.

Nümunə	Lampanın yanması (+/–)
Distillə suyu	
Xörək duzu	
Xörək duzunun suda məhlulu	
Şəkər	
Şəkərin suda məhlulu	
Qum	
Qumun su ilə qarışığı	
Kalium bromid	
Kalium bromidin suda məhlulu	
Mis	

Addım 3. Nümunə yerinə mis lövhə qoymaqla şəkildəki kimi dövrə qurun. Lampanın yanib-yanmadığını cədvəldə qeyd edin.

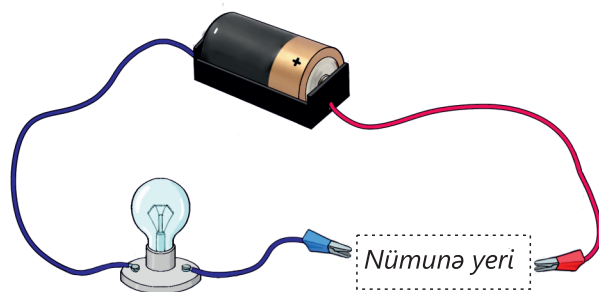
Addım 4. Addım 3-ü xörək duzu, şəkər tozu, qum, kalium bromidlə də təkrar edin və nəticəsini cədvəldə yazın.

Addım 5. Beş kimyəvi stəkanı nömrələyin. 1-ci stəkana distillə suyu tökün. 2-ci stəkanda xörək duzunun, 3-cü stəkanda şəkərin, 4-cü stəkanda kalium bromidin məhlulunu, 5-ci stəkanda isə qumun su ilə qarışığını hazırlayın.

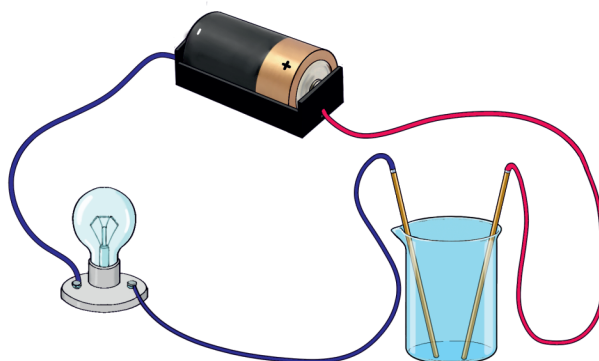
Addım 6. 1-ci kimyəvi stəkandan istifadə etməklə şəkildəki kimi dövrə qurun və lampanın yanib-yanmadığını cədvəldə qeyd edin.

Addım 7. Addım 6-nı 2-ci, 3-cü, 4-cü və 5-ci kimyəvi stəkanlarla təkrarlayın və nəticəni cədvəldə qeyd edin.

Addım 3.

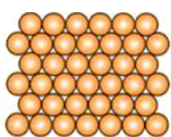

Addım 6.

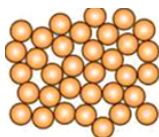

Müzakirə edin:

1. Maddələrin ərimə temperaturlarına və onları əmələ gətirən rabitələrə əsasən hansı nəticəni çıxarmaq olar?
2. Hansı kimyəvi rabitə ilə əmələ gələn maddələr elektrik cərəyanını keçirmir?
3. Hansı kimyəvi rabitə ilə əmələ gələn maddələr ancaq su ilə qarışdırıldıqda elektrik cərəyanını keçirir?
4. Verilmiş maddələri xassələrinə görə necə qruplaşdırardınız?
5. Kovalent rabitəli maddələrin ion və metal rabitəli maddələrdən daha fərqli olmasının səbəbi nədir? Cavabınızı əsaslandırın.

Kristallik
quruluş

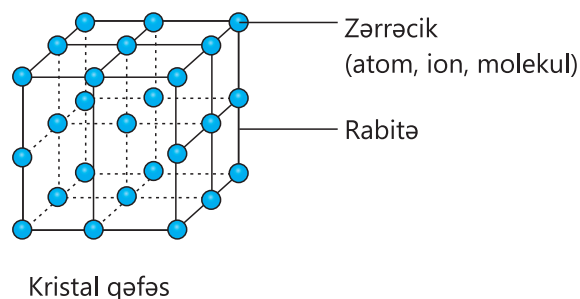

Amorf
quruluş

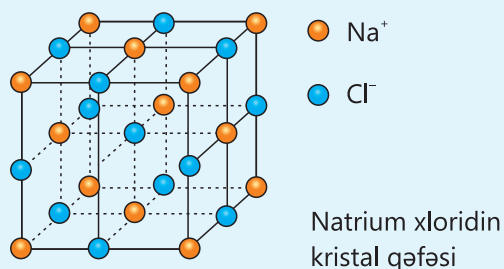
Maddələrin xassələri onların quruluşundan asılıdır. Maddələr bərk halda kristallik və ya amorf quruluşlu olur. Kristallik quruluşlu maddələrdə maddəni əmələ gətirən zərrəciklər nizamlı, amorf quruluşlu maddələrdə isə nizamsız şəkildə yerləşir.

Amorf maddələrə şüşəni, plastik materialları və s. misal göstərmək olar. Kristallik maddələr **kristal qəfəslər** əmələ gətirir. Qəfəsin düyünlərindəki zərrəciklər (atom, ion və molekullar) rabitələrlə bir-biri ilə birləşir.

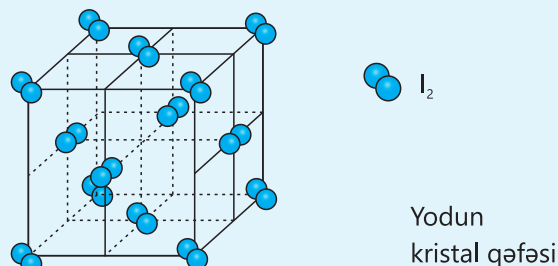
Kristal qəfəslər formalarına görə də müxtəlif olur. Qəfəsin düyünlərindəki zərrəciklərə və bu zərrəciklər arasındakı rabitələrə görə qəfəsləri **ion, molekul, atom və metal kristal qəfəsləri** kimi qruplaşdırmaq olar.

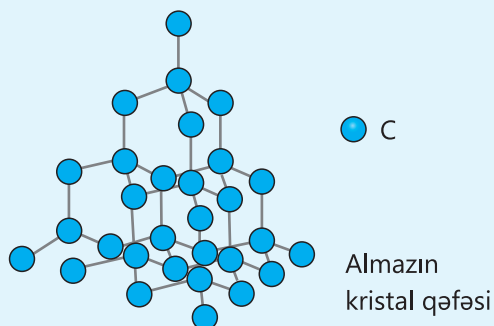
İon kristal qəfəsini ion rabitəli maddələr (NaCl , KNO_3 , CaCO_3 və s.) əmələ gətirir. Bu kristal qəfəsin düyünlərində yerləşən kation və anionlar ion rabitələrlə birləşir.

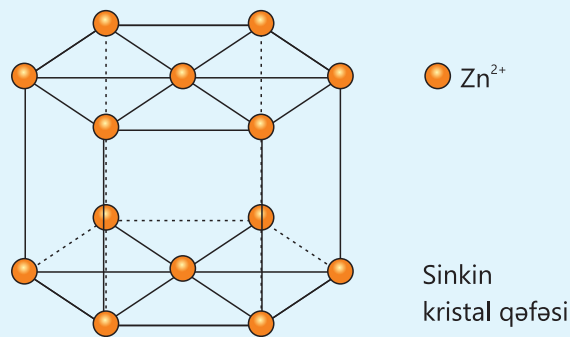
Molekul kristal qəfəsini əksər kovalent rabitəli maddələr (O_2 , CO_2 , H_2O , $\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$, $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$, $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$ və s.) əmələ gətirir. Bu kristal qəfəsin düyünlərində molekullar yerləşir. Bu molekullar **Van der Vaals qüvvələri** adlanan zəif elektrostatik qüvvələrlə bir-biri ilə birləşir.

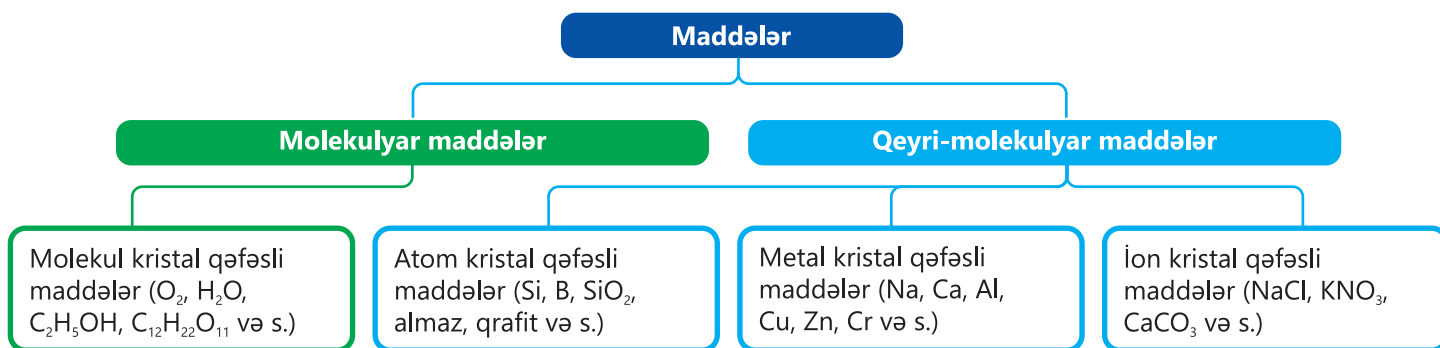
Atom kristal qəfəsini bəzi kovalent rabitəli maddələr (Si , B , SiO_2 , almaz, grafit, qırmızı fosfor, qara fosfor və s.) əmələ gətirir. Bu kristal qəfəsin düyünlərində yerləşən atomlar kovalent rabitə ilə birləşir.

Metal kristal qəfəsini metallar (Na , Ca , Al , Cu , Zn , Cr və s.) əmələ gətirir. Bu kristal qəfəsin düyünlərində yerləşən metal kationları metal rabitəsi ilə birləşir.

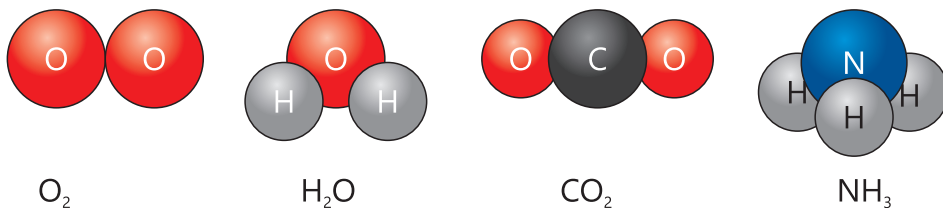
Kristal qəfəslərdən göründüyü kimi, bəzi maddələr molekulardan təşkil olunur və **molekulyar maddələr** adlanır. Molekulyar maddələr bərk halda molekul kristal qəfəsini əmələ gətirir. Bəzi maddələrin kristal qəfəslərinin düyünlərində isə atom və ya ionlar olur. Belə maddələrin molekulu olmur və onlar **qeyri-molekulyar maddələr** adlanır.

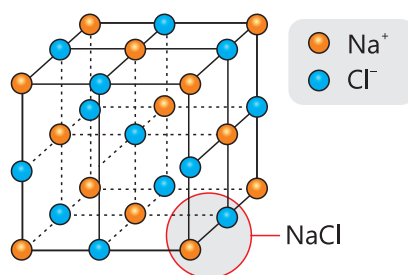
• DÜŞÜN
• MÜZAKİRƏ ET
• PAYLAŞ

7-ci sinifdə allotropiya hadisəsini öyrənmişdiniz. Kristal qəfəslər haqqında öyrəndikdən sonra karbon, kükürd və fosforda allotropiya hadisəsini necə izah edərdiniz?

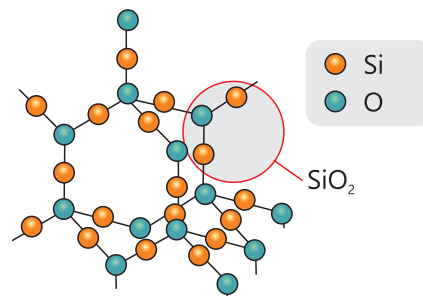
Molekulyar maddələrin formulu onların molekullarında olan atom sayına görə tərtib edilir.

Qeyri-molekulyar maddələrin formulu isə kristal qəfəsdə atom və ya ionların say nisbətində görə tərtib olunur.

Natrium və xlorid ionlarının say nisbəti 1:1 kimidir.

Silisiyüm və oksigen atomlarının say nisbəti 1:2 kimidir.

Qeyri-molekulyar maddələrin kristal qəfəslərinin düyünlərindəki zərrəciklər (ion və atomlar) arasında rabitələr (ion, kovalent və metal rabitələri) qüvvətli olduğu üçün onlar yüksək temperaturda əriyir, adi şəraitdə isə bərk halda olur.

Molekul kristal qəfəsli maddələrin kristal qəfəslərində molekullar arasında zəif Van der Vaals qüvvələri olduğundan belə maddələr, əsasən, aşağı ərimə temperaturudur. Onlar adi şəraitdə qaz və maye halında olan, yaxud asan əriyən bərk maddələrdir. Məsələn, oksigen adi şəraitdə qaz, su – maye, şəkər isə asanəriyən bərk maddədir.

Atom və molekul kristal qəfəsli maddələrdə yüklü zərrəciklər olmadığına görə onların əksəriyyəti elektrik cərəyanını keçirmir. İon və metal kristal qəfəslərində isə yüklü zərrəciklər olduğundan onlar elektrik cərəyanını keçirir.

Bilir-siniz-mi?

Almaz təbiətdə tapılan ən bərk maddə kimi bərklik etalonu hesab olunur. Almazı kəsmək üçün xüsusi texnologiyadan istifadə edilir.

Xassələr Maddələr	Elektrik keçiriciliyi (bərk halda)	Elektrik keçiriciliyi (maye halda)	Elektrik keçiriciliyi (məhlulda)	İstilik keçiriciliyi
İon kristal qəfəsli maddə	✗	✓	✓	✗
Metal kristal qəfəsli maddə	✓	✓	Məhlulu mövcud deyil	✓

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Qrafit və plastik kükürddən hansı daha aşağı ərimə temperaturu olur? Cavabınızı əsaslandırın.
2. CO₂ otaq temperaturunda qaz halındadır, SiO₂ isə ərimə temperaturu yüksək olan bərk maddədir. Dövri cədvəldə karbon ilə silisium eyni qrupda olmasına baxmayaraq, bu fərqliliyin səbəbi nədir?

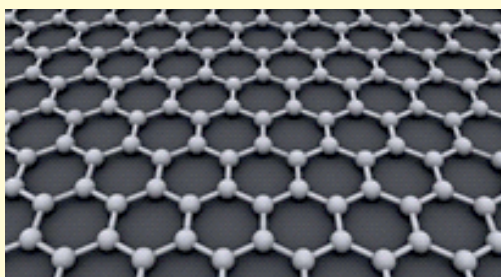
Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Hansı kristal qəfəslər mövcuddur? Onlar bir-birindən nə ilə fərqlənir?
2. Müxtəlif kristal qəfəslər əmələ gətirən maddələrə misallar göstərin.
3. Molekulyar və qeyri-molekulyar maddələr nə deməkdir? Cavabınızı misallarla izah edin.
4. Molekulyar, yoxsa qeyri-molekulyar maddələrdə ərimə temperaturu və bərklik yüksək olur? Nə üçün?
5. CaCl₂ maddəsinin məhlulu elektrik cərəyanını yaxşı keçirir. Bunun səbəbini izah edin.

Elm, texnologiya, həyat

Müasir dövrün bəzi materialları

Qədim zamanlarda insanlar sehrli xassəli maddələr və ya əşyalar haqqında xəyallar qurur, nağıllar danışırılar. Müasir dövrdə isə bu xəyalların bir qismini maddələrin quruluşlarının dərinlən öyrənilməsi və modifikasiyası (dəyişdirilməsi) ilə həyata keçirmək mümkün olmuşdur.

Qrafenin quruluşu

Qrafen

Qrafen, aerogel və forma yaddaşlı ərintilər belə maddələrə misaldır. Gələcəyin materialı olan qrafen 2004-cü ildə Andre Geim və Konstantin Novoselov tərəfindən kəşf edilib. Onlar bu kəşfə görə Nobel mükafatına layiq görülüblər. Qrafen ikiölçülü arı pətəyi şəklində düzülmüş birtəbəqəli karbon atomlarından ibarət olan yüngül materialdır. O, xüsusi elektrik və istilik keçiriciliyi, yüksək mexaniki möhkəmliyi və elastikliyi ilə tanınır. Qrafen şəffafdır və böyük səth sahəsinə malikdir ki, bu da onun elektronika, sensorlar və enerjisaxlama cihazlarının istehsalı sahələrində tətbiqinə imkan verir. Təsəvvür edin ki, A4 vərəqi ölçüsündə qrafeni parçalamaq üçün onu yük maşınları ilə dartmaq lazımdır.

Qrafendən mövcud gülləkeçirməz jiletlərdən dəfələrlə yüngül, lakin daha effektiv jilet hazırlamaq mümkündür. Bundan əlavə, dəniz suyunda həll olmuş duzları ayıran, "super süzgəc" adlandırılan biləcəyimiz qrafendən hazırlanan süzgəc artıq bir reallıqdır. Hazırda qrafenin tətbiq sahələrinə aid elmi-tədqiqat işləri dərinləşdirilir.

Qrafendən hazırlanmış gülləkeçirməz jilet

Aerogellər

Aerogellər həddindən artıq yüngül və məsaməli, mükəmməl izolyasiya qabiliyyətli maddələrdir.

50%-dən 99%-ə qədər məsaməlilik xüsusiyyəti olan aerogellər bərk halda sərt və quru maddələr kimi səs və termal izolyasiya üçün əvəzəlməz materiallar hesab edilir. Qeyd edilən xüsusiyyətlər aerogellərin istehsalatda geniş

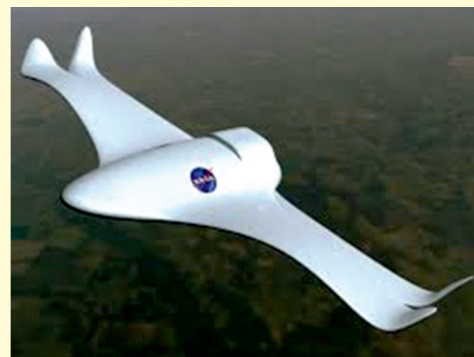

tətbiqinə yol açır. Kiçik məişət texnologiyasından aviasiya sənayesinə qədər hazırda hər yerdə aerogellərdən istifadə olunmağa başlanılıb. Misal üçün, aerogellərin tətbiqi aviasiya sənayesində dronların və təyyarələrin daha yüngül, sürətli olmasına yol açacaq. Onlar daha az yanacaqqla daha uzaq məsafələrə çox sürətlə uça biləcəklər.

Forma yaddaşlı ərintilər

Forma yaddaşlı ərintilər deformasiyadan sonra öz əvvəlki formalarını "xatırlayan" və həmin formaya qayıda bilən maddələrdir. Bu xüsusiyyət aşağı və yuxarı temperatur fazalarında kristal qəfəs quruluşları arasındakı keçidlərə əsasən mümkün olur. Bəzi maddələr ancaq yüksək temperaturdakı, bəziləri isə həm aşağı, həm də yuxarı temperaturdakı formalarını "xatırlaya" bilər. Ən çox tanınan forma yaddaşlı ərinti nitinoldur. Bu ərinti nikel və titandan əmələ gəlir. Nitinol həm də superelastik və biomedikal uyğunluğu yüksək olan ərintidir. Bu səbəbdən ürək-damar stentlərinin, ortodontik simlərin hazırlanmasında geniş istifadə olunur. Mis və dəmir əsaslı ərintilər də bu sahənin məşhur materiallarıdır.

Forma yaddaşlı ərintilərin gələcəkdə ən məşhur istifadə sahələrinin biomedikal texnologiyalar və robotiks-avtomatlaşdırma sənayesi olacağı təxmin edilir. Həssas cərrahi alətlərin əldə edilməsindən mühərrik ehtiyacı olmadan öz-özünə hərəkət edən yüksək enerji sıxlıqlı aktuatorların istifadəsinə qədər geniş tətbiq sahələri mümkündür.

Aerogeldən hazırlanmış dron

Nitinoldan hazırlanmış eynək korpusu

Elektrik keçiriciliyinin quruluşdan asılılığı

Maddələrin və ya onların suda məhlullarının elektrik keçiriciliyi bu maddələrin quruluşu, onların məhlulda miqdarı və başqa faktorlardan asılıdır.

8-ci sinif şagirdləri müxtəlif maddələrin quruluşu və onların məhlulda miqdarının keçiriciliyə olan təsiri haqqında tədqiqat aparırlar. Bu tədqiqatda dövrəyə qoşulmuş lampanın yanması elektrik keçiriciliyini, parlaq yanması isə daha yaxşı elektrik keçirməsini ifadə edir. Şagirdlərin tədqiqatlarının nəticələri aşağıdakı cədvəldə təqdim edilir.

Təcrübə üçün götürülən nümunə	Təcrübənin nəticəsi
Distillə edilmiş su	Lampa yanmır.
Kran suyu	Lampa sönük işıqla yanır.
Mis	Lampa parlaq işıqla yanır.
Tərkibində az miqdarda KCl olan məhlul	Lampa sönük işıqla yanır.
Bərk yod	Lampa yanmır.
Tərkibində çox miqdarda KCl olan məhlul	Lampa parlaq işıqla yanır.
Kükürd tozu	Lampa yanmır.
Şəkər	Lampa yanmır.
Qrafit	Lampa sönük işıqla yanır.
Tərkibində az miqdarda HCl olan məhlul	Lampa sönük işıqla yanır.
Şəkərin kran suyunda məhlulu	Lampa sönük işıqla yanır.
Alüminium	Lampa parlaq işıqla yanır.
Etil spirti məhlulu	Lampa yanmır.
Alüminium xlorid məhlulu	Lampa parlaq işıqla yanır.

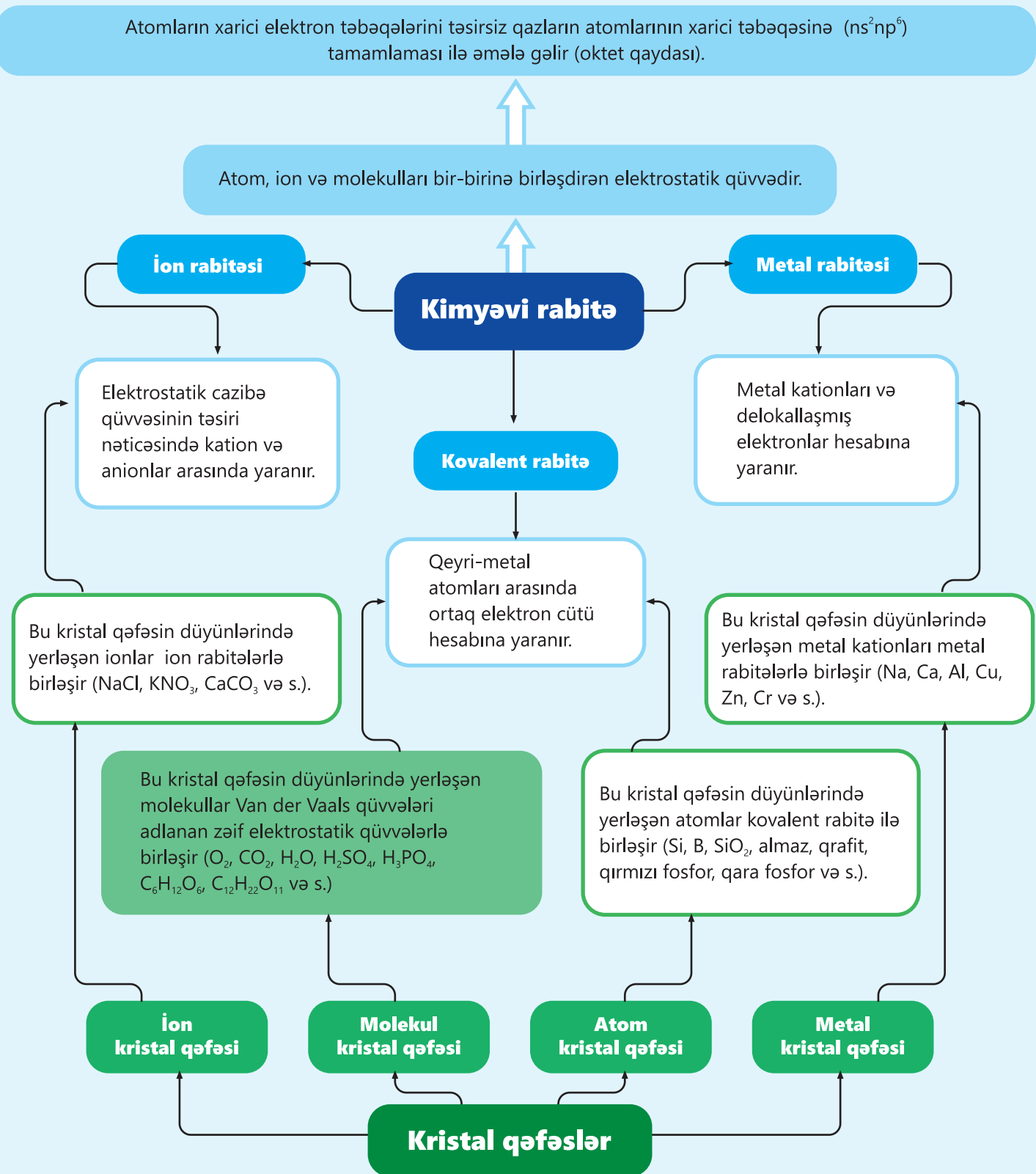
Tədqiqatın təqdim edilmiş nəticələrinə əsasən aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirin:

1. Layihəyə uyğun tədqiqat sualı təqdim edin.
2. Tədqiqatın nəticələrini 3 cümlədə ümumiləşdirin. Cümlələrinizdə "maddənin quruluşu", "məhlul", "miqdarı çox olan məhlul", "miqdarı az olan məhlul" ifadələrindən istifadə edin.

3. Bərk maddələrin kimyəvi rabitələri ilə elektrik keçiriciliklərini əlaqələndirin.
4. Keçiriciliyi olmayan və ya aşağı olan məhlulların keçiriciliyini necə artırmaq olar? Ən azı üç təklif verin.

Digər bir təcrübədə lampə yerinə keçirici indikatorun istifadə edilməsi planlaşdırılır. Keçirici indikatorun ölçmə limiti 0-20 mS/m-dir. Əgər elektrik keçiriciliyi 20 mS/m-dən çox olarsa, ekranda "—" işarəsi görünür. Aşağıdakı cədvəli dəftərinizə köçürün və cədvəlin boş xanalarını keçirici indikator ilə aparılan təcrübənin nəticələrinə əsasən doldurun.

Təcrübə üçün götürülən nümunə	Elektrik keçiriciliyi, mS/m
Distillə edilmiş su	0
Kran suyu	
Mis	
Tərkibində az miqdarda KCl olan məhlul	
Bərk yod	
Tərkibində çox miqdarda KCl olan məhlul	----
Kükürd tozu	
Şəkər	
Qrafit	
Tərkibində az miqdarda HCl olan məhlul	11
Şəkərin kran suyunda məhlulu	
Alüminium	
Spirt məhlulu	
Alüminium xlorid məhlulu	

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

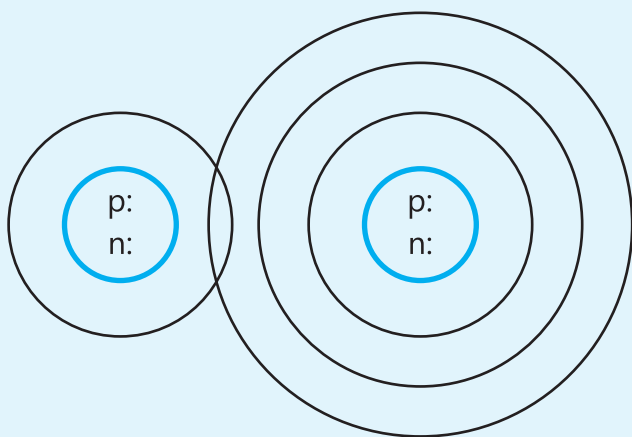
1. Cədvəli dəftərinizə köçürərək kimyəvi rabitə haqqında düzgün (✓) və yanlış (✗) ifadələri müəyyən edin.

	İfadələr	✓	✗
a	$_{11}\text{Na}$ atomu rabitə əmələ gətirdikdə bir elektron almaqla öz xarici təbəqəsini $_{10}\text{Ne}$ atomunun elektron təbəqəsinə "bənzədir".		
b	Azot atomu iki hidrogen atomu ilə birləşərək xarici təbəqəsini uyğun təsirsiz qazın elektron təbəqəsinə "bənzədir".		
c	İon rabitəsi müxtəlif əks yüklü ionlar arasında yaranır.		
d	Kükürd və oksigen atomları kovalent rabitə əmələ gətirməklə birləşir.		
e	Hidrogen və flüor atomları birləşdikdə onların arasında iki kovalent rabitə əmələ gəlir.		

2. Anaqramları tamamlayın və təriflərini dəftərinizə yazın:

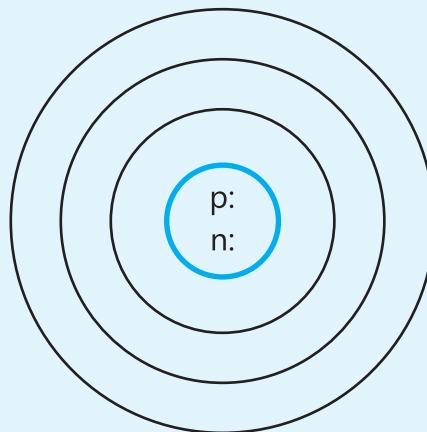
- a. ntevoakl b. toket c. noi əistaibr d. arlopy e. noitak

3. Dövri cədvəldən elementlərin atom nömrələrini götürməklə HCl molekulunun elektron sxemini dəftərinizdə tamamlayın.

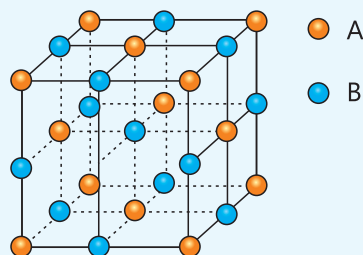

4. Li_2S birləşməsi haqqında aşağıdakı tapşırıqları tamamlayın.

- Litiumun və kükürdün ionlarının yükünü müəyyənə bilərsiniz.
- Litium və kükürd ionlarının elektron formulunu yazın.
- Atomunun xarici elektron təbəqəsi kükürd ionunun müvafiq təbəqəsinə "bənzəyən" təsirsiz qazı müəyyənə bilərsiniz və aşağıdakı elektron sxemini dəftərinizdə tamamlayın.

5. Kristal qəfəsi verilmiş ion rəbitəli birləşmənin şərti formulunu yazın.

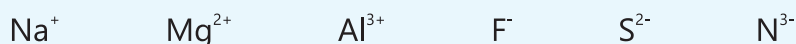

6. Boşluqları tamamlamaqla mətni dəftərinizə köçürün.

Kimyəvi elementlərin atomları stabil hala keçmək üçün _____ elektron təbəqələrini _____ elektrona tamamlamağa çalışır. Buna _____ qaydası deyilir. Bu halda atomların elektron təbəqəsi _____ qrup elementlərinin elektron təbəqəsinə "bənzəyir".

Bu qrupun elementlərinin atomlarının xarici elektron təbəqəsi _____ ümumi formulu ilə ifadə olunur. Onlar birləşmə əmələ gətirmir və _____ adlanır.

7. Aşağıdakı ionlardan istifadə edərək altı müxtəlif ion rəbitəli birləşmənin formulunu yazın.

8. Laboratoriyada X, Y və Z maddələri haqqında müəyyən təcrübi məlumatlar əldə edilmiş və aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. Cədvəli dəftərinizə köçürün və boşluqları tamamlayın.

Maddə	Ərimə temperaturu (°C)	Qaynama temperaturu (°C)	Elektrik keçiriciliyi	Suda məhlulun elektrik keçiriciliyi	Kimyəvi rəbitənin növü	Kristal qəfəsin tipi
X	1400	3500	keçirmir	məhlulu mövcud deyil		
Y	700	2000			ion	
Z	-150	300		keçirmir		

9. $_{16}\text{X}$ və $_9\text{Y}$ elementlərinin atomları arasında yaranan rəbitəni və əmələ gələn birləşmənin formulunu müəyyən edin.

10. Metalların özünəməxsus xassələri olmasının səbəbi onlarda metal rəbitəsinin olmasıdır. Metalların xassələri üçün uyğunluğu müəyyən edin.

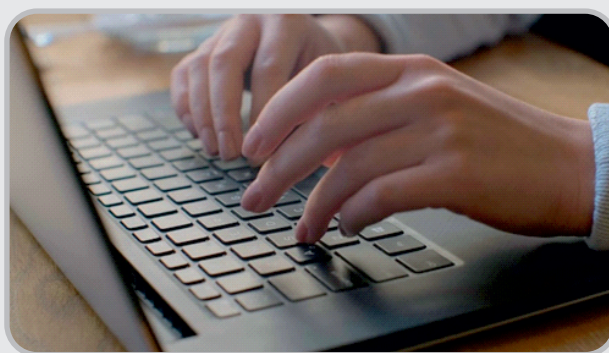
1. Plastiklik	a. Delokallaşmış elektronlar
2. Bərklik	b. Üfüqi və şaquli hərəkət edə bilən "qatlar"
3. Elektrik keçiriciliyi	c. Delokallaşmış elektronlarla metal kationları arasında güclü cəzbətmə

bölmə 3

Kimyəvi reaksiyaların təsnifatı

Kimyəvi reaksiyalar təbiətdə, sənayedə, mətbəxdə, insan orqanizmində – hər yerdə baş verir. Həyata kimyaçı gözü ilə baxsaq, onun hər tərəfi kimya laboratoriyası kimi görünür.

Kompüterdə nəşə yazarkən hərflərin olduğu düymələrə barmaqların uzanması və toxunması üçün beyindən barmaq uclarına qədər müəyyən siqnallar ötürülməlidir.

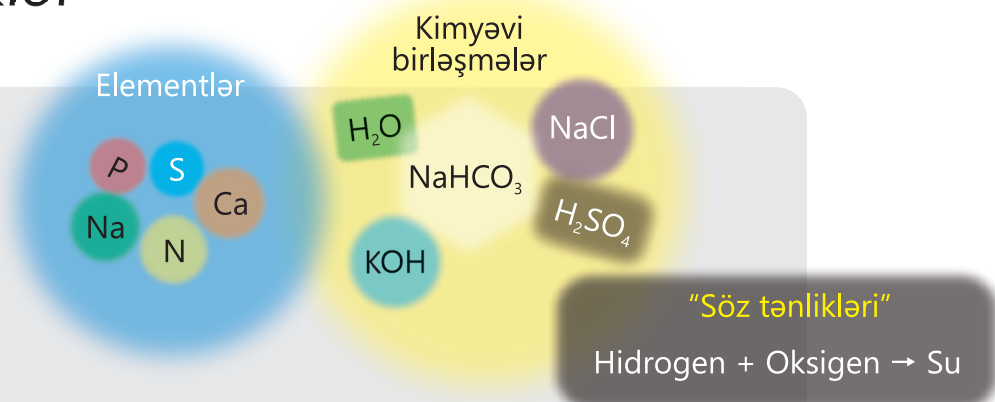
- Bu siqnallar insan orqanizminin müxtəlif nahiyyələrində baş verən bir neçə kimyəvi reaksiya nəticəsində ötürülür. Yazını oxuyarkən gözlərinizin bu yazını görə bilməsi üçün də orqanizmdə bir neçə reaksiya baş verməlidir.
- 1. Canlı orqanizmlərdə baş verən hansı reaksiyaları tanıyırsınız?
 2. Təbiətdə hansı reaksiyalar baş verir?
 3. Bu reaksiyaların bizim üçün nə əhəmiyyəti var?

Bölmədə öyrənəcəksiniz

- Kimyəvi reaksiyalar kimyəvi tənliklərlə ifadə olunur
- Kimyəvi tənliklər kimyəvi reaksiyaların kimyəvi formullar və riyazi işarələrlə şərti yazılışdır
- Kimyəvi reaksiyaya daxil olan maddələrin kütlələrinin cəmi ilə reaksiyadan alınan maddələrin kütlələrinin cəmi bərabər olur
- Kimyəvi tənliyin sol və sağ tərəfində hər bir elementin atomlarının sayı əmsallar vasitəsilə bərabərləşdirilir
- Reaksiyaya daxil olan və reaksiya nəticəsində alınan maddələrin sayına görə kimyəvi reaksiyaların birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə (dəyişmə) reaksiyaları olmaqla 4 növü var

3.1 Kimyəvi tənliklər

7-ci sinif "Kimya" dərslindən elementlərin və kimyəvi birləşmələrin simvollar və kimyəvi formullar, kimyəvi reaksiyaların isə "söz tənliyi" ilə ifadə olunduğunu bilirsiniz.

- Reaksiya tənliklərini elementlərin simvollarından və kimyəvi birləşmələrin formullarından istifadə etməklə necə ifadə etmək olar?
- Hidrogenin və metanın yanma reaksiyasının formullar ilə ifadə olunmuş tənliyi necə olar?

Açar sözlər

kimyəvi tənlik, başlanğıc maddə, reaksiya məhsulu

Kimyəvi reaksiyaları ifadə etmək üçün reaksiyaya daxil olan və alınan maddələrin formullarının daxil olduğu tənliklərdən istifadə olunur. Belə tənliklər **kimyəvi tənliklər** adlanır.

Kimyəvi tənlik – kimyəvi reaksiyaların kimyəvi formullar və riyazi işarələr ilə şərti yazılışdır.

Kimyəvi tənlikləri "söz tənliyi"ndə maddələrin adlarını onların formulları ilə əvəzləməklə tərtib etmək olar.

Fəaliyyət

Reaksiyaların kimyəvi tənliyi necə tərtib olunur?

Aşağıdakı reaksiyaların kimyəvi tənliyini tərtib edin:

- Azotun hidrogenlə reaksiyası;
- Alüminiumun yanması;
- Kalsium və xlor arasında baş verən reaksiya;
- Natriumun kükürlə reaksiyası;
- Kalium oksid (K_2O) və xlorid turşusundan kalium xlorid və suyun alınması;
- Kalsium hidrokسيد və xlorid turşusunun reaksiyasından kalsium xlorid və suyun alınması.

Müzakirə edin:

1. Hər bir reaksiyanın tənliyinin yazılmasını hansı ardıcılıqla apardınız?
2. Reaksiyaların kimyəvi tənliyinin tərtibi üçün hansı qaydanı təklif edərdiniz?

Kimyəvi tənliklər aşağıdakı ardıcılıqla tərtib olunur:

– Reaksiyaya daxil olan maddələrin kimyəvi formulları yazılır. Bu zaman reaksiyaya daxil olan maddələrin sayı iki və daha artıq olduqda onların formulları arasında “+” işarəsi qoyulur.

– Ox işarəsi (→) yazılır.

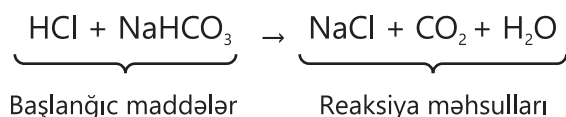
– Reaksiyadan alınan maddələrin kimyəvi formulları yazılır. Bu zaman reaksiyadan iki və daha çox maddə alınarsa, onların formulları arasında “+” işarəsi qoyulur.

Bu qaydanı 7-ci sinifdə təcrübə apardığınız xlorid turşusu ilə çay sodasının reaksiya tənliyinə tətbiq edək. Bu reaksiyanın “söz tənliyi” aşağıdakı kimidir:

Xlorid turşusu + Çay sodası → Natrium xlorid + Karbon qazı + Su

Reaksiyaya daxil olan maddələrin kimyəvi formulları yazılır.	$\text{HCl} + \text{NaHCO}_3$
Ox işarəsi (→) yazılır.	$\text{HCl} + \text{NaHCO}_3 \rightarrow$
Reaksiyadan alınan maddələrin kimyəvi formulları yazılır.	$\text{HCl} + \text{NaHCO}_3 \rightarrow \text{NaCl} + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$

Reaksiyaya daxil olan maddələr **başlanğıc maddələr** və ya **reagentlər**, reaksiyadan alınan maddələr isə **reaksiya məhsulları** adlanır.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Reaksiya tənliklərini dəftərinizə köçürün və boşluqları tamamlayın.

a. $\text{Mg} + \text{_____} \rightarrow \text{MgCl}_2 + \text{H}_2$ b. $\text{NaOH} + \text{_____} \rightarrow \text{CH}_3\text{COONa} + \text{H}_2\text{O}$

2. Əhəng südünü divara və ağacın gövdəsinə vurduqda tədricən ağarır. Baş verən reaksiyanın tənliyini yazın.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Reaksiyalar üçün uyğunluğu müəyyən edin.

$\text{NaOH} + \text{HNO}_3 \rightarrow \text{NaNO}_3 + \text{H}_2\text{O}$ $\text{CaO} + \text{CO}_2 \rightarrow \text{CaCO}_3$

I. Başlanğıc maddələr a. H_2O b. CO_2

II. Reaksiya məhsulları c. NaOH d. CaCO_3

2. “Söz tənlikləri”ni kimyəvi tənliklər formasında ifadə edin.

a. Ammonyak + Su → Ammonium hidroksid

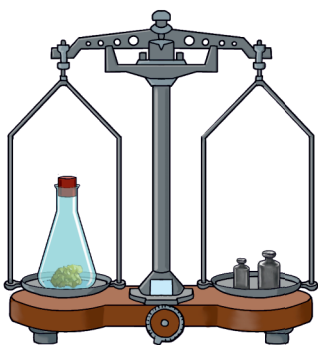
b. Kalsium oksid + Su → Kalsium hidroksid

c. Karbon monooksid + Oksigen → Karbon dioksid

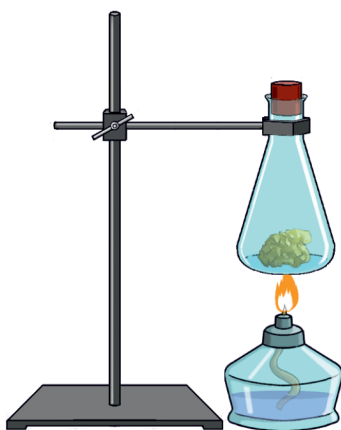
d. Azot dioksid + Oksigen + Su → Nitrat turşusu

3.2 Maddə kütləsinin saxlanması qanunu

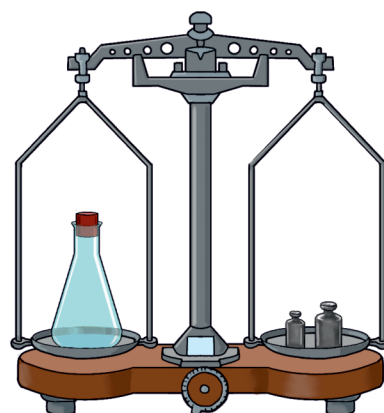
- 1 Kolbaya az miqdarda kükürd yerləşdirib ağzını tıxac ilə bağlayın və tərəzidə kütləsini ölçün.

- 2 Kükürd tam yanana qədər kolbanı qızdırın.

- 3 Kolbanın soyumasını gözləyin, sonra isə yenidən tərəzidə kütləsini ölçün.

- Nə müşahidə etdiniz?
- Kolbanın əvvəlki və sonrakı kütləsi arasında hansı fərq oldu?
- Bunu necə izah edərdiniz?

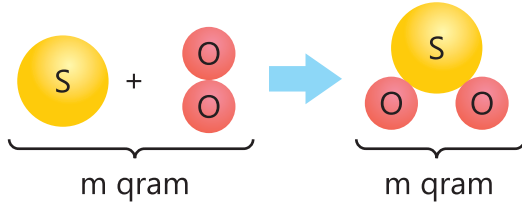
Açar
sözlər

maddə kütləsinin
saxlanması qanunu

XVIII əsrdə çoxsaylı təcrübələr əsasında fransız alimi A.L.Lavuazye, daha sonra isə ondan xəbərsiz rus alimi M.V.Lomonosov reaksiyaya daxil olan maddələrin kütləsinin reaksiyadan alınan maddələrin kütləsinə bərabər olduğunu müəyyən etmişlər. Beləliklə, "**Maddə kütləsinin saxlanması qanunu**" kəşf olunmuşdur.

Kimyəvi reaksiyaya daxil olan maddələrin kütlələrinin cəmi reaksiyadan alınan maddələrin kütlələrinin cəminə bərabərdir.

Kükürdün yanma reaksiyası nümunəsinə baxsaq, reaksiyadan alınan kükürd dioksidin kütləsi reaksiyaya daxil olan kükürd və oksigenin kütləsinin cəminə bərabər olur. Buna səbəb reaksiyaya daxil olan və alınan maddələrdə eyni atomların sayının bərabər olmasıdır.

Reaksiya zamanı maddələrin miqdarının zamandan asılı olaraq dəyişməsinə qrafik olaraq da təsvir etmək olar.

Məsələn,

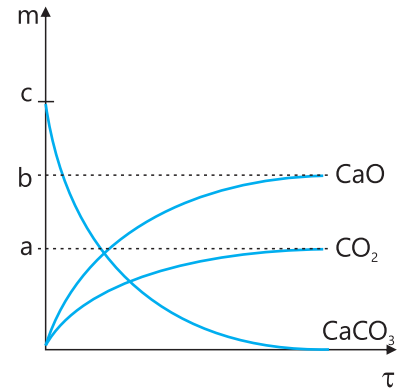

reaksiyası zamanı CaCO_3 -ün miqdarı zaman keçdikcə azalır, CaO və CO_2 -nin miqdarı isə artır. Bu reaksiya üçün maddələrin kütləsinin (m) zamandan (τ) asılı olaraq dəyişməsi qrafikdəki kimi olur. a və b alınan CO_2 və CaO -nun, c isə götürülən CaCO_3 -ün kütləsidir.

Maddə kütləsinin saxlanması qanununa görə bu halda

$$c = a + b$$

olur.

Kütlə fərqi nəyi göstərir?

Ləvazimat: mis lövhə, maqnezium karbonat, çini kasa, pinset, spirt lampası.

Təlimat:

Addım 1.

Mis lövhənin kütləsini ölçün. Sonra onu pinsetlə tutaraq spirt lampasının alovunda bir müddət qızdırın. Qızdırmanı dayandırdıqdan sonra soyumasını gözləyin. Lövhənin kütləsini yenidən ölçün.

Addım 2.

Çini kasaya bir qədər maqnezium karbonat (MgCO_3) əlavə edin. Maqnezium karbonatla birlikdə çini kasanın kütləsini ölçün. Sonra çini kasanı spirt lampası ilə kifayət qədər qızdırın. Qızdırmanı dayandırdıqdan sonra soyumasını gözləyin. Çini kasanın kütləsini yenidən ölçün.

Müzakirə edin:

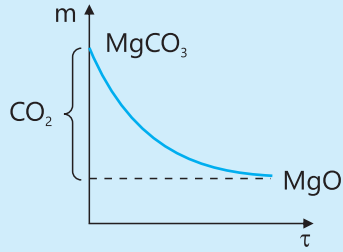
1. Nə müşahidə etdiniz?

2. Lövhənin və çini kasanın əvvəlki və sonrakı kütlələri arasında hansı fərq oldu?

3. Kütlə dəyişməsinin qrafikini necə təsvir edərdiniz? Bu fərqi necə izah edə bilərsiniz?

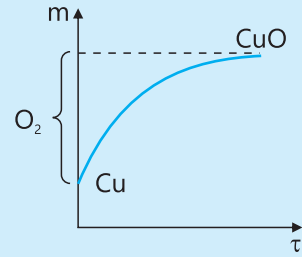
Bəzi reaksiyalar zamanı bərk nümunənin kütləsinin azalması və ya artması müşahidə olunur.

Maqnezium karbonatın qızdırılması zamanı bərk nümunənin kütləsi (m) zaman (τ) keçdikcə azalır. Bu, maqnezium karbonat parçalanarkən karbon qazının ayrılması ilə əlaqədardır.

Bərk nümunənin kütləsinin azalması ayrılan karbon qazının hesabına olur.

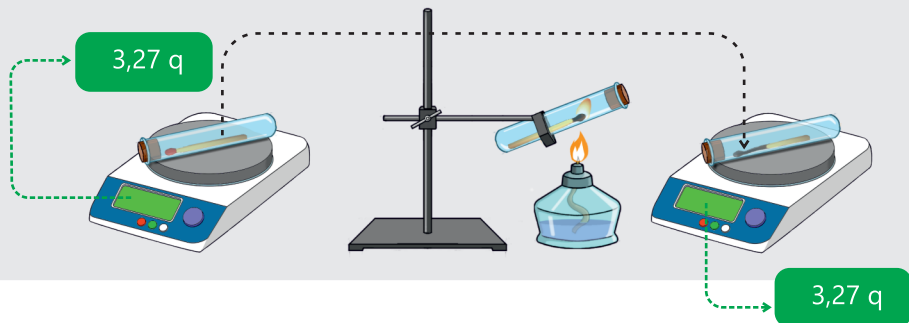
Misin alovda qızdırılması zamanı bərk nümunənin kütləsi (m) zaman (τ) keçdikcə artır. Bu, mis qızdırılarkən oksigenin birləşməsi ilə əlaqədardır.

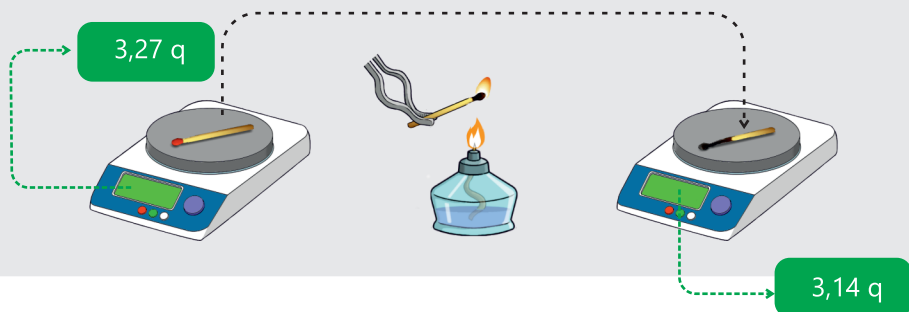
Bərk nümunənin kütləsinin artması birləşən oksigenin hesabına olur.

- DÜŞÜN
- MÜZAKİRƏ ET
- PAYLAŞ

Təcrübə 1

Təcrübə 2

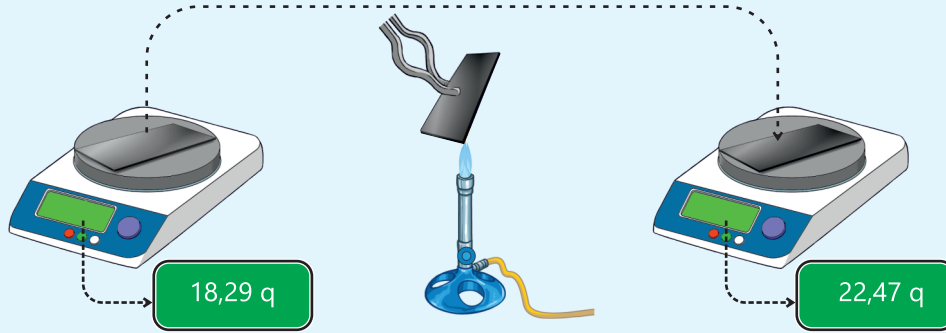

Birinci təcrübədə kibrit çöpləri qapalı sınaq şüşəsində, ikinci təcrübədə isə sınaq şüşəsindən kənarda yandırılır.

• **Tərəzilərin göstəricilərində hansı fərq müşahidə olunur? Bu fərqi necə izah edərdiniz?**

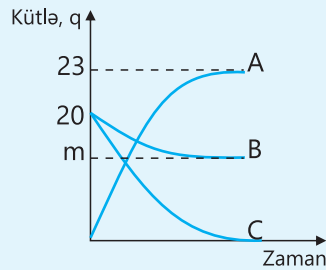
Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Dəmir lövhə oksigen mühitində qızdırılmışdır. Reaksiyaya daxil olan oksigenin kütləsini (qramla) hesablayın.

2. Reaksiya zamanı maddələrin kütləsinin zamandan asılılıq qrafikinə əsasən müəyyən edin:

- Başlanğıc maddələr və reaksiya məhsullarını;
- Reaksiyaya daxil olmuş başlanğıc maddələrin kütlələrini;
- m-in qiymətini.

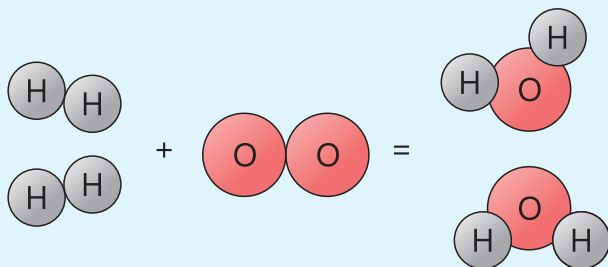
Öyrəndiklərinizi yoxlayın

- Maddə kütləsinin saxlanması qanunu necə ifadə olunur?
- Açıq havada mis lövhənin qızdırılması zamanı onun kütləsi artır. Bu reaksiya üçün "Maddə kütləsinin saxlanması qanunu" ödənmirmi? Cavabınızı əsaslandırın.
- Qapalı qabda MgCO_3 parçalandıqda qabın kütləsi dəyişirmi? Cavabınızı əsaslandırın.

3.3 Kimyəvi tənliklərin əmsallaşdırılması

Reaksiyaya daxil olan və alınan maddələrin kütləsinin bərabər olmasını reaksiyaya daxil olan və alınan maddələrdə eyni atomların sayının bərabər olması ilə izah etdik. Bu səbəbdən reaksiyaların hissəcik modelləri tərtib olunarkən atomların sayının bərabər olmasına diqqət edilməlidir.

Məsələn, hidrogenin yanma reaksiyasının hissəcik modelini aşağıdakı kimi tərtib edirik:

Göründüyü kimi, bu halda başlanğıc maddələrdə, həmçinin reaksiya məhsullarında hidrogen və oksigen atomlarının sayı bərabərdir.

- Hidrogenin yanma reaksiyasının tənliyini $H_2 + O_2 \rightarrow H_2O$ kimi tərtib etdikdə hansı səhvə yol verilir?
- Bunu daha düzgün necə ifadə etmək olar?

Açar sözlər

kimyəvi tənliklərin əmsallaşdırılması, əmsal

Reaksiya tənlikləri tərtib edilərkən "Maddə kütləsinin saxlanması qanunu"nu nəzərə almaq üçün tənliyin sol və sağ tərəfində (oxa qədər və oxdan sonra) hər bir kimyəvi element atomlarının sayı bərabər olmalıdır.

	Ca + S → CaS	
Kalsium	1	1
Kükürd	1	1

	CaO + CO ₂ → CaCO ₃	
Kalsium	1	1
Karbon	1	1
Oksigen	3	3

Bəzi hallarda isə reaksiya tənliyi tərtib edilərkən bu atomların sayı bərabər olmur. Məsələn:

	H ₂ + O ₂ → H ₂ O	
Hidrogen	2	2
Oksigen	2	1

	Na + H ₂ O → NaOH + H ₂	
Natrium	1	1
Hidrogen	2	3
Oksigen	1	1

Bu hallarda tənliyin sağ və sol tərəflərində atomların sayı bərabərləşdirilməlidir. Bu, **kimyəvi tənliyin əmsallaşdırılması** adlanır. Bunun üçün maddə formulunun qarşısına reaksiyaya daxil olan hissəciklərin sayını göstərən ədəd – **əmsal** yazılır. Əmsallar kiçik tam ədədlər ilə ifadə olunur.

Hidrogenin yanma reaksiyasının tənliyini aşağıdakı addımlarla əmsallaşdırmaq olar:

Sol və sağ tərəfdə oksigen atomlarının sayı bərabər deyil.

	$H_2 + O_2 \rightarrow H_2O$	
Hidrogen	2	2
Oksigen	2	1

Oksigen atomlarının sayını bərabərləşdirmək üçün suyun formulunun qarşısına 2 əmsalı yazılır.

	$H_2 + O_2 \rightarrow 2H_2O$	
Hidrogen	2	4
Oksigen	2	2

Hidrogen atomlarının sayını bərabərləşdirmək üçün hidrogenin formulunun qarşısına 2 əmsalı yazılır.

	$2H_2 + O_2 \rightarrow 2H_2O$	
Hidrogen	4	4
Oksigen	2	2

Natriumun su ilə reaksiyasının tənliyi aşağıdakı kimi əmsallaşdırılır:

Sol və sağ tərəfdə hidrogen atomlarının sayı bərabər deyil.

	$Na + H_2O \rightarrow NaOH + H_2$	
Natrium	1	1
Hidrogen	2	3
Oksigen	1	1

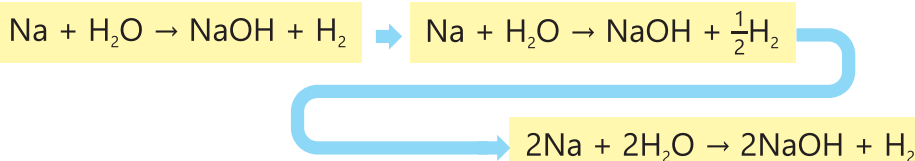
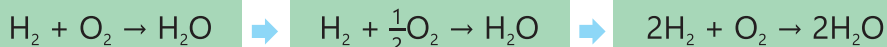
Hidrogen atomlarının sayını bərabərləşdirmək üçün suyun və natrium hidroksidin formulunun qarşısına 2 əmsalı yazılır.

	$Na + 2H_2O \rightarrow 2NaOH + H_2$	
Natrium	1	2
Hidrogen	4	4
Oksigen	2	2

Natrium atomlarının sayını bərabərləşdirmək üçün onun simvolunun qarşısına 2 əmsalı yazılır.

	$2Na + 2H_2O \rightarrow 2NaOH + H_2$	
Natrium	2	2
Hidrogen	4	4
Oksigen	2	2

Kimyəvi tənlikləri əmsallaşdırarkən aralıq addım kimi kəsr halında olan əmsallardan da istifadə etmək olar. Bu halda sonda bütün maddələrin əmsallarını hər hansı bir ədədə vurmaqla onları kiçik tam ədədlərə çeviririk.

• DÜŞÜN
• MÜZAKİRƏ ET
• PAYLAŞ

Tərkibi karbon və hidrogendən təşkil olunan maddələr yandıqda karbon qazı və su alınır. C_2H_6 və C_4H_6 maddələrinin yanma tənliyini tərtib edin və əmsallaşdırın.

Fəaliyyət

Reaksiya tənlikləri necə əmsallaşdırılır?

I. Aşağıdakı reaksiyaların tənliklərini dəftərinizə yazın və əmsallaşdırın.

- $Al + O_2 \rightarrow Al_2O_3$
- $Ca + H_2O \rightarrow Ca(OH)_2 + H_2$
- $CH_4 + O_2 \rightarrow CO_2 + H_2O$
- $NH_3 + O_2 \rightarrow N_2 + H_2O$
- $Al + HCl \rightarrow AlCl_3 + H_2$
- $Fe_2O_3 + HNO_3 \rightarrow Fe(NO_3)_3 + H_2O$

II. Boşluqlara uyğun maddələri müəyyən edin və reaksiya tənliklərini dəftərinizə yazın.

- $3Mg + N_2 \rightarrow \underline{\hspace{2cm}}$
- $\underline{\hspace{2cm}} + CO_2 \rightarrow CaCO_3$
- $\underline{\hspace{2cm}} + 3O_2 \rightarrow 2CO_2 + 2H_2O$
- $2\underline{\hspace{2cm}} + 5O_2 \rightarrow 4CO_2 + 2H_2O$
- $4NH_3 + 5O_2 \rightarrow 4\underline{\hspace{2cm}} + 6H_2O$
- $\underline{\hspace{2cm}} + 3O_2 \rightarrow 2CO_2 + 3H_2O$

Müzakirə edin:

- Boşluqlara uyğun maddələrin tərkibinin müəyyən edilməsini hansı ardıcılıqla həyata keçirdiniz?
- Qlükozanın formulunun $C_6H_{12}O_6$ olduğunu nəzərə alıb fotosintez reaksiyasının tənliyini tərtib edin və əmsallaşdırın.
- Alüminiumun xlorid turşusu ilə reaksiyasından $AlCl_3$ və H_2 əmələ gəldiyini nəzərə alsaq, reaksiya tənliyində əmsallar nisbəti necə olar?

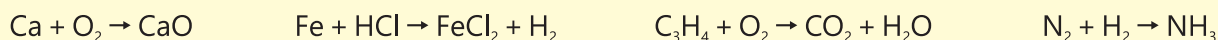
Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

- Molekulunda 3 karbon atomu və 8 hidrogen atomu olan maddənin yanmasından karbon qazı və su alınır. Reaksiya tənliyini tərtib edin və əmsallaşdırın.
- X, Y və Z maddələrini müəyyən edin.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

- Aşağıdakı reaksiya tənliklərini əmsallaşdırın.

- Etil spirtinin oksigenlə reaksiyasından karbon qazı və su alınır. Reaksiya tənliyini tərtib edin və əmsallaşdırın.

3.4 Birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə reaksiyaları

Siz artıq istiliyin ayrılması və udulmasına görə kimyəvi reaksiyaların ekzotermik və endotermik olduğunu bilirsiniz.

- Sizcə, reaksiyaları birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə reaksiyaları olaraq təsnif etsək, bu reaksiyalar bir-birindən nə ilə fərqlənər?
- Öyrəndiyiniz reaksiyalardan bu reaksiyalara aid hansı nümunələri göstərə bilərsiniz?

Reaksiyaya daxil olan və reaksiya nəticəsində alınan maddələrin sayına görə kimyəvi reaksiyalar 4 tipə bölünür: **birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə (dəyişmə) reaksiyaları.**

Açar
sözlər

birləşmə reaksiyaları, parçalanma reaksiyaları, əvəzetmə reaksiyaları, mübadilə (dəyişmə) reaksiyaları

1

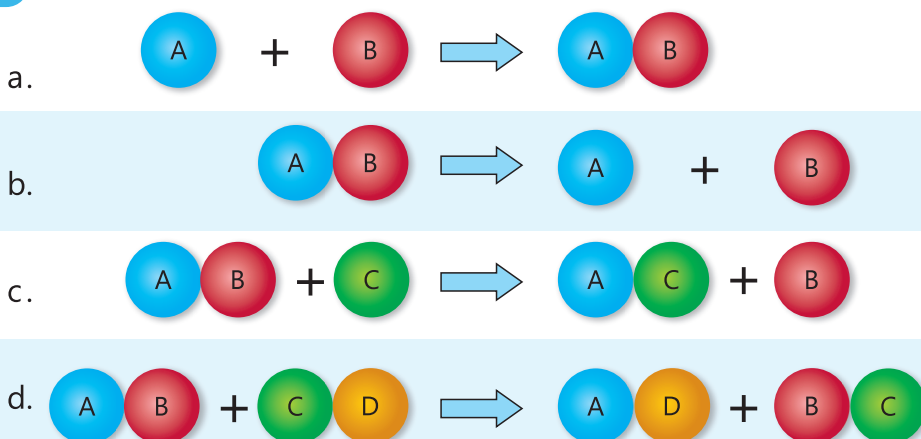
Fəaliyyət

Birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə reaksiyalarını leqo parçaları ilə necə təsvir edə bilərik?

Ləvazimat: mavi, qırmızı, yaşıl və sarı leqo parçaları (yaxud plastilin parçaları).

Təlimat:

Leqo (plastilin) parçalarından istifadə edərək reaksiyaların modelini hazırlayın.

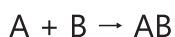

Müzakirə edin:

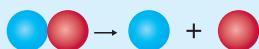
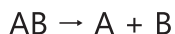
1. Bu modellər reaksiyanın hansı növünü (*birləşmə, parçalanma, əvəzetmə, mübadilə*) əks etdirir?
2. Hər bir reaksiyanın tərifini necə təklif edərdiniz?

Kimyəvi reaksiyaların tiplərinin sxematik təsviri

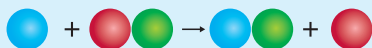
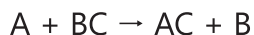
Birləşmə reaksiyası

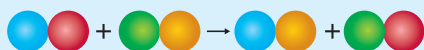
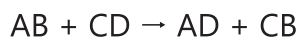
Parçalanma reaksiyası

Əvəzetmə reaksiyası

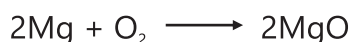

Mübadilə (dəyişmə) reaksiyası

Birləşmə reaksiyaları

İki və ya daha çox maddədən bir maddənin alınması ilə gedən reaksiyalara birləşmə reaksiyaları deyilir. Məsələn, misal olaraq maqnezium lentinin yanmasını göstərmək olar:

Birləşmə reaksiyasına rütubətli havada dəmirin paslanma reaksiyasını da misal göstərmək olar:

Birləşmə reaksiyalarında başlanğıc maddələr həm element, həm də kimyəvi birləşmələr ola bilər. Reaksiya məhsulu isə həmişə kimyəvi birləşmə olur.

Parçalanma reaksiyaları

Bir maddədən iki və ya daha çox maddənin alınması ilə gedən reaksiyalara parçalanma reaksiyaları deyilir. Məsələn, təbii parçalandıqda kalsium oksid və karbon qazı əmələ gəlir:

Parçalanma reaksiyalarında reaksiya məhsulları həm element, həm də kimyəvi birləşmələr ola bilər. Əksər hallarda parçalanma reaksiyaları qızdırılma zamanı baş verir. Ona görə də belə kimyəvi reaksiyalarda ox işarəsinin üzərində qızdırılma (t) işarəsi qeyd olunur.

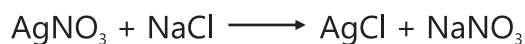
Əvəzetmə reaksiyaları

Element və kimyəvi birləşmə arasında element atomlarının kimyəvi birləşmənin atomlarından birini əvəz etməsi ilə gedən reaksiyalara əvəzetmə reaksiyaları deyilir. Məsələn, sink lövhəni CuCl_2 məhluluna saldıqda sink atomları CuCl_2 -nin tərkibindəki mis atomlarını əvəz edir:

Mübadilə (dəyişmə) reaksiyaları

İki kimyəvi birləşmə arasında onların tərkib hissələrinin mübadiləsi ilə gedən reaksiyalara mübadilə reaksiyaları deyilir. Mübadilə reaksiyaları həm də dəyişmə reaksiyaları adlanır.

2

Fəaliyyət

Təcrübələrdə birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə reaksiyalarını necə fərqləndirə bilərik?

Ləvazimat: $\text{Cu}(\text{OH})_2$, CuSO_4 , BaCl_2 , Na_2SO_4 , misar, mis lövhə, sınaq şüşələri, pinset, spirt lampası.

Təlimat:

Addım 1. Sınaq şüşəsinə göy rəngli $\text{Cu}(\text{OH})_2$ tökün. Sonra sınaq şüşəsinə spirt lampasının alovunda qızdırın. Bu zaman qara rəngli CuO və su buxarı əmələ gəlir.

Addım 2. Sınaq şüşəsinə bir qədər CuSO_4 məhlulu tökün və məhlulun rənginə diqqət edin. Sonra sınaq şüşəsinə dəmir misar salıb məhlulun rənginə və misarın səthinə diqqət edin.

Addım 3. BaCl_2 və Na_2SO_4 məhlullarını qarışdırın. Məhlulda NaCl əmələ gəlir və ağ rəngli BaSO_4 çöküntüsü sınaq şüşəsinin dibinə çökür.

Addım 4. Pinsetlə mis lövhəni götürün və spirt lampasının alovunda saxlayın. Bu zaman qara rəngli nazik CuO təbəqəsi əmələ gəlir.

Müzakirə edin:

- Reaksiyaların tənliklərini yazın və tipini müəyyən edin.
- Öyrəndiyiniz başqa hansı reaksiyaları birləşmə, parçalanma, əvəzetmə və mübadilə reaksiyaları kimi təsnif edə bilərsiniz?

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Maddələr arasında hansı tip reaksiya baş verər?

- Maqnezium və alüminium xlorid
- Kalsium hidroksid və alüminium xlorid

Baş verən reaksiyaların tənliklərini tərtib edin və əmsallaşdırın.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Hansı reaksiyalarda yalnız bir mürəkkəb maddə alınır?

- birləşmə
- parçalanma
- əvəzetmə
- mübadilə

2. Uyğunluğu müəyyən edin.

- Əvəzetmə
- Birləşmə
- Mübadilə
- Parçalanma

-
-
-
-

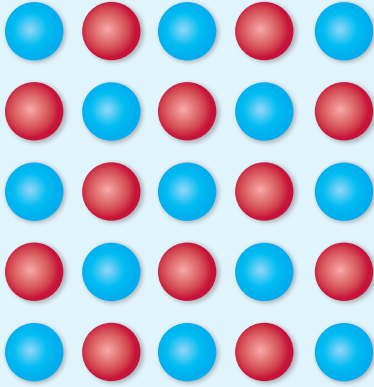
3. Reaksiyaların tənliklərini dəftərinizə köçürün və növünü yazın.

- $2\text{H}_2 + \text{O}_2 \rightarrow 2\text{H}_2\text{O}$ _____
- $\text{CuO} + \text{H}_2 \rightarrow \text{Cu} + \text{H}_2\text{O}$ _____
- $\text{NaOH} + \text{HCl} \rightarrow \text{NaCl} + \text{H}_2\text{O}$ _____

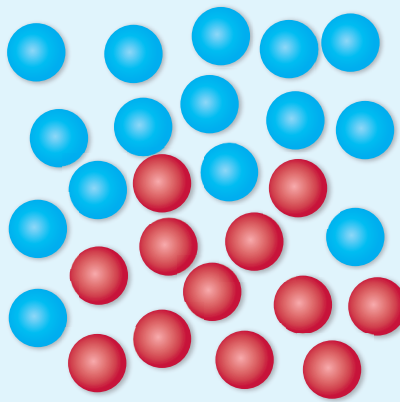
- $\text{CaCO}_3 \rightarrow \text{CaO} + \text{CO}_2$ _____
- $\text{S} + \text{O}_2 \rightarrow \text{SO}_2$ _____

3.5 Homogen və heterogen reaksiyalar

Homogen və heterogen qarışıqlar ilə tanışsınız.

Homogen qarışıq

Heterogen qarışıq

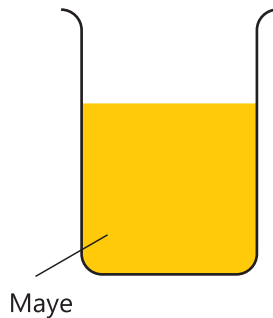
- Bu qarışıqlar bir-birindən nə ilə fərqlənir?
- Sizcə, homogen və heterogen reaksiyalar nədir?
- Bu reaksiyalar bir-birindən nə ilə fərqlənir?

Açar
sözlər

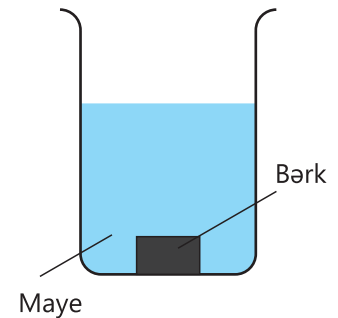
homogen reaksiyalar,
heterogen reaksiyalar

Reaksiyaya daxil olan maddələrin əmələ gətirdiyi fazalara görə reaksiyalar **homogen reaksiyalara** və **heterogen reaksiyalara** bölünür.

Bir faza

İki faza

Reaksiyaya daxil olan maddələr eyni fazada olduqda baş verən reaksiyalar **homogen reaksiyalar**, müxtəlif fazalarda olduqda isə **heterogen reaksiyalar** adlanır.

Homogen və heterogen reaksiyaları necə fərqləndirmək olar?

Ləvazimat: natrium hidroksid məhlulu, natrium sulfat məhlulu, barium xlorid məhlulu, xlorid turşusu, sink parçası, kibrit çöpü, sınaq şüşələri.

Təlimat:

Addım 1. Sınaq şüşəsinə 4-5 ml xlorid turşusu tökün. Sonra üzərinə kiçik sink parçası əlavə edin.

Addım 2. Natrium hidroksid məhlulu üzərinə xlorid turşusu əlavə edin. Reaksiyanın baş verdiyini universal indikator ilə müəyyənə bilərsiniz.

Addım 3. Kibrit çöpünü yandırın.

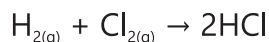
Addım 4. Kalium sulfat və barium nitrat məhlullarını qarışdırın.

Addım 5. Sınaq şüşəsinə kiçik təbaşir parçası yerləşdirib üzərinə 4-5 ml xlorid turşusu əlavə edin.

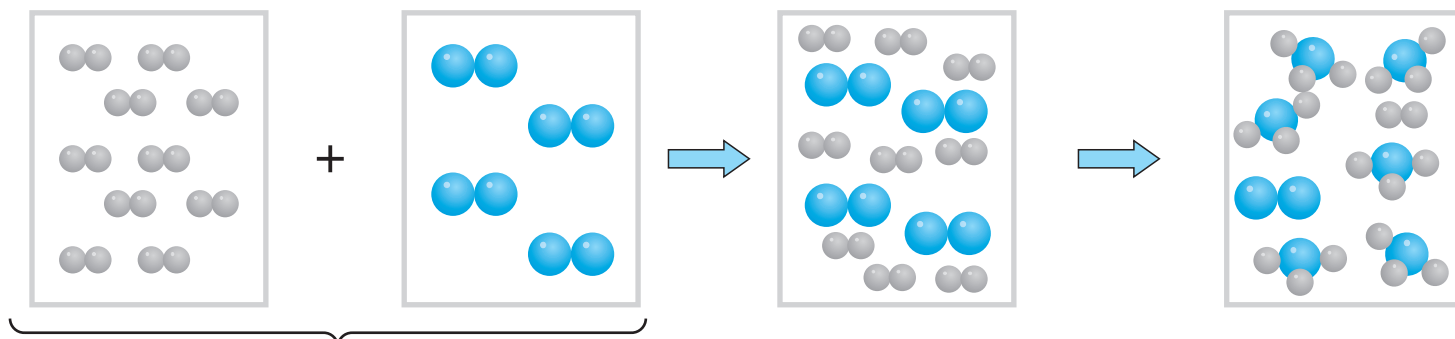
Müzakirə edin:

1. Təcrübələrdə nə müşahidə etdiniz?
2. Hansı reaksiyalar homogen, hansılar heterogendir? Cavabınızı əsaslandırın.
3. Sizcə, azotun hidrogen ilə reaksiyası homogen, yoxsa heterogendir? Nə üçün belə düşünürsünüz?

Homogen reaksiyalara qaz, maye halında olan maddələr və məhlullar (qaz-qaz, maye-maye) arasında baş verən reaksiyaları misal göstərmək olar.

Homogen reaksiyalar fazanın bütün həcmində baş verir. Məsələn, azot və hidrogendən ammoniyakın alınma reaksiyasını aşağıdakı kimi təsvir etmək olar.

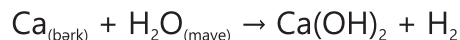
Azot və hidrogen qazları qarışdırılır.

Qarışığın bütün həcmində azot və hidrogen molekulları toqquşarkən reaksiya baş verir.

Dəmirin xlorid turşusu ilə reaksiyası

Heterogen reaksiyalara bərk maddələrin maye və qaz halında olan maddələrlə reaksiyalarını misal göstərmək olar.

Heterogen reaksiyalar fazalar sərhədində baş verir. Məsələn, dəmir parçasını xlorid turşusu məhluluna daxil etdikdə reaksiya dəmirin səthində (bərk və maye fazaların sərhədində) baş verir.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Kalsium hidroksidin karbon qazı ilə reaksiyasından kalsium karbonatın alındığını bilirsiniz. Sizcə, kalsium hidroksidin suda məhlulundan karbon qazı keçirdikdə baş verən reaksiya homogen, yoxsa heterogendir? Cavabınızı əsaslandırın.
2. Homogen və heterogen reaksiyalar üçün Eyler-Venn diaqramını tərtib edin. Bu reaksiyaların ortaq və fərqli cəhətlərini müəyyən edin.

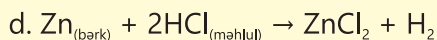
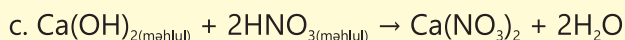
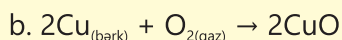
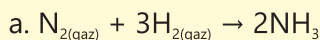
Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Homogen və heterogen reaksiyalar nədir? Hər birinə bir nümunə göstərin.

2. Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Homogen reaksiya

2. Heterogen reaksiya

3. Hansı reaksiyalar fazalar sərhədində baş verir? Cavablarınızı əsaslandırın.

I. Alüminiumun xlorid turşusu ilə reaksiyası;

II. Alüminium xlorid və natrium hidroksid məhlulları arasında baş verən reaksiya;

III. Alüminiumun yanması.

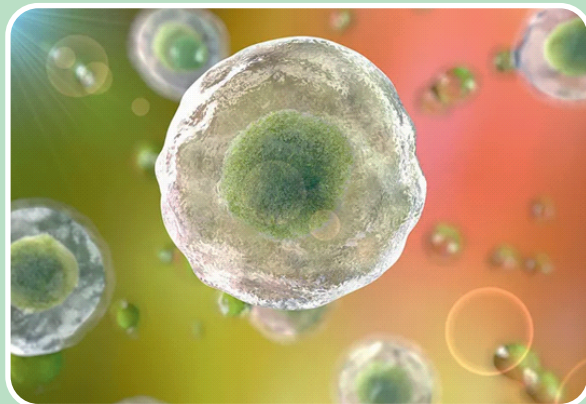
Elm, texnologiya, həyat

Kimyəvi reaksiyalar, sadəcə, laboratoriyada deyil, canlı orqanizmlərdə, təbiətdə və sənaye proseslərində, həm də daim baş verir. Maddələr kimyəvi reaksiya vasitəsilə başqa maddələrə çevrilir. Hər dəfə nəşə bişirəndə və ya təmizlik işləri görən zaman kimyəvi reaksiyalar gedir. Orqanizminiz də kimyəvi reaksiyalar sayəsində yaşayır və inkişaf edir. Dərman qəbul etdikdə, nəfəs alıb-verdikdə, yemək yedikdə və s. proseslərdə kimyəvi reaksiyalar baş verir. Bu sadaladıqlarımız gündəlik həyatda baş verən minlərlə reaksiyalara aid çox az sayda olan nümunələrdir.

Bitkilərdə karbon dioksidi və suyu qlükoza və oksigenə çevirmək üçün fotosintez reaksiyası baş verir. Bu, gündəlik həyatda ən çox rastlaşdığımız, eyni zamanda ən vacib olan reaksiyalardan biridir. Çünki həm canlıların tənəffüsü üçün lazım olan oksigen, həm də bitkilərin və digər canlıların inkişafı üçün enerji mənbəyi rolunu oynayan qlükoza bu proses zamanı əmələ gəlir.

Canlı orqanizmlərdə fotosintezin əksi olan proses də baş verir. Belə ki, qlükozanın oksigenlə reaksiyası nəticəsində hüceyrələr üçün lazım olan enerji ayrılır. Bu enerji onların inkişafını təmin edir. Qlükozanın oksigensiz mühitdə parçalanması zamanı da enerjinin ayrılması baş verir. Məsələn, gərgin və ya uzunmüddətli məşq zamanı əzələ hüceyrələri verilən oksigeni tükədənərsə, onlar oksigensiz mühitdə qlükozanın parçalanması hesabına enerji əldə edir.

Həzm prosesi zamanı minlərlə kimyəvi reaksiya baş verir. Yeməyi ağızımıza qoyduğumuz andan tüpürcəyimizdə olan amilaza adlı ferment şəkəri və digər karbohidratları həzm üçün sadə formalara parçalamağa başlayır. Mədədəki xlorid turşusu isə fermentlərlə birlikdə zülalları, yağları və digər qida maddələrini bağırsaqların divarları tərəfindən asanlıqla sorula bilən formaya salır.

Bişirilərkən qidaların tərkibində də bir çox kimyəvi reaksiyalar baş verir. Məsələn, yumurtanı həddindən artıq çox bişirdikdə onun ağında əmələ gələn hidrogen sulfid sarısında əmələ gələn dəmir ionları ilə bozuntul-yaşıl rəngli maddə əmələ gətirir. Əti qızardan zaman aminturşularla şəkər arasında baş verən reaksiya nəticəsində isə qəhvəyi rəngli, xoşagələn dadı olan maddə əmələ gəlir.

Layihə

Kimyəvi tənliklərin, kimya dili ilə desək, kimyəvi hadisələrin ifadəsi olduğunu öyrəndiniz. Kimyəvi hadisələr isə gündəlik həyatımızın bir hissəsidir. Lakin biz bəzən bu proseslərin fiziki hadisələrdən fərqi müəyyən edə bilmirik. Evdə aşağıda təqdim edilən təcrübələri həyata keçirin və onlardan hansıların kimyəvi, hansıların fiziki hadisə olduğunu müəyyənləşdirin.

1. Tibbi hidrogen peroksid məhlulu ilə qida boyasını qarışdırın (I). Bu qarışığa xəmir mayası əlavə edin (II).
2. Bir stəkana onun $\frac{1}{4}$ -i qədər su tökün. Suyun üzərinə eyni miqdarda sirkə essensiyası əlavə edin (III). Digər stəkana isə əvvəlcə çay sodası, onun üzərinə də çiy yumurtanın ağını töküb yaxşıca qarışdırın (IV). Sonra 1-ci stəkana 2-ci stəkana əlavə edin (V).
3. Bir stəkana çay sodası tökün və onun üzərinə stəkanın yarısı qədər üzüm sirkəsi əlavə edin (VI).

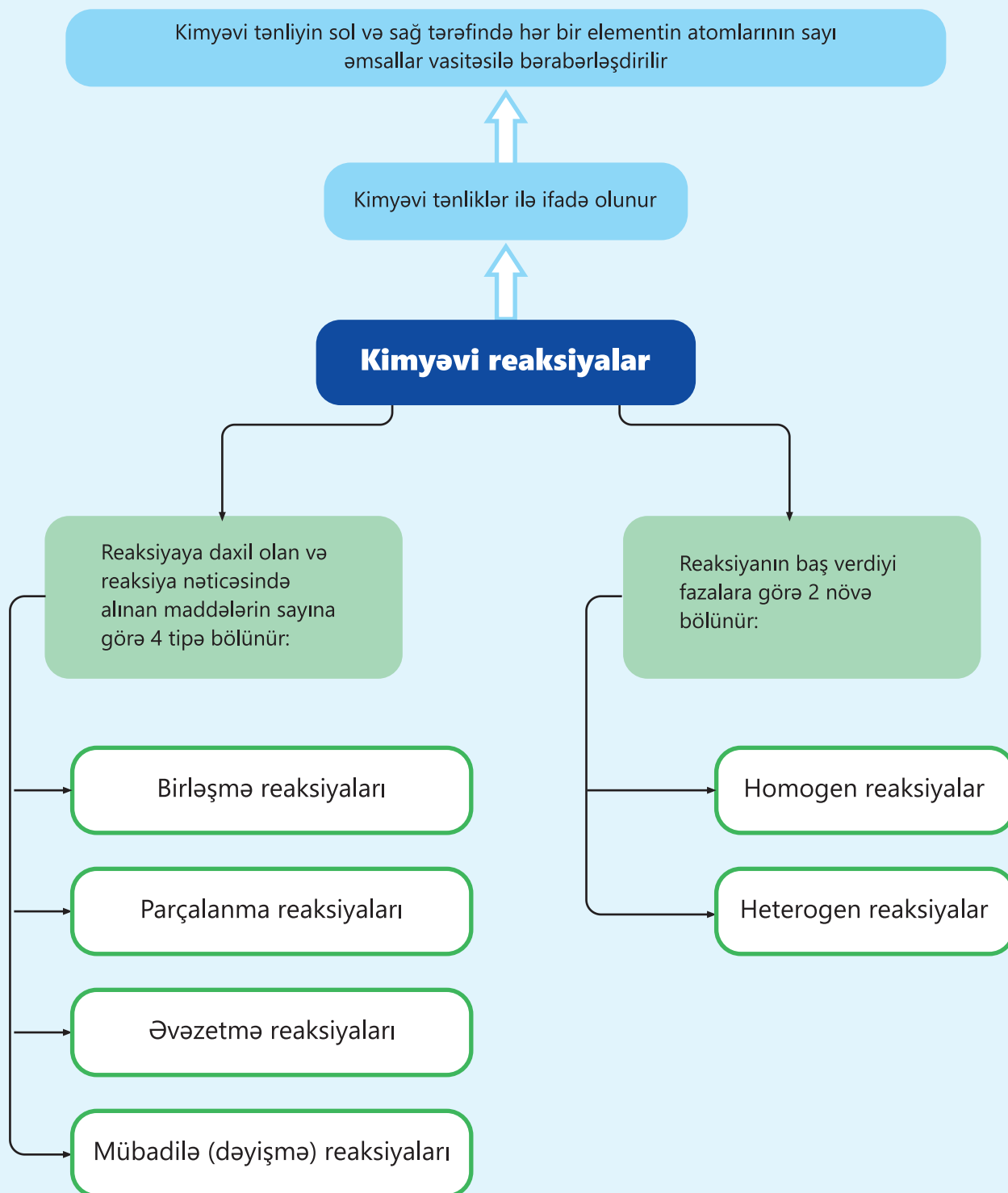
Tapşırıqları tamamlayın:

a. Cədvəli dəftərinizə köçürün.

Mərhələ	Kimyəvi	Fiziki	Kimyəvi reaksiyaların əlamətləri			
			1-ci əlamət	2-ci əlamət	3-cü əlamət	4-cü əlamət
I						
II						
III						
IV						
V						
VI						

b. Yuxarıda qeyd edilən üç təcrübənin altı mərhələsinə uyğun cədvəli tamamlayın.

c. Kimyəvi dəyişikliklərdən hansıları kimyəvi tənliklə ifadə edə bilərsiniz? Həmin reaksiyaların kimyəvi tənliyi necə olar?

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

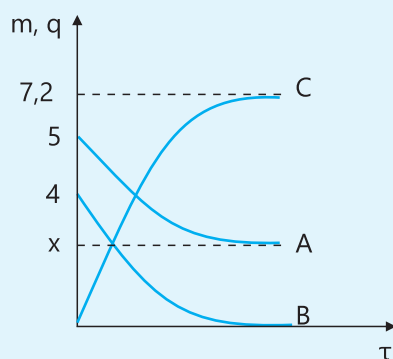
1. Reaksiyaların "söz tənlilikləri"ni dəftərinizə köçürün və boşluqları tamamlayın. Reaksiyaların kimyəvi tənliliklərini tərtib edin.

a. Ammonyak + _____ → Ammonium hidroksid

b. Kalsium hidroksid + _____ → Kalsium karbonat + Su

c. Natrium hidroksid + Xlorid turşusu → _____ + Su

2. $A + B \rightarrow C$ reaksiyası zamanı maddələrin kütləsinin (m) zamandan (τ) asılılıq qrafikinə əsasən x-i hesablayın.

3. Reaksiyaların tənliliklərini əmsallaşdırın.

a. $N_2 + H_2 \rightarrow NH_3$

b. $Al + O_2 \rightarrow Al_2O_3$

c. $K + H_2O \rightarrow KOH + H_2$

d. $Ca(OH)_2 + H_2SO_4 \rightarrow CaSO_4 + H_2O$

e. $NH_3 + O_2 \rightarrow NO + H_2O$

f. $C_2H_2 + O_2 \rightarrow CO_2 + H_2O$

4. Aşağıdakı reaksiyalar zamanı bərk nümunənin kütləsi necə dəyişir? Cavablarınızı əsaslandırın. Bərk nümunənin kütləsinin zamandan asılılıq qrafikini qurun.

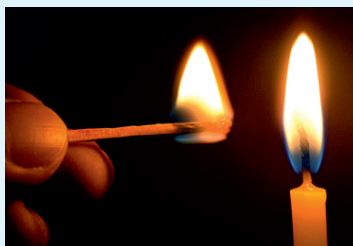
a. $MgCO_3 \rightarrow MgO + CO_2$

b. $2Ca + O_2 \rightarrow 2CaO$

5. Homogen reaksiyaları müəyyən edin. Cavabınızı əsaslandırın.

a

b

c

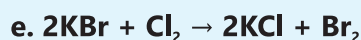
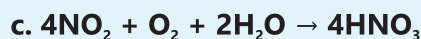
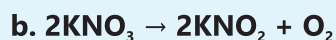
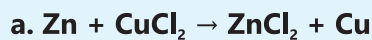
6. Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Birləşmə reaksiyası

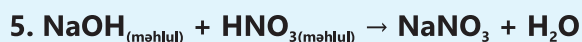
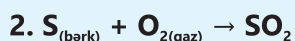
2. Əvəzetmə reaksiyası

3. Parçalanma reaksiyası

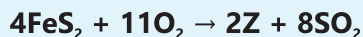
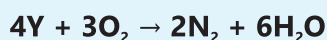
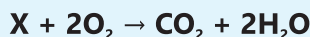
4. Mübadilə reaksiyası

7. Heterogen reaksiyaları müəyyən edin.

8. X, Y və Z maddələrinin formulunu müəyyən edin.

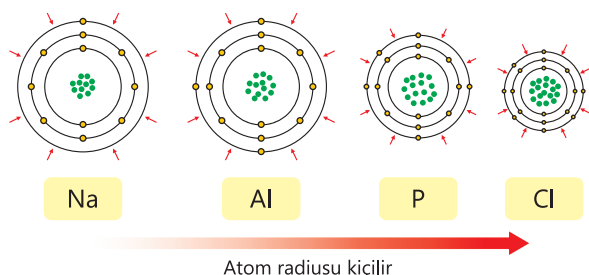
9. Şagird mis lövhənin kütləsini ölçərək onun 8 q olduğunu müəyyən edir. Sonra bu lövhəni pinset ilə tutaraq spirt lampasının alovunda bir müddət qızdırır. Qızdırmanı dayandırdıqdan sonra soyumasını gözləyir və kütləsini ölçür. Bu zaman onun kütləsi 9 q olur.

a. Baş verən reaksiyanın tənliyini yazın və əmsallaşdırın.

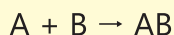
b. Baş verən reaksiya homogenidir, yoxsa heterogen? Cavabınızı əsaslandırın.

c. Lövhənin kütləsi nə üçün artdı? 1 q kütlə artımı nəyi ifadə edir?

Atom radiusu – nüvədən ən uzaqda yerləşən elektrona qədər olan məsafədir.

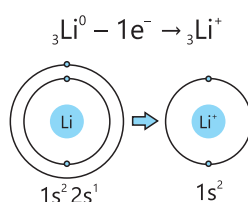

Birləşmə reaksiyası – iki və ya daha çox maddədən bir maddənin alınması ilə gedən reaksiyadır.

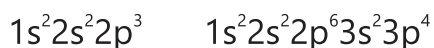

Dövr – dövrü cədvəldə qələvi metallarla başlayıb təsirsiz qazlarla bitən üfüqi elementlər sırasıdır.

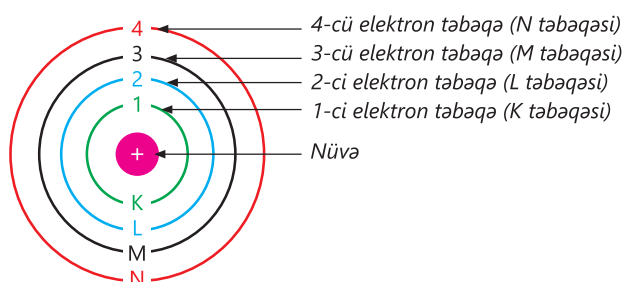
Dublet qaydası – kimyəvi rabitə əmələ gələn zaman atomun öz xarici təbəqəsini 2 elektrona tamamlamasıdır.

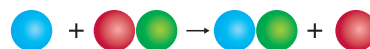
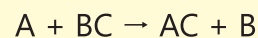
Elektron formulu – elektronların energetik səviyyələr və yarım səviyyələr üzrə paylanmasını göstərən formullardır.

Energetik səviyyə – atomda yaxın enerjili elektron orbitalalarının əmələ gətirdiyi təbəqədir.

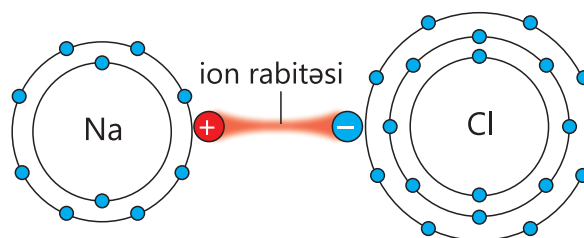
Əvəzetmə reaksiyası – element və kimyəvi birləşmə arasında element atomlarının kimyəvi birləşmənin atomlarından birini əvəz etməsi ilə gedən reaksiyadır.

Heterogen reaksiya – reaksiyaya daxil olan maddələrin müxtəlif fazalarda olduğu reaksiyalardır.

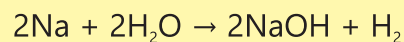
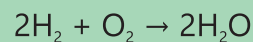
Homogen reaksiya – reaksiyaya daxil olan maddələrin eyni fazada olduğu reaksiyalardır.

İon rabitəsi – kation və anionlar arasında elektrostatik cazibə qüvvəsi hesabına yaranan kimyəvi rabitədir.

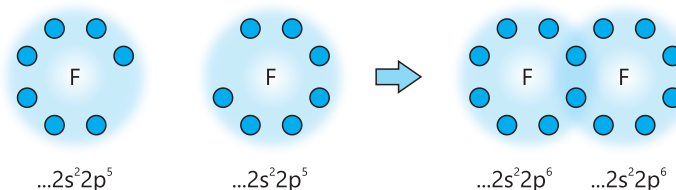

Kimyəvi rabitə – atom və ionları bir-birinə birləşdirən elektrostatik qüvvələrdir.

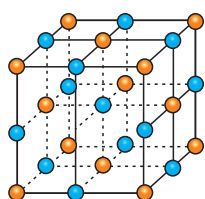
Kimyəvi tənlik – kimyəvi reaksiyaların kimyəvi formullar və riyazi işarələr ilə şərti yazılışıdır.

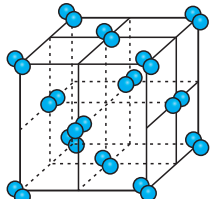
Kovalent rabitə – qeyri-metal atomları arasında ortaq elektron cütü hesabına yaranan rabitədir.

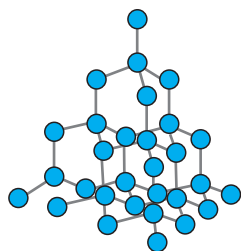
Kristal qəfəs – maddələrin bərk halda əmələ gətirdiyi nizamlı quruluşdur.

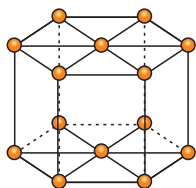
ion kristal
qəfəsi

molekul kristal
qəfəsi

atom kristal
qəfəsi

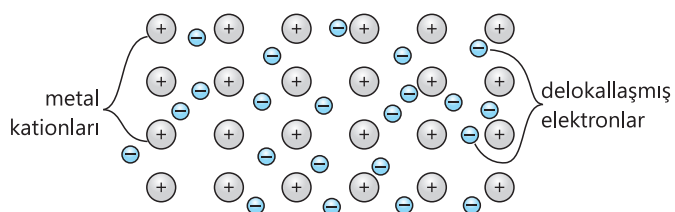

metal kristal
qəfəsi

Qeyri-metallıq xassəsi – atomun elektron almaq qabiliyyətidir.

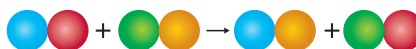
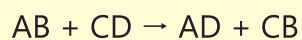
Qrup – dövri cədvəldə şaquli sütunda düzülmüş oxşar xassəli elementlər sırasıdır.

Metal rabitəsi – metal kationları və delokallaşmış elektronlar hesabına yaranan rabitədir.

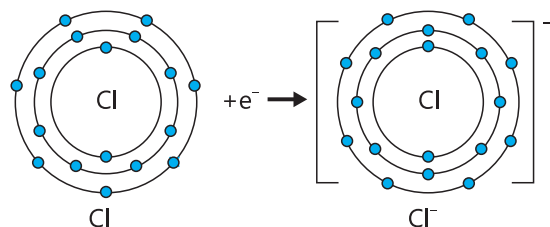
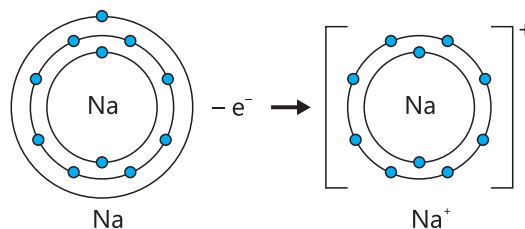

Metallıq xassəsi – atomun elektron vermək qabiliyyətidir.

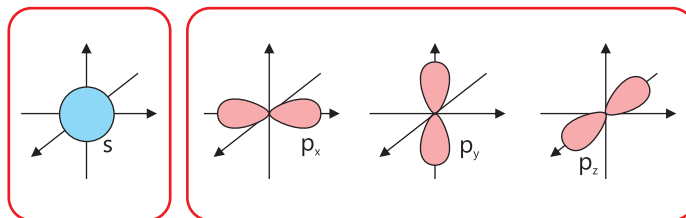
Mübadilə reaksiyası – iki kimyəvi birləşmə arasında onların tərkib hissələrinin dəyişməsi ilə gedən reaksiyadır.

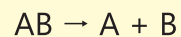
Oktet qaydası – kimyəvi rabitə əmələ gələn zaman atomun öz xarici təbəqəsini 8 elektrona tamamlamasıdır.

Orbital – elektronların nüvə ətrafında hərəkəti zamanı əmələ gətirdiyi müxtəlif formalı buludlardır.

Parçalanma reaksiyası – bir maddədən iki və ya daha çox maddənin alınması ilə gedən reaksiyadır.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

Ümumi təhsil müəssisələrinin 8-ci sinifləri üçün
kimya fənni üzrə dərslik (1-ci hissə)

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər Elşad Abdullayev
Elmar İmanov
Elmir Manafov

Elmi redaktorlar

İltifat Lətifov – kimya elmləri doktoru, professor

Vəli Əliyev – kimya üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar müəllim

Dil redaktorları	Əsgər Quliyev, Aida Quliyeva
Bədii redaktor	Taleh Məlikov
Texniki redaktor	Zeynal İsayev
Dizayner	Taleh Məlikov
Rəssam	Fərid Quliyev
Korrektor	Aqşin Məsimov

Məsləhətçi

Sahil Həmidov – kimya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçilər

Fətəli Hüseynov – kimya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevinc Ziyəddinova – Şəki şəhər kimya-biologiya təmayüllü respublika liseyinin kimya müəllimi

Ramin Hüseynov – Türkiyə Dəyanət Vəqfi Bakı Türk Liseyinin kimya müəllimi

© **Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2025-023**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı bir hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

ISBN 978-9952-550-10-8

Hesab-nəşriyyat həcmi: 9,8. Fiziki çap vərəqi: 11,0. Səhifə sayı: 88.

Kəsimdən sonra: 220 × 275. Kağız formatı: 57 × 90 ¹/₈. Şrift və ölçüsü: Segoe, 12pt.

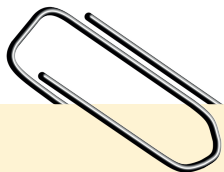
Ofset çapı. Sifariş 0659. Tiraj: 154500. Pulsuz. Bakı – 2025

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 25.06.2025

Çap məhsulunu hazırlayan:

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Pulsuz

Əziz məktəbli !

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

